

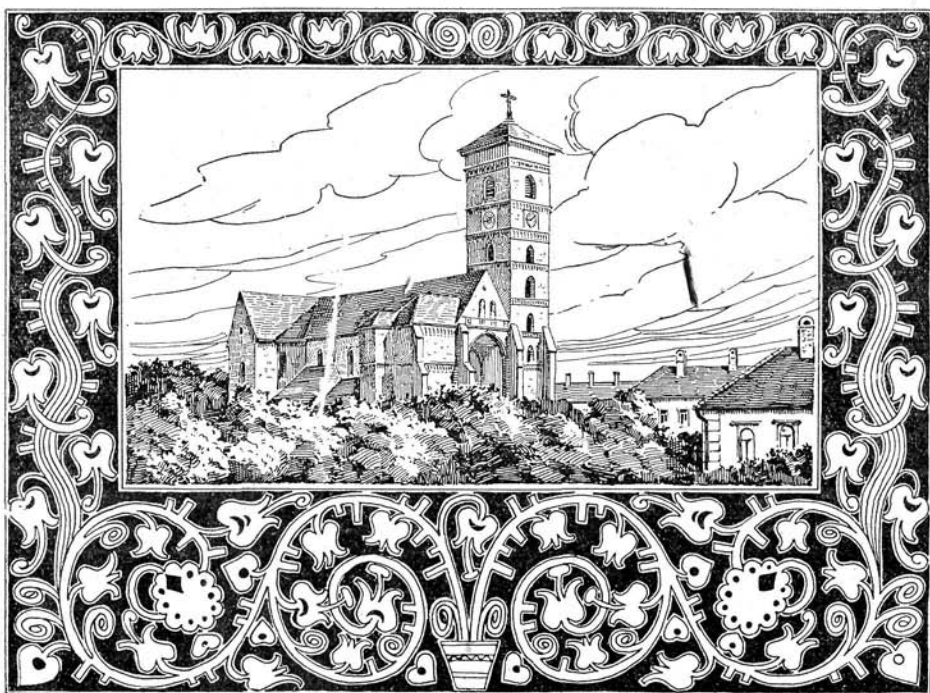
ERDÉLYI MÚZEUM

KIADJA AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

A BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY
S AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
ERDÉLYI PÁL

ÚJ FOLYAM
IX. KÖTETE

XXXI. KÖTET

1914 DECEMBER 25
6. FÜZET

Az ERDÉLYI MÚZEUM évenként hat füzetben jelenik meg

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA NYOMDÁJA
1914

TARTALOM

Dr. VERESS ENDRE: Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága (Bethlen ifjúkori leveleivel)	285
Dr. BEDŐHÁZY JÁNOS: Petelei Istvánról	339
GYALOKAY JENŐ: Adalékok az 1849. évi erdélyi hadjárat történetéhez	349

Irodalom.

KELEMEN LAJOS: Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez (VERESS ENDRE)	355
Dr. VALENTINYI DEZSŐ: Ferenczy István levelei (Dr. KISS ERNŐ)	359
Dr. GRÓF TOLDALAGI MIHÁLY: Az európai konfliktus megítélése (Dr. DÉKÁNI KÁLMÁN)	360
Bethlen Gábor emlékezete. (B. V.)	362
Felhívás	363
Név- és tárgymutató	364

Az ERDÉLYI MÚZEUM a Bölcsész-, nyelv- és történettudományi szakosztály tagjainak rendes illetménye. Az Egyesület alapító és rendes tagjai, kik más szakosztályhoz csatlakoztak, és pártoló tagjai két koronáért kedvezményképpen kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 10 korona.

Az ERDÉLYI MÚZEUM szerkesztését illető tudakozódások a szerkesztőt (Egyetemi Könyvtár. Telefonszám 283); tagdíjak és előfizetési díjak pedig az Egyesület pénztárosát, Domokos Ernőt (Erdélyi Bank) illetik.

A kiadóhivatal három hónapon túl történeti felszólalásokat nem vesz figyelembe.

Folyóiratunk idei borítékán az Erdélyi Múzeum-Egyesület VII. vándorgyűlése emlékére a gyulafehérvári székesegyház képét közöljük. — Az eredeti *Förstner Tivadar* rajzolta.

Megjegyzés. Közlekedési zavarok folytán folyóiratunk e füzetének papirosa, a reá való hosszas várakozás dacára sem érkezett meg idejére, a miért ez évszázó füzetünk is kelle-ténél tovább késett. Így kénytelenek voltunk azt más papirosra nyomtatni, a mely kissé eltér eddigi papirosunktól, habár annál finomabb is. Hasonló okból más színű a boríték is, a mit kötelességünknek tartottunk t. olvasóközönségünkkel közölni.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmánya.

Elnök: gr. Esterházy Kálmán

Alelnökök: b. Wesselényi Miklós
dr. Lechner Károly
Pénztáros: Domokos Ernő

Ellenőr: Tanács József
Főtitkár: dr. Erdélyi Pál
Titkár: Kelemen Lajos

Ügyész: dr. Czikmántory Ottó

A tárak igazgatói:

dr. Apáthy István (állattár)
dr. Erdélyi Pál (könyvtár)
dr. Gyalui Farkas
dr. Pósta Béla (érem- és régiségtár)
dr. Páter Béla (növénytár, helyettes ig.)
dr. Szádeczky Gyula (ásványtár)

A szakosztályok elnökei:

dr. Fabinyi Rudolf (term. tud.)
dr. Farkas Lajos (jog- és társadalomtud.)
dr. Davida Leó (orvos tud.)
dr. Schilling Lajos (bölcs., ny.- és tört. tud.)

A szakosztályok titkárai:

dr. Bartók György (bölcs., nyelv- és tört. tud.)
dr. Tóth György (jogtud.)
dr. Jakabházy Zsigmond (orvostud.)
dr. Szabó Imre (term. tud.)

Választmányi tagok:

dr. Boros György
dr. Cholnoky Jenő
Fekete Gábor
dr. Gidófalvy István
dr. Hirschler József
dr. Imre József
dr. Kenessey Béla

dr. Kolosváry Bálint
dr. Konrádi Dániel
dr. Lőte József
b. Mannsberg Sándor
dr. Márki Sándor
dr. Menyhárt Gáspár
Péterfi Zsigmond

dr. Rigler Gusztáv
dr. Schneller István
dr. Szabó Dénes
gr. Teleki Domokos
Váró Béni
gr. Wass Béla

J A MAGYAR
JELZÁLOG HITELBANK
KOLOZSVÁRI KÉPVISELŐSÉGE
KOLOZSVÁR, JÓKAI-U. 2. I. EM.

Földbirtokra és nagyobb városokban fekvő házakra 15 évtől 65 évig terjedhető törlesztéssel

**LEGOLCSÓBB
KÖLCSÖNÖKET**

nyújt. A jelzálogul felajánlott erdélyrészi ingatlanok értékére és a megszavazandó kölcsön összegére nézve az ~~az~~

Erdélyi Gazdasági Egylet
bizalmi férfiai adnak véleményyt.

TELEFON 27. SZ.

A képviselőség elfogad
TAKARÉK-BETÉTEKET és előnyösen kamatoztat.

Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága.

(Bevezetésül Bethlen ifjúkori leveleihez.)

Gyakori eset a történelemben, hogy hirtelen felemelkedett uralkodók vagy alantasabb sorsból fejedelemségre jutott történeti alakok ifjúságáról keveset tudunk. Majdnem általános, de legalább is nem ritka dolog, hogy köznemesi sorban álló családok életviszonyairól csak akkor kezdenek adatokat gyűjtögetni, a mikor valamelyik tagja kiemeli az ismeretlenség homályából s olyan magaslatra juttatja, mely a krónikás érdeklődését is kiváltja. Ámde az is természetes, hogy ez a gyűjtés sokszor későn indul meg, a mikor megbízható följegyzések már alig végezhetők, udvari történétírók pedig előszeretettel színezik ki a mutatkozó hiányokat s költenek meséket, hogy uruk dicsőségét a származás előkelőségével és uralomra jutását megelőző életét jeles tettek sorozatával növeljék. Így vagyunk Bethlen Gábor fejedelemmel is, kinek ifjúságáról nagyon keveset tudunk. Az újabb történelmi kutatás évtizedeken át páratlan eredménnyel derítette fel uralkodásának részleteit és százszámra hordta össze az életére vonatkozó leveleket. Ezek között azonban alig van egynehány ifjúsága idejéből s valósággal eseményszámba ment, valahányszor egy pár adat Bethlen trónralépte előtti idejéből feltűnt.

Bethlen Gábor ifjúsága a Báthoryak korában telt el, melynek épp az ő trónralépése vetett véget. E kor részleteivel immár negyedszázad óta foglalkozom s ez idő alatt mindig különös figyelemmel kísértem Bethlen Gábor alakját is, de levéltári kutatásaim közben Bethlen ifjúságából mégis mindössze tíz kiadatlan levelére akadtam. Számra nézve kicsi ez hús esztendőből, az 1593—1613 közti időből; de rendkívül nagy, ha meggondoljuk, hogy ez évekből egész irodalmunkban Bethlennek csupán 25 levele jelent meg szétszórta a legkülönbözőbb kiadványokban eldugva. Ezek a levelek tartalmukra nézve is különböző értékűek, ám bokorba fogva saját gyűjtésünkkel, úgy a mint őket kivonatolva — s lehetőleg Bethlen szavaival kivonatolva — ezennel bemutatjuk, hű képét nyújtják Bethlen gondolkozásmódjának, ifjúkori irányának és egész eszmevilágának. Másfelől e levelek mind megannyi kőkoczkái ifjúsága

történetének és trónralépte előtti magán- és köztevékenységének. De mi csoda rettenetes rombolás érhetne nemzeti dicsőségünk csarnokát, hogy e kőköcskákból alig áll valami helyén s mily fájdalmas, hogy még Bethlen Gábor ifjúkori leveleiből is olyan keveset mutathatunk fel! Az első ugyan 13 éves korából maradt reánk, de már az utána következő *tíz esztendővel későbbi* s így ifjúsága legszebb korszakából *egyetlen sor írása* sincsen! Reá vonatkozó életrajzi adatunk is kevés, azért soroljuk fel azokat is illő helyükön, hogy e közleményünk bevezetéséül kerek képet nyújtsunk s legalább vázlatosan előttünk álljon Bethlen ifjúságának rajza,¹ melynek művészi kidolgozását a jövőtől várjuk. Bethlen Gábornak t. i. sajátosképpen mind a mai napig sincsen kimerítő s a tudomány színvonalán álló, minden igényt kielégítő nagyobb életrajza. A mi van, azt egy fajunkat és nyelvünket nem ismerő idegen, a cseh *Gindely* Antal írta.² Munkájának nem egyedüli hibája, hogy nincs benne magyar lélek s így Bethlen cselekvéseinek belső titkos rugóit nem mindig érzi, hanem az, hogy — kivált első része — hihetetlen felületességgel írott s annyi benne a Bethlen-irodalom fogyatékos ismeréséből eredő tárgyi hiba, hogy kijavításuk külön tanulmányt igényelne. *Szilágyi* Sándor, a ki Bethlen életét és korát legalaposabban ismerte s ahhoz a legtöbb adatot felkutatta, sajnos nem írhatta meg Bethlen Gábor életrajzát, csupán egy kis füzetben,³ melyben úgy látszik a nagy közönség s a tanulóifjúság igényeire gondolva nem mérlegelte kellően adatait, úgy, miként azt másutt tette, valahányszor Bethlen cselekvései kerültek tollára.⁴ Így még mindig *Angyal* Dávid kis Bethlen-életrajza legjobb, a melyben — csekély terjedelme daczára — a Bethlen-kutatás eredményeit gondosan felhasználta és azokat élvezetes módon dolgozta fel.⁵

¹ Vázlatosnak nevezem munkámat — habár irodalmunkban legbővebben tárgyalja Bethlen ifjúságát — azért, mert czéломúl inkább csak az adatok megrostálását, ellenőrzését és összefűzését tűztem ki, mellőzve a korfestést és a milieunek Bethlenre való hatása rajzát, a mire ez alkalommal sem terem, sem időm nem volt. Munkám egyébként a Bethlen trónralépte háromszázados évfordulója emlékeül, általam indítványozott „Bethlen-Album“ számára készült, mely azonban nem jelenhetett meg.

² Gindely munkája a „Magyar Történeti Életrajzok“ 1890-ik évfolyamában jelent meg 230 lapon, képekkel és hasonmásokkal díszítve. Függelékéül Acsády Ignác írt Bethlen Gábor udvaráról.

³ Szilágyi Sándor e 28 lapnyi kis életrajza 1885-ben a „Magyar Helikon“ 46. füzeteként jelent meg.

⁴ Nehány hibájára előadásunk folyamán jegyzetben mutatunk rá.

⁵ Angyal becses műve a „Magyar Könyvtár“ 133. számaként látott napvilágot 1898-ban 72 lapon. Legkisebb végül Vajda Ferencz 23 lapnyi munkája, mely a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság népies kiadványai V. füzeteként 1897-ben jelent meg.

I.

Bethlen Gábor a Maros jobb partján fekvő hunyadmegyei Illye nemesi udvarházában született 1580-ban.¹ Illyét atyja, az Erdélybe költözött Bethlen Farkas 1576 elején kapta Báthory Istvántól, a Bekes Gáspár elleni harcban való részvétele jutalmául,² miután ősei jószága, a temesmegyei Iktár és más birtoka már rég török kézre jutott.³ Szülőházát Bethlen öccse, István 1627-ben — tehát még a fejedelem életében — emléktáblával jelölte meg.⁴ Ezt a hagyomány szerint a Horolázadáskor (1784-ben) a feldühödt parasztok leütötték. Gondos kezek azonban megmentették s a nagyenyedi kollégium múzeumába vitték, hol később nyoma veszett.⁵ Ezért mintegy kiengesztelésül, de meg nagy alapítója iránti hálából is a kollégium főgimnáziumi ifjúsága napjainkban magyar szövegű új táblát illesztett helyére a kastély falába.⁶ Ezt különben Bethlen Farkas renováltatta 1582-ben; várfalait és árkait Bethlen Gábor javíttatta, bővítette. Jelenleg a báró Bornemisza-családé.⁷

Bethlen Gábor nemzetségéről még életében három udvari embere írt s a mit kettőjük udvari írók szokása szerint ferdített és költött a Bethlenekről és kivált Bethlen Gábor ifjúkori tetteiről, az mind a mai napig burjanzik irodalmunkban.

E munkák elseje Keserői *Dajka* Jánosé, Bethlen udvari papjáé, 1618 elejéről. A Bethlenek nemzetségét benne Bethlen Gergelyig, Mátyás király szörényi bánjáig viszi fel s a kívül csak lehet hőstetteket végeztet.

¹ Bethlen Gábor születésének egyetlen hiteles, egykorú adatát a születési házában 1627-ben felállított emléktábla szövegének alábbi sora tartotta fenn: „Honorie sempiternae castris Illye, loci natalis Serenissimi Sacrae Romani imperii et Transsilvaniae principis Gabriellis, qui in dicto castro paterno anno Christi 1580 feliciter natus est, clarissimum familiae suae Bethlenianae antiquissimae sidus.“ Benkő József „Transsilvania pars specialis“ cz. a 144. pontjából kiadta *Koncz* József a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1899. Évkönyve 125. l.

² Bojti Gáspár műve 243. l. Ezt ő 1624-ben írta és „Casparis Bojthini Pannonii De rebus gestis magni Gabriellis Bethlen“ czímen *Engel* János Keresztély adta ki Bécsben, 1809-ben „Monumenta Ungrica“ czímű gyűjteménye 237—444. l.

³ A Bethlenek iktári kastélyáról 1596-iki adat van Engel: *Geschichte von Servien* 480. l.

⁴ Bethlen Gábor öccse, István gubernátor írja 1629 július 14-én, hogy „Urunk ő Felsege az mely házban születtetett volt Illyén“ abba a házba ennekötte valami czimerkövet faragtatott; *Történelmi Tár* 1882: 586.

⁵ *Koncz* József említi Maros-Illye váráról írt cikkében Benkő Ferencz tanár műve nyomán, hogy a díszes emlékkő még 1794-ben is meg volt a nagyenyedi kollégium régiségtárában, hol valószínűleg az 1849-iki dúlásakor elpusztult.

⁶ Az új tábla ünnepélyes felavatása 1909 május 8-án történt; leírta Bodrogi János nagyenyedi tanár a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1909-iki Évkönyve 93—95. l.

⁷ Képe megjelent a *Hazánk* s a *Külföld* 1865. évf. 40. számában és Cserna Károly jobb rajzában, *Gindely* Bethlen-életrajza 10. l.

Bethlen Gábor apját is szerepelteti Gyula 1566-iki elestében. De ez még nagy bajt nem okoz, hanem már fiáról azt írja, hogy résztvett a Szinán basa elleni 1595-iki hadjáratban, holott akkor Gábor még alig volt több 15 esztendősnél, ha ugyan betöltötte az év nyarán tizenötödik életévét! Bethlen résztvesz Temesvár kétszeres ostromában is (tehát 1596-ban és 1597-ben) és utána Bocskay Istvánnal a prágai császári udvart is megjárja 1599 tavaszán és visszatérve serényen munkálkodott azokban a tárgyalásokban, illetve levelezésben is, melyet Báthory Zsigmond fejedelem (1602 nyarán) II. Rudolf királylyal folytatott, miként hogy résztvett mindazokban a csatákban és hadi eseményekben, melyek Báthory uralkodása alatt Erdélyben Basta György koráig történtek.⁸ Mind ez mese és üres hízeltetés, mit legfeljebb az menthet, hogy munkáját szerzője idegenbe küldte és külföldiek előtt akarta urát minél jobban dicsőíteni.

Dajka után két esztendővel Bethlennek egy másik „alázatos hív udvari szolgálója“, háportoni *Forró* Pál írt róla 1619 karácsonya után megjelent műve ajánlólevelében.⁹ Ő sem mentes a hízeltetéstől, mert kiemeli, hogy ő Felseje „csillagul fnyeskedik az régi híresneves és tekintetes Bethlen familiában, melyből ilyen nagy fejedelemségre magasztaltott, mely familia nagy dicsüretre méltó, miérthogy benne régtől fogva minden száz esztendőben az Magyar nemzet között fő urak égő fáklya gyanánt tündöklöttek és az magyar koronának sokat szolgáltanak.“ Ám ez a hízeltetés megbocsátható, mivel amúgy is igaz, de nem követvén Dajkát — kinek művét úgylátszik nem ismerte — a továbbiakban már csak annyit ír, a mennyit valóban ismert. Bethlen Gáborról elmondja például, hogy mihelyt a földolgoz tanulását elvégezte „szép ifjuságát nem hon töltötte el,“ hanem a fejedelmi udvarba sietett s abban való serény forgolódásával és idejével itélete is nevedévé, úgy a csendes békesség, mint a hadakozás idején magának előmenetelt és tisztességet szerzett, a minnek végre a fejedelemség lett méltó jutalma. Ebben a rövid, igaz dicséretben nincs semmi tudatos nagyítás vagy hamisítás; talán azért sem, mert a fejedelem költségén nyomtatott könyv az ő kezébe is eljutott.

⁸ Keserői Dajka János „Epistola de genealogia et virtutibus principis Gabrielis Bethlen“ című munkáját 1618 januárius 28-án Gyulafehérvárt írta Pareus Dávid heidelbergi teológiai tanárnak. Ezt 1700-ban Altling Henrik adta ki Frankfurtban s utána kivonatossan Zwittinger Dávid „Specimine Hungariae Literatae“ cz. műve 67—77. l. Teljes szövegében megjelent Frankfurtban, 1725-ben a „Historiae ecclesasticae, politicae et literariae saeculi XVI. et XVII. monumenta selectiora ac rariora, nunc primum e tenebris protracta“ 227—238. l. Nem ismervén e kiadását, Engel nyomatta le újra 1809-ben mint kiadatlant „Monumenta Ungrica“ cz. kötete 437—444. l.

⁹ Ezt Forró Pál Quintus Curtiusnak Nagy Sándor viselt dolgairól írt historiája 1619-iki debreczeni magyar kiadása ajánlólevelében írta Debreczenben 1619-ben, karácsony havának 18. napján.

E két munkánál bővebben egy harmadik udvari ember, *Bojti* (Veres) Gáspár, az ifjú Bethlen István nevelője és később gyulafejevári tanár írta meg 1624-ben Bethlen Gábor jeles tetteit. Miként műve címlapján jelzi, azt egykorú akták és levelek, meg hiteles jelentések alapján írta, a minek van is nyoma a munkában. Bethlen őseit ő már 1380-ig felviszi, hanem a mit róluk, meg Bethlen Gáborról ír, azt az előbbi két munka alapján teszi, szószerint átvevén adataikat, melyeket aztán saját képzelete színes, hamis virágaival ékesít fel, csakhogy hőstét minél kiválóbbnak és dicsőbbnek fesse. A hízogő udvaronczi öntudatosan ferdített még abban is, a mit kortárs-létére jól ismerhetett; de hogy koholmánya valódiságának látszatát biztosítsa az utódok előtt és ura ifjúkori hőstetteinek megtörtént voltát elfogadhatóknak tüntesse fel, Bethlen Gábort a Szinán elleni hadjáratban 25 évesnek mondja. Hogy pedig alaposágáról tegyen bizonyosságot, a mit Dajka csak általánosságban mert jelezni, a Báthory Zsigmond korabeli csatákban való részvételét apróra leírja. Bethlen e szerint résztvett (1595 nyarán) fegyveres lovasokkal a Szinán elleni havasalföldi hadjáratban; utána (1599 őszén) a sellenbergi csatában, melyben megsebesül; sereget vezet (1600 őszén) a miriszlói csatában Mihály vajda ellen; nagynehezen menekül (1601 nyarán) a goroszlói harczból 50 lovasával és szerepel minden egyéb eseményben, a mi Erdélyben történt,¹⁰ nehogy szerzőnk munkájában véletlenül valamelyes hézag találjon maradni. Bethlen e változatos szerepléséről az egykorú krónikások s a megbízható történetírók természetesen nem tudnak, holott azokat különös büszkeséggel jegyezték volna fel egy 15—20 esztendősi ifjúról; sem a jelentések és levelek nagy tömegében egyetlen adatot nem találunk róla. Nem is találhatunk, mert úgyszólván Bethlentől tudjuk, hogy azokban a mozgalmas időkben félrevonultan élt,¹¹ várva a vihar elmúltát, a mikor hazájának jobban vélt szolgálni s különben is érettebb korú volt. *Bojti* egyébkint magyarul is írt egy kisebb munkát Bethlen nemzetségéről, melyben mindent elmond röviden,¹² a

¹⁰ *Bojti* id. műve 240—243. l.

¹¹ Az Erdélyben járt Strassburg Pál svéd követ, a ki adatait Bethlentől kapta, erről az erdélyi eseményekről írt munkájában (a *Történelmi Tár* 1882. évf. 277. l.) így szól: „Bethlen sub Georgii Bastae saevitia et tyrannide patria deseruit,“ Basta kora pedig 1599 őszén kezdődött, a mikor a hamar rettegetté vált olasz generális Erdélybe jött.

¹² Kiadta gróf Kemény József „Bethlen Gábor honi fejedelmünk nemzetségéről“ címen a *Nemzeti Társalkodó* 1841. évf. 5. számában. *Bojti* e műve kéziratának végén ez a megjegyzés olvasható: „Keveset írt le benne.“ Ezt *Kemény* József Bethlen Gábor tulajdon kezével írottak véli, ámde *Kemény* csalódott benne, mert abban az írásban *Bethlen* Elek kézírását ismerem fel; különben is, ha azt maga a fejedelem jegyezte volna reá, akkor bizonyára nem hagyta volna tévedéseit megjegyzés nélkül.

mit latin művében bővebben előadott és érdekes, hogy ezt Forró munkája alapján írta, sok helyen majdnem szó szerinti követvén gondolatmenetét.¹³

Igy vagyunk Bethlen nemzetségrendjével is. A mint halála után dicső emlékeitől távolodunk, mind merészebb szárnyalással keletkeznek a mesék és bővítések, melyekkel családja fényességét érdekelt atyafiak és hízog genealogusok növelni vélték. Bojti még csak Bethlen Gábor anyja nemzetségét igyekezett felvinni Tivatalusig, a „Scythiából bejött őszékelyek“ e képzelt alakjáig¹⁴ s hogy a családi hiúságot legyezgető meséknek még nagy emberek is mennyire hódolnak, érdekesen mutatja az, hogy azt maga Bethlen Gábor is hitte, sőt anyját egyenesen Attilától származottnak képzelte.¹⁵ Bethlen egyébiránt atyai származását is nagyra tartotta s büszkén jelentette ki, hogy nem való ugyan királyi ágból, de a legelőkelőbb és legrégibb nemesi családok egyikének sarja és ősei vajdák voltak.¹⁶ Ezt helyesen tudta, mert a Mátyás király korában élt Bethlen Domokos valóban vicevajdája Erdélynek és szörényi bán is több volt családjában, a mely méltóságot a vajdaival egyenlőnek tartották. Bethlen tudása tehát igaz családi hagyományon nyugodott. De a XVIII. század elejéig élt Bethlen Elek már a férfi-ágot is Szent István nővéreig, Saroltáig vitte fel,¹⁷ a mi aztán belejutott a köztudatba s jóformán minden családtörténeti munkába.¹⁸ A Bethlen-család eredetének kinyomozása s ezt az eredetet elhomályosító hibás adatok, ferdítések és toldások czáfolása is megvan azonban már s ez *Karácsonyi* János érdeme.¹⁹ Tanulmányának lényege az, hogy Bethlen nemzetsége az

¹³ Ezt nemcsak a munka beosztásából állapíthattam meg, hanem abból is, hogy benne Bojti másfél évtized eseményeit hagyja figyelmen kívül és rögtön Bethlennek 1617 szeptember havában indított moldvai hadjáratára tér át, a hogy Forró könyvében találta.

¹⁴ Bojti id. magyar munkája 35. l.

¹⁵ Ezt Strassburg Pál többször hallotta Bethlentől s azt feljegyzésében (id. h. 277. l.) így örökítette meg: *Maternum genus ab ipso usque Attila iactare non semel audivi.*

¹⁶ Ezt a kijelentését Bethlen Sennyei István püspökkel való beszélgetése folyamán tette 1624 végén, a mikor követségben járt nála a gyulafehérvári udvarban. (Az erről szóló kiadatlan jelentés nyomán Gindely Bethlen-életrajza 107. l.)

¹⁷ A bethleni ágból származó Bethlen Elek kancellár Bethlen-genealogiája nyomtatásban is megjelent, de ma már egyetlen példánya sincs meg; hanem adatait minden Bethlen-femetésen felsorolták s már 1717-ben idézték gróf Bethlen László temetésén. A Saroltától való leszármazás tehát általános volt, mert minden temetésen felhozogatták, sőt Verestói György 1748-ban halotti beszédeit tartalmazó „Holtakkal való barátság“ cz. munkája 687. lapján arról már úgy emlékezik meg, mint a Bethlen-familiának házi krónikáiból vett adatról.

¹⁸ Felvette Benkő József is Transsilvaniája 1778-ban megjelent II. kötete 365—366. lapjára s utána mindenütt megtaláljuk, a hol Bethlenekről szó esik.

¹⁹ Karácsonyi János: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ősei; Turul 1897. évf. 49—57. l.

1233-ig kimutatható Neczpáli-családból eredt és a békésmegyei Gyoma határában feküdt Bethlenősiből származott a temesmegyei Iktárba, honnan a család a XIV. század elejétől kezdve magát írta, míg aztán Bethlen Gábor atyja Erdélybe költözött.

Az illyei kastélyban töltötte Bethlen Gábor gyermekéveit, de mikor atyja — úgy látszik 1592-ben — meghalt,²⁰ anyja, szárhegyi Lázár Drusiánna hazavitte Csíkba, a hol anyai nagybátyja szárhegyi birtokán élt és tanult tovább. Ez a tanulás azonban hamar megszakadt, mert 1593 nyarán Bethlen Báthory Zsigmond fejedelem udvarába ment Gyulafehérvárra, hogy atyai jussát visszaszerezze²¹ s azontul ott is maradt. Nem is volt valami rendszeres, mert még fejedelem korában is emlegette, hogy „deákul sohasem tanult s magyar írásnál egyebet nem tud“ s tényleg sajátkezüleg írt latin levele alig is van. Inkább katonának nevelték s fegyverforgatásban lelte örömét, a mellett, hogy Báthory Zsigmond idegenektől hemzsegő fényes udvarában a finomabb társalgást és előkelő modort elsajátította. Jó hasznát is vette ennek még Rudolf császár udvarában is, a hová Báthory 1596—97-iki két prágai útja valamelyikén úgy látszik magával vitte.²² Serdülő korából nincs is ennél több hiteles adatunk Bethlenről,²³ de kortársai egybehangzóan írják, hogy a hadi dolgokat különösen kedvelte és természetesnek kell tartanunk, hogy a szokott lépcsőfokon Bethlen is egymásután lett udvari főkapitány, generális és tanácsúr.²⁴ Hogy e fokozatokat mikor s mivel érdemelte

²⁰ Bojti (id. h. 244. l.) 1590-re teszi halálát; említett kriptájának azonban már nyoma sincs a marosillyei ref. templomban.

²¹ Bethlen 1. levele alapján.

²² Ezt a fontos adatot Strassburg Pálnak köszönhetjük, a ki azt úglátszik magától Bethlentől hallotta; Történelmi Tár 1882: 277. Ezt az adatot módosították aztán mások oda, hogy Bethlen Bocskay kíséretében járt a császári udvarban, hiszen, ha Bocskayval járt volna, a 19 éves ifjú neve csak előfordulna valahol a követi utasításban vagy jelentésekben!

²³ Hangsúlyozzuk, hogy *hiteles* adat, mert Dajka és Bojti adatainak hamis, lehetetlen voltát már fentebb kimutattuk. E két egykorú író állításait *Angyal* Dávid úglátszik hagyományon alapulóknak véli, de (id. m. 6. l.) azért nyíltan kételkedik abban, hogy Bethlen résztvett volna Báthory Zsigmond 1595-iki hadjáratában, sőt még az 1599—1600-iki harcokban való részvételét sem tartja egészen bizonyosnak. Az „Erdélyi országgyűlési emlékek“ III—IV. kötete elé s 877—78-ban írt bevezetésében *Szilágyi* Sándor sem említi sehol Bethlen nevét; de azért Bethlen 1885-ben írt kis életrajzában (az 5. lapon) sajnos mindent utánamond Bojtinak és sajátosképpen elhagyta az a kritikai higgadtsága, melyet amott pár évvel előbb Bethlen ifjúsága történetével szemben tanusított!

²⁴ Bethlen ifjúságát Strassburg Pál (id. h. 277. l.) menten minden hamis czafrangtól — úgy, miként azt Bethlentől hallhatta — ekként ismerteti: „Inter Ungariae motus et horrenda bella natus puerilem aetatem litteris, adolescentiam cum Sigismundo Bathoreo in Rudolphi caesaris aliorumque principum aulis, iuventutem ac virile robur armis exercuit, tam propitio Marte, ut ab infimis ordinibus perpetua serie ad ipsam imperatorii muneris sublimitatem evectus sit.“ Strassburg jellemzését

ki, arról bővebb feljegyzéseink nincsenek. Még csak polgári életének sincs okleveles nyoma egész 1600 december 22-ig, a mikor öcsésével, Istvánnal megosztózik atyai örökségén, még pedig úgy, hogy ő kapja a székelyföldi és magyarországi jószágokat, Bethlen Gábor pedig Illyét uradalmával. Ezt nagyon szerette, annyira, hogy megtartásáért még külön ezer forinttal kárpótolta öcscsét.²⁵ Itt húzta meg magát, a míg az országról Mihály vajda rémuralma elmúlt s utána Bastáé reánk szakadt. Bölcs nyugalommal várt az időtől, mert ismerte az ország gyengeségét s tudta, hogy Basta túlerejével és ravaszágával szemben semmire sem mennének. Az olasz generális haragját is csak úgy kerülhette el, hogy teljesen visszavonulva szemlélte az eseményeket, mindaddig, míg 1602 tavaszán annyira össze nem szedte magát az erdélyi nemesség, hogy felvegye a harcot Bastával. Ez a harcz 1602 július 2-án Gyulafehérvár alatt dőlt el a váradjai sikertelen csatában, melyből Székely Mózes, Bethlen Gábor és néhány társa kíséretében nagynehezen juthatott törökföldre Solymosra.²⁶ Udvari szolgálatától eltekintve ez volt Bethlen első szereplése a közpályán 22 esztendőskorában, a melyen ezentúl szakadatlanul megmaradt és odaadóan működött hazája érdekében.

Székely Mózessel Bethlen egész Nándorfejevárig lement a magyarországi hadjáratból hazasiető Jemniczki Haszán pasához,²⁷ a kinek meg-

---

megerősíti és bővíti Forró kijelentése, hogy Bethlen Báthory Zsigmond udvarában tanácsbelli méltóságot, udvari főkapitányságot, generálisságot és mind az két császárhoz való nagy munkás követségeket nyert; mely utóbbi állítás nyilván Bethlen későbbi (1608-iki) portai útjára vonatkozik, melynek emléke később (tizenkét év alatt) elmosódott.

²⁵ Az Illyén 1600 december 22-én kelt osztálylevelél; Történelmi Tár 1890: 560—562.

²⁶ Hidvégi Mikó Ferencz (erdélyi históriája 157. l.) itt említi legelőbb Bethlent, a kinek inasa volt s mint ilyen bizonyára mást is feljegyzett volna, ha hallott volna Bethlen korábbi dolgairól.

²⁷ Strassburg Pál Erdélyben jártában hallott valamit Bethlen nándorfejevári tartózkodásáról és egyéb bujdosásáról, de mindent össze-visszazavarva reprodukál (id. h. 277. l.) és a mellett bővíti, színezi és magyarazza az adatokat, a miből egy rakás sületlenség került ki. Így pl. Bethlen Nándorfejevárt viszonyt kezdett egy olasz ember feleségével, a kit aztán nem akart elvenni; szegénységében résztvett Székesfejevár ostromában, holott az az ostrom 1602 augusztus 29-én volt, a mikor ő még el sem juthatott Dunántúlra s ott nem is üdvözölhette a tatár kán fiát, a ki gazdagon megajándékozta; a mi nyilván máskor történt, ha egyáltalán megtörtént. Hibás az is, hogy Bethlen innen Lippára jutott a törökökkel s annak ostromában is résztvett és minden holmiját elvesztvén, gyalogszerrel menekült és került megint vissza Székesfejevárra. Hibás ez azért is, mert Lippát 1602-ben senki fia nem ostromolta s az egész előadás nem más, mint a Lippa alatti 1604 szeptember 19-iki csatározás részleteinek összetévesztése, minthogy abból a csatározásból Bethlen valóban gyalog

esett a szíve az ország szomorú sorsán s az ő közbenjárásával sikerült aztán a bujdosóknak megnyerniök a töröknek azt az ígérését, hogy tavaszra megsegiti őket. A telet Bethlenék a hódoltságban töltötték török kenyeren, de azért árusemberek útján az erdélyiekkel is érintkeztek s azok is készek voltak a felkelésre, mikor megtudták, hogy Bethlennek sikerült fegyverfogásra reávenni Székelyt.²⁸ Ezek voltak előzményei ennek a felkelésnek s mikor a bujdosók tervét a fővezér is helyeselte, 1603 márczius végén megindultak Erdély felé.²⁹ A Vaskapun jöttek be Bektás basa ezer főnyi csapatával, melyhez a maguk 120 magyar lovasa csatlakozott. Innen a Strigy folyó völgyén lefelé haladva ostrom alá fogták Szászvárost, melyet április 15-én elfoglaltak, német őrségét kardélre hányták, kapitánya pedig Bethlen kezébe jutott.³⁰ A kóborló német vitézekről a Maros völgyét is megtisztítá Bethlen egész ki az ország határáig s mikor serege már kétezerre szaporodott illyei kastélyából buzdított másokat is arra, hogy Mózeshez csatlakozzanak.³¹ Bethlen aztán Gyulafehérvár alá sietett, melynek déli bástyáját (a Szent-György kapunál) kezdte ostromolni és lövetni, úgy, hogy a várat három heti ellentállás után május elején el is foglalta s azzal Székely Mózes állását megszilárdította.³² Ám az új fejedelemnek nem volt szerencséje, mert az Erdélybe tört havasalföldi vajda tulnyomó seregével szemben nem tudott helyt állni s a Brassó melletti csatában — július 17-én — leverték és maga is halálos sebet kapott. Ebben a véres csatában Bethlen is résztvett Hunyad- és Zaránd vármegyék nemeshadával³³ s abból szerencsésen megmenekülvén Barcsán szedték össze magukat.³⁴ De miután megtudták, hogy Basta nyomokban van, az ősz simai Borbély György vezérlete alatt tanácsot tartottak a teendőik felől s utána a Vaskapun át kivonultak törökföldre. Hanem a szo-

---

menekült a közeli Temesvárra; Székesfehérvárra pedig nem most, hanem éppen kilencz esztendő múlva jutott, útban Drinápoly felé. Strassburg előadását Gindely minden kritika nélkül átvette műve 7—8. lapján, sőt még hozzá is teszi, hogy állítását alig lehet merően rágalomnak venni, mivel igen barátságos indulattal viseltetett Bethlen iránt! Strassburg e tarthatatlan állításai nem is rágalomból, hanem tudatlanságból származtak, hiszen a miket Bethlenről írt *azokról egyetlen kortársa sem tud* s ha a feljegyzett eseményekről hűséges híve, Mikó Ferencz vagy a pragmatikus Szamosközi István talán kényes természetüknél fogva nem írt, bizonyára megörökítették volna azokat ellenségei, ha más nem, Csiky István erdélyi választott püspök (emlékiratában) s azok, a kik még Bethlen életében rágódtak rajta s a hol csak lehetett, kicsinyítették!

²⁸ Ezt Szamosközi István írja Bethlenről, Történeti maradványai III. k. 6. l.

²⁹ Ugyanaz; a 16—17. lapon és Mikó Ferencz históriája 157. l.

³⁰ Szamosközi id. m. III. k. 6, 17, 21—24 és 61. l.

³¹ Bethlen 2—3. levele alapján.

³² Szamosközi id. m. III. k. 25—31. és 50—53. l.

³³ Ugyanott; 199. l.

³⁴ Mikó históriája 161. l.

rosban újtjokat álltak Basta hajdui s a kik a csatározásból megmaradtak Karánsebesből augusztus 26-án és 29-én követséget küldtek a nagyvezérhez, hogy megsegítse őket abban, hogy hazájukba visszatérjenek és engedjen nekik szabadfejedelemsválasztást. A fontos két levelet heten írták alá, de az aláíró főrendek közt Bethlen még mindig csak negyedik volt és Borbély György, Rédey Ferencz, meg Boronkai János után következett.³⁵ Mint legifjabb a rendek megbízásából azonban még is ő ment ki Nándorfejérvárra leghamarább, a nemesség egyrészével s a megmaradt lengyel hadakkal, melyeknek zsoldját a nagyvezértől sürgette.³⁶

A nemesek vérmesebbjei itt Bethlent fejedelemmé választották, a mihez a porta hozzá is járult s a bujdosóknak költséget és posztót rendelt,³⁷ Bethlennek meg 16,000 tallért, hogy legyen zsoldra.³⁸ De a magyarok egyenetlenkedni kezdtek maguk közt, mire Bethlent társaival télire Szendrőbe rendelte a török.

Bethlen fejedelemségének főellenzője a higgadtabb Szilvási Boldizsár volt,³⁹ a ki azt hirdette, hogy fejedelemmé csak országgyűlés választhat valakit. Ebbe Bethlen is belenyugodott, meg aztán erőtlenségében nem is akart Székely Mózes sorsára jutni. Még csak nem is nehezelt Szilvásira, sőt 1604 tavaszán vele együtt jött be titkon Erdélybe és márczius havában a lengyelországi Hutinban jártak, a honnan Konstantinápolyba igyekeztek.⁴⁰ E rejtelmes újtjuknak nyilván az volt czélja, hogy Bocskay István váradi főkapitányt rábirják arra, hogy fejedelemséget vállaljon s ahhoz a porta hozzájárulását is megszerezzék. A nagyvezért Bethlen nemsokára meg is nyerte a tervnek⁴¹ s mire segítsége megérkezett, augusztus 28-án Bethlen haza indulhatott Nándorfejérváron át négyszáz bujdosó társával, a hányan a számkivetés keserves évét ott kihúzták. Szeptember 2-ika éjjelén azonban rajtuk ütöttek a hajduk Dampierre lippai kapitánynyal Temesvár alatt, úgy hogy Bethlen is alig birt a hóstátból gyalog a várba jutni. Sietében még holmiját is ott hagyta és dolmánya zsebében találták meg Bocskay azt a levelét, a melyből kitudódott, hogy vállalja a fejedelemséget s azt már a szultán is megígérte neki. A fejedelmi méltóságot Bethlen t. i. azzal hárfította el magától, hogy arra még nagyon fiatal s azért a vezérpasa csak addig rendelte őt „a magyarok előtt valónak“ a míg Erdélybe juthat s az ország feje-

³⁵ A bujdosók két levele kivonatosan a Magyar Történelmi Tár XI. k. 163/4. l.

³⁶ Bethlen 4. levelében.

³⁷ Bojti Gáspár id. m. 257. l. és Wolfgangi de Bethlen: Historia de rebus Transsilvanicis 5. k. (Cibinii, 1789.) 466. l.

³⁸ Mikó históriája 262. l.

³⁹ Ugyanott; 163. l.

⁴⁰ Veress Endre: Basta György hadvezér levelezése és iratai II. k. 426. és 434. l. a Bethlen Gáborról 1604 április 1-én Erdélybe érkezett hírről.

⁴¹ Ezt Bethlen 5. levelében írja.

delmet választhat magának.⁴² Most már Dampierre fokozottabb figyelemmel vigyázott a közeledő bujdosókra s így történt, hogy ámbár Bethlen 4—5 ezer főnyi hadat kapott a temesvári basától, a lippai várparancsnok szeptember 19-ike éjjelén oly erővel támadt rájuk a Temes vize mellett,⁴³ hogy alig tudtak Temesvárra visszamenekülni.⁴⁴ Csakhogy négy hét múlva Bocskay döntő csapást mért a császáriakra az álmosdi ütközetben s azzal a kudarcot vallott hazatérő erdélyiek is segítségére mehettek Gyulán át Kassára.⁴⁵

Bocskaynak Bethlen Gábor kitartó híve lett s neki nagy szolgálatokat tett az erdélyi várak visszavívásában és megtartásában. Bethlent 1605 márczius közepén Szerencsen találjuk, a hol résztvett annak az országgyűlésnek munkájában, mely Bocskayt Magyarország és Erdély „felséges” fejedelmévé választotta. De május elejére hazasiét Vajdahunyadra, hol a hónap végéig ült.⁴⁶ Innen a rácok elleni küzdelemben június 30-án 400 lovassal a fehéregyházi mezőre érkezett és július 4-én őt küldték az urak a táborban elégedetlenkedő szatmári katonák lecsendesítésére, a mi neki sikerült is.⁴⁷

Ez év tavaszán Bethlen megházasodott, elvevén Károlyi Zsuzsannát, Károlyi László árva leányát. Lakodalmuk Szatmáron folyt le csendben. Boldogan is éltek, de Bethlennek egy álló esztendeig volt vesződsége sógorával, nejének visszatartott ingóságai miatt, a melyekért Nagykarolyig kellett felmennie s majdnem erőszakkal kivennie kezéből az elmaradt lábasmarhát.⁴⁸ Fontosabb volt s több gondot okozott ennél a várak visszaszerzése. Déva például még mindig német kézen volt és őrsége fejenként megesküdt egymás kezén, hogy azt soha a magyarnak meg nem adják, hanem inkább behívják a törököt s annak kezére juttatják. Déván október közepén már naponta várták a törökök megjelenését, a mivel szemben Hunyad- és Zaránd vármegyék hada elegendő nem lehetett.⁴⁹ S hogy ez nem volt pusztá félelem, megítélhetjük abból, hogy Bethlen 700 főnyi seregével három hétig őrizte a Vaskaput, a míg a tatárok átmentek a Dunán s azzal megszűnt Erdély veszedelme.⁵⁰ Nagyobb csapás volt az országra nézve, hogy év végén Bocskay meghalt s a fejedelmi

⁴² Szamosközi id. m. IV. k. 228—243. l.

⁴³ A prágai velencei követ 1604 október 4-iki jelentéséből; Hurmuzaki: Documente privitoare la istoria Românilor VIII. k. 284. l.

⁴⁴ Hadtörténelmi Közlemények 1892: 118—121.

⁴⁵ Gyulafi Lestár történelmi feljegyzése, Történelmi Tár 1893: 137 és Mikó Ferencz históriája 168. l.

⁴⁶ Bethlen 6—10. levele alapján.

⁴⁷ Történelmi Tár 1892: 411 és 417.

⁴⁸ Bethlen 11—14. levele alapján.

⁴⁹ Keszi Nagy Albert 1605 október 18-iki leveléből; Török-magyarokori államokmánytár I. k. 50. l.

⁵⁰ Történelmi Tár 1885: 307.

szék betöltése körüli pártoskodás izgalmi megint felkavarták a már-már elült szenvedélyek hullámain. A fejedelemséget sokan kívánták. A gubernátor Rákóczy Zsigmond nevét elsők s legtöbbit emlegették, de fejedelem lett volna szívesen Homonnai Drugeth Bálint, Nyári Pál, Báthory Gábor, Bethlen Gábor és Kornis Zsigmond is. Legtöbb kilátása volt a sikerre az öreg, higgadt Rákóczy Zsigmondnak⁵¹ és Bocskay kihűlt testével még el sem indultak Kassáról, a mikor Erdélyben már erősen mozgolódtak érdekében. Vele szemben Bethlen a délczeg s különben is dúsgazdag Báthory Gábor fejedelemsége érdekében izgatott. Az újévet úgylátszik nála is töltötte családjával ecsedi várában, a honnan 1607 januárius 10-én indult be Erdélybe.⁵² Izgatásai és ígéretei azonban eredménytelenek maradtak, sőt Rákóczy parancsára januárius 26-án éjjel Tordán elfogták⁵³ s a februárius 8-án Kolozsvárt megnyílt fejedelemválasztó országgyűlésen részt sem vehetett és bilincseiből is csupán atyjafiaiak közbenjárására szabadult, elvevén tőle Vajdahunyad várát.⁵⁴ Ebből az évből nincs is Bethlennek semmi levele s még 1608-ból is csupán egy februárius elejéről, Medgyesről, melyben arról ír, hogy a lemondott Rákóczy helyére kiszemelt új fejedelem, Báthory Gábor érdekében járt Ecseden.⁵⁵ Báthory ecsedi várában Bethlen sok időt töltött és ellenségei szerint innen folytatta azokat az intrikáit, melyekkel Rákóczyt Erdélyből kiszínlte.⁵⁶ Az egykorú igaz hazafiak jól tudták, hogy ez a kiszínlés nem az ő műve volt. Az öreg Mikola János szerint Báthory Gáboré volt,⁵⁷ de közelebb áll az igazsághoz Mikó Ferencz feljegyzése, mely szerint a beteges, fáradt, német-érmű, királpárti Rákóczy (a ki távol magyarországi jószágaitól, úgy sem érezte magát Erdélyben jól) önként mondott le, a mikor Báthory Gábor kiváltotta számára néhai Csáky István özvegyétől azt a két sárosmegyei birtokot, a melyre kárpótlásul vágyott.⁵⁸ Lemondását különben az is előidézte, hogy az ország nem akart neki segédkezet nyújtani a magyarországi hajdumozgalom leverésére.⁵⁹ Rákóczy márczius 7-én távozott Kolozsvárról, hol a rendek még

⁵¹ Ezt, meg a trónravágyók neveit Thurzó nádortól tudjuk; Gróf Thurzó György levelei nejéhez, Czobor Erzsébethez II. k. 165. l.

⁵² Báthory Gábor ajánlólevele e napról; Magyar Történelmi Tár XIII. k. 95. l.

⁵³ Nagy Alberttel együtt fogták el a miért „elakarták vallni az töröknek Erdélyt“ s ennek híre már 1607 februárius 2-án Poprádra ért Thurzóhoz; Thurzó levelei II. k. 161. l. és Segesváry Bálint feljegyzése; Erdélyi Történelmi Adatok IV. k. 168. l.

⁵⁴ Mikó Ferencz erdélyi históriája 175. l. és Szilágyi Sándor: A Rákóczzyak kora Erdélyben I. k. 92. l. ⁵⁵ Bethlen 15. levelében.

⁵⁶ Csiky István erdélyi választott püspök 1620 október 29-én Bécsben Bethlenről írt visszaemlékezésében; Magyar Történelmi Tár VI. k. 248. l.

⁵⁷ Mikola János mondja ezt abban a beszédében, melylyel Bethlent fejedelemmé választása után a rendek nevében üdvözölte; Erdélyország történeti tára II. 273. l. és Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 353. l. ⁵⁸ Mikó históriája 177. l.

⁵⁹ Segesvári Bálint feljegyzése; id. h. 170. l.

aznap fejedelemmé választották Báthory Gábort. Örömmel és egyhangulag tették, Bethlen lelkesítésére, hiszen a dicső Báthory-név varázsával új életre remélték ébreszteni az országot, a mely immár egy évtized óta nélkülözte a békét és nemzeti fejlődést. A választást a délczeg fejedelem is szívesen vette s így Báthory Gábor zavartalanul vonulhatott be díszes kíséretével 1608 virágvasárnapján Kolozsvár városába.⁶⁰ Vele volt Bethlen is, a ki megválasztatása előkészületeit intézte, a kit hűség támogatásáért a fejedelem tanácsadójává és hunyadmegyei főispánná nevezett ki, az udvari hadak főkapitányává tett s a legkényesebb küldetésekben használt. Ilyen volt mindjárt az, hogy fejedelemmé választásához a szultán hozzájárulását megnyerje. E fontos útjára Bethlen 1608 július 7-én indult dévai házától Konstantinápolyba. Útitársul *Ortelius* nagy

Lehrer Bethlen de Gabor
M. Franciscus Bagni (magyarul) Karakulov,
Legat. S. P. S. Constantinopolis, Hungariae, Nihilcom,
Comiss. Hunyadensis Comiss. etc.
Secundum in Astra-nastera Buda die 6. Mensis
Julij. Anno salutis 1608

Separatim
S. P. S. die Mensis Julij. indultam a Buda.
Kassamtel Constantinopolis felé.
Magyarul: Útjára Buda felől Kassára, azaz Magyarországra, hogy
minden nyitvatartás és hivatali ügyek megkönnyítésére, továbbá
szolgálatok ellátására, hogy a fentebb említett, hálomra, melyek
előtte, az in nyommal, helyszíneket, azaz, hogy
teljesen.

atlaszát vitte magával s annak egyik lapján a fentebbi megható szép szavakban fohászzkodott Istenhez, hogy tegye útját szerencsésé és szolgálhasson hazája megmaradására.⁶¹

Útja valóban áldásos és szerencsés volt, mert 50 főnyi székelykíséretével július 20-ikára már a portára érkezett; de ámbár csak két hét múlva juthatott audientiára és kevesebbet kapott, mint a mit kívánt, szeptember elején a császári követ tiltakozása mellett is megszerezte

⁶⁰ Mikó históriája 178. l.

⁶¹ Bethlen ez érdekes, sajátkezű bejegyzését hasonlóban közöltük, de szövegét már Szabó Károly kiadta a Történelmi Tár 1882. évi. 207. lapján, a mikor Bethlen könyvtárának ez 1592-iki becses darabja az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárába került.

urának az athnámét s általa az országnak a rég nélkülözött békességet.⁶² Várták is haza a fejedelmi udvarba türelmetlenül, miután csak november végére érkezhettek vissza a fejedelmi jelvényekkel, melyeknek megszerzése valóban nagy érdeme volt Bethlennek.⁶³

Bethlent 1609 április havában Déván találjuk, november elején pedig Nagyváradon,⁶⁴ útban Pozsony felé, a hová a fejedelem az országgyűlésre küldte erdélyi követül, hogy a magyarországi rendek s a király jóindulatát biztosítsa Báthory és országa részére.⁶⁵ Bethlen Márton-napjára ért fel Pozsonyba, a hol a király s a rendek nagy becsülettel fogadták. Urának a kassai szerződés megerősítése s némely birtokügy iránti kérelmét Bethlen a december 9-iki ülésen terjesztette elé, de a nádor válasza nem elégté ki⁶⁶ és kedvetlenül indult vissza karácsony estin, a mikor a gyűlés eloszlott. Felsőmagyarországba ment Thurzó Zsigmond meghívására s onnan Debreczenen és Váradon keresztül 1610 januárius elején érkezett haza Dévára.⁶⁷ Bethlen küldetése azért még sem volt sikertelen, mert lökést adott a Báthoryval megindított tárgyalások folytatásának és a mellett megismerhette Mátyás király s ezentúl vele is érintkezhetett.⁶⁸ Mind ennek Báthory is őszintén örült, mikor Bethlen őt Brassóban utólérte és fáradozása jutalmául Szebenben — a hová együtt jöttek — Bethlennek adta a csíki kapitányságot, a vashámmal együtt, minek elfoglalására mindjárt el is indult.⁶⁹ Ez az adomány nagy jövedelmet jelentett s épp e jövedelmei minemőségéről szólnak azok a levelei, melyek ez évből Bethlentől ránkmaradtak.⁷⁰ Júniusban a fejedelmet Bethlen Tasnádra kísérte, hogy az új nádorral, Thurzó Györggyel találkozzék és egy s más dologban megegyezzenek.⁷¹ Visszajövet pedig Báthory Bethlent azzal lepte meg, hogy június 24-én neki adta a Makray Péter hűtlensége

⁶² A konstantinápolyi angol követ jelentése Bethlen tárgyalásairól és Báthory kívánságai a Történelmi Tár 1901: 417—418, és a velencei követ jelentései; Óváry Lipót: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai III. füzet 365. és 369. sz.

⁶³ Báthory Gábor athnáméjának egykorú magyar fordítását ld. az Erdélyi Történelmi Adatok II. k. 329—335. l. Eredeti török szövegét német fordításával és megfelelő jegyzetekkel 1857-ben adta ki Behrnauer Walter az Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 18. k. 301—330. l.

⁶⁴ Bethlen 16—17. levele alapján.

⁶⁵ Bethlen 1609 december 22-én Pozsonyban tett nyilatkozatát ld. a Magyar Történelmi Tár VI. kötete 249. l.

⁶⁶ Angyal Dávid Báthory Gábor uralkodásáról írt tanulmányában; Századok 1896: 28.

⁶⁷ Mikó Ferencz históriája 181. l.

⁶⁸ Ez időből való II. Mátyásnak az a Bethlenhez intézett kelet nélküli levele, melyben megköszöni a tatároknak Lengyelországba való betöréséről küldött híreket; Hurmuzaki: Documente IV/1 k. 459. l.

⁶⁹ Mikó Ferencz históriája 181—182. l.

⁷⁰ Bethlen 18—21. levele alapján.

⁷¹ Mikó Ferencz históriája 182—183. l.

miatt elvett felpfestesi és más hunyadmegyei jószágokat,⁷² reá három hónapra meg Déva vára és uradalma birtokában erősíté meg feleségével együtt. A beiktatást elrendelő fejedelmi parancs rendkívül érdekes, nemcsak azért, mert felsorolja az óriási dévai uradalomhoz tartozott falvakat, hanem mert apróra elmondia benne Bethlen szolgálatait és érdemeit, melyeket a fejedelem bőkezűen igyekezett jutalmazni.⁷³ Ez érdemek közül nem utolsó, a mit a nevezetes oklevélben olvasunk, hogy az ú. n. Kendy-féle összeesküvés után, márczius végén a besztercei országgyűlésen Bethlen a merénylők üldözése, megbüntetése s az ingadózók megnyerése és kibékítése körül sokat fáradozott, a mivel a fejedelmet magának lekötölte. Ez Bethlennel szemben feltűnően leereszkedő volt s háláját és rokonszenvét Báthory azzal is kimutatta, hogy valósággal barátságot tanúsított iránta, a mely annyira bizalmassá vált, hogy gyakran meg is látogatta és ilyenkor Bethlen nagy vendégséggel, sőt virradtig való tánczszal látta urát,⁷⁴ a ki sokszor hétszámra mulatott nála.⁷⁵ A fejedelem még a „Nagyságos“ czímet is megadta neki, generálissá tette, sőt még komájává is lőn, egy gyermekét keresztelvén neki.⁷⁶ Mind ez irigységet keltett Bethlen iránt kortársaiban. Rosszakarói ármánykodni kezdtek ellene a fejedelemnél, azt híresztelvén róla, hogy mikor a portán járt a töröknek ígérte Lippát, Jenőt és Váradot — ámbár azokat minden új fejedelem nevében meg kellett ígérni — s ha igaz, valahányszor Báthory Gábor leitta magát, részegségében mindig ez jutott eszébe és Bethlent szidalmazva *Estelélek komá*-nak nevezte.⁷⁷ Az irigykedést táplálta az is, hogy Bethlen Gábor mint Erdélynek talán leggazdagabb embere s a fejedelem bizalmasa az ország legelső férfja volt, a ki elsőnek írt alá minden hivatalos iratot vagy országos kiadványt,⁷⁸ bárha nem is volt kancellár.

A besugásoknak és folytonos ármánykodásnak a fejedelem hitelt adott és lassankint elhidegült Bethlentől, kinek tiszta jellemét lelkiismeretlen emberek bemocskolni igyekeztek. Ezek tanácsára követett el Báthory egymásután három olyan oktalanságot, a mely nemcsak becsületének s az országnak ártott, de végre bukását is előidézte. Az egyik

⁷² A gróf Károlyi család oklevéltára IV. k. 51. l.

⁷³ Ugyanott; 58. l.

⁷⁴ Történelmi Tár 1898: 617.

⁷⁵ Igy pl. 1610 június havában (Kornis Boldizsár megöletése után) egy teljes hetet Déván és Vajdahunyadon; Mikó históriája 188. l.

⁷⁶ Alig ismert tény, hogy Bethlennek Károlyi Zsuzsánától két fia is született; Gábor és Mihály, de azok kiskorukban elhaltak; Beckő József: Transsilvania II. k. 368. l.

⁷⁷ Csiky püspök emlékirata id. h. 249. l.

⁷⁸ Igy a kassai második kiegyezés okiratát Kolozsvárt 1610 szeptember 6-án Bethlen Gábor írta alá elsőnek; Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 186. l. Másik aláírása ez évből augusztus 6-ikáról, Bethlen 21. levele alatt.

az volt, hogy Bethlen nyílt tiltakozása ellenére 1610 végén ravaszsággal elfoglalta Szebent és vele ellenségévé tette a szászokat s ebben a dologban, mint főemberének természetesen Bethlennek is részt kelle vennie. A második hiba az volt, hogy utána Bethlent Havasalföldébe küldte és 1611 újév napján maga is kimenvén, Tergovistyében, az ország fővárosában az onnan elmenekült vajda székébe ült és címei közé felvette Havasalfölde vajdájának címét. A harmadik hiba végül, hogy 1611 derekán Lengyelországba a király megbuktatására 3000 embert küldött, abban az ábrándos hitben, hogy majd neki is sikerülnie fog a lengyel koronát megszereznie. E botor vállalkozások kudarczczal jártak s azokért Báthory és hivei mindig Bethlent okozták.⁷⁹

Legkeservesebb következménye lett a havasalföldi hadjáratnak. A portán örültek ugyan a megunt Rádul vajda elűzésének, de helyébe mást indítottak be, nem azt, a kit Báthory kívánt. Ezért a fejedelem márczius közepén hazaindult s az új vajda fogadására Bethlent hagyta hátra s mikor tizednapra Mihnye Rádul megérkezett, azt nagy tisztességadással látta és 400 magyar lovast mellette hagyván, maga is átjött a havason Erdélybe.⁸⁰ Ámde az elűzött előbbi vajda, Rádul Serbán, hogy elvesztett trónját visszaszerezze és Báthoryn bosszút álljon fizetett haddal Lengyelországból Erdélybe tört s az erdélyiek seregét július 11-én úgy megverte a brassói csatában, hogy abból a fejedelemmel Bethlen is jóformán magára menekült meg s jutott haza dévai kastélyába, miután a futó harcban minden lova, szolgálja odaveszett. Szükségében még menekülése közben kérte a szultán által neki rendelt fizetése megküldését, urának s magának további hűségét jelentvén.⁸¹ Báthoryt azonban nem a török, hanem ezúttal a magyar király részéről fenyegette veszély, mivel azt kívánták tőle, hogy mondjon le. Erre fegyverrel is készek voltak rávenni, útnak indítván ellene Forgách Zsigmond felsőmagyarországi kapitányt. Bethlen bölcsen megírta dévai házából, hogy hagyjanak békét Erdélynek a magyarországi urak s ne kapdossanak rajta, mert ha azt I. Ferdinánd nem tudta megtartani a törökkel szemben, ezek a mostaniak még kevésbé fogják s ne feledjék, hogy a török Erdélyt nem engedi át senkinek s ha a fejedelemmel nem akarnak egyezkedni, még ő is mellette próbál szerencsét vele együtt mindhalálig.⁸²

Három hét se telt bele, mikor erre Bethlennek alkalmá is nyílt, a mennyiben Forgáchnak egy válogatott csapata augusztus elején éjjel

⁷⁹ Csiky püspök emlékirata id. h. 251. l.

⁸⁰ Mikó Ferencz históriája 193—194. l.

⁸¹ Ugyanaz 196—201. l. és Bethlen 24. levele.

⁸² Ezt Bethlen 22—23. levelében hangsúlyozza.

felverte dévai udvarházát; de nem árthattak neki, mivel Bethlen 200 emberével a várba huzódott, a honnan hajnal felé a pattantyúsok lövetni kezdték őket. Ekkor a portyázók követeket küldvén Bethlenhez, ezeket ő visszatartotta s maga ment át Forgácshoz a szerdahelyi táborba tárgyalni, hogy kivánságát és akaratát tőle megtudja.⁸³ Itt folyt le az a nevezetes tárgyalás, a mely annyi félremagyarázásra adott alkalmat. Forgách hivatalos jelentése szerint Bethlen Mátyás király iránti hűségi esküt tett le kezébe és arról kötelezvényt is adott,⁸⁴ a mit pedig kívánt, azt a király mindenben megerősítette s a pontok bevezetése külön is hangsúlyozza, hogy Bethlent a király a maga és az ország iránti hűségére felvette.⁸⁵ Ezzel Bethlen megmentette vagyonát, jövedelmét, sőt életét, a mely Forgách katonáitól e megegyezés nélkül nem lett volna biztonságban, de hogy ezzel szemben mire kötelezte magát, nem tudjuk. További működéseért Forgách kárhoztatta s már egy hét múlva árulónak tekintette, a mikor hírért vette, hogy Bethlen (Báthory megbízásából) a törökhöz sietett segítségért.⁸⁶ Ő azonban magatartását úgy menté, hogy minden szónak és ígéretének igaz volt és eljárását azzal látszik igazolni, hogy Forgách „mind magát s mind sokat az országbeli főrendek közül törbe ejtett“ s ezért Bethlennek magát „az alkalmatossághoz kellett rendelnie, mivel üdönnap előtt nem akart bolondul veszni.“⁸⁷ Ezt Bethlen hamarosan belátta, már a szerdahelyi tárgyalás utáni napokban és bölcs előrelátását dicséri, hogy *hűségi ígéretét* be nem váltotta; hűségét, hogy régi urát el nem árulta. Esküszegést ezzel nem is követett el, mert Forgách a Bethlennel való tárgyalás után majdnem négy hónappal *jóhiszemű nagytáással* írta, hogy *esküt tett*, holott az egyezés szövege nyíltan és kétszeresen is azt mondja, hogy a hűségeskü letelését akkorra *ígérte*, a mikor föltételeit a király jóváhagyja.⁸⁸ Bethlen egyenességére vall az is, hogy még meg is üzent Forgáchnak, a mikor a törökhöz kiment Temesvárra⁸⁹ s midőn onnan alig három hétre mintegy 4000 főnyi török-tatár segélyhaddal visszatért a hunyadmegyei Vaskapun át Erdély felszabadítására, vele hazájának tett igaz szolgálatot. Az országot t. i. délről is veszély fenyegette, Rádul havasalföldi vajdának augusztus közepén bejött és Forgách hadával egyesült serege, mely már egész Medgyesig jutott. Ennek hírére Báthory Szeben városában huzódott meg, a míg Bethlen s a hajduk hozzácsatlakoztak. Erre viszont Forgách szeptember 19-én kénytelen volt távozni az

⁸³ Komáromy András „Bethlen Gábor Déva várában“ cz. értekezésében; Századok 1897: 118 és Mikó Ferencz históriája 203—204. l.

⁸⁴ Hurmuzaki: Documente IV/1. k. 449. l.

⁸⁵ Történelmi Tár 1899: 715.

⁸⁶ Hurmuzaki: Documente IV/1. k. 450. l.

⁸⁷ Bethlen 28. levele végén.

⁸⁸ Történelmi Tár 1899: 715.

⁸⁹ Mikó Ferencz históriája 211. l.

országból és ekkor Bethlennel s a török csapatokkal Báthory is Fogaras felé indult,⁹⁰ hogy a visszahuzódó oláh csapatok garázdálkodását megakadályozzák és azokat elűzzék, miként már Szebentől kezdve kergették.⁹¹ Bethlen erélyének és jeles hadvezéri tehetségének eredménye, hogy Forgách októker közepén hanyatt-homlok vonult ki az országból Moldova felé, miután 600 gyalogosát elfogták.⁹²

Bethlen Gábort magatartásában s az ország megmaradása érdekében kifejtett önfeláldozó tevékenységében két vezérgondolat irányította. Az egyik az erdélyi hagyományos politika helyességének belátása, vagyis, hogy a törökkel szemben, illetve a török támogatása nélkül az ország meg nem maradhat, mert — miként annyiszor hangsúlyozta — a szultán nem nézné el, hogy Erdély a magyar királyé legyen s akkor magának tartaná meg és olyan hűbérállammá tenné, a milyen a két szomszédos oláh tartomány. A másik pedig az, a mit szintén megírt és megízent Forgáchnak s a mi vele együtt mindenkinek lelki meggyőződése volt, hogy nem akarták, hogy „Erdély némötté legyen“ és rajtunk német uralkodjék, mert miként magát kifejezte: Én némötté bizony soha nem leszök, ha elkerülhetöm.⁹³

Bethlennek ez már ekkor erős meggyőződésévé vált, hiszen hozzá hasonlóan gondolkozott mindenki Erdélyben, melynek vezető férfiai Frater György óta mindig abban a nehéz helyzetben eveztek, hogy az országot a török és német terjeszkedéssel szemben tartsák meg. Ezért kellett most Forgách kudarcza után a magyarországi urakkal is valahogyan kiegyezni. Évvégére sikerült is, Thurzó nádor hazafias engedékenysége, illetve bölcs jóakarata folytán. Az egyezség titkos volt, amennyiben feltételeit nem foglalták írásba s azok megtartását az erdélyi főrendek aláírásukkal fogadták december 21-én Váradon, a hová e végre a fejedelemmel kimentek. A nevezetes okmányt elsőnek Bethlen s utána másik 18 főúr írta alá, kijelentvén, hogy megtartják mindazt, a miben a fejedelem Thurzó nádorral javukra s az ország megmaradására megegyezett.⁹⁴

E nevezetes egyezség létrehozását Bethlennek tulajdonítjuk. Jelentősége az, hogy a „magyarországi urak“ többé nem kapdostak úgy Erdély után, mint előbb s a bécsi udvar sem törekedett Báthory megbuktatására, mint korábban annyiszor. A könnyelmű és laza erkölcsű fejedelem azonban még sem becsülte meg odaadó híve munkáját és hűségét, sőt még a tisztességről is megfeledkezve, három nappal az egyezség aláírása után, karácsony estin, részegfővel Bethlen szállására

⁹⁰ Egykorú jelentés Szatmárról, 1611 szeptember 22-ről; Hadtörténelmi Közlemények 1896: 290. ⁹¹ Rozsnyay Dávid történeti maradványai 61—63. l.

⁹² Segesvári Bálint adata; id. h. 179. l.

⁹³ Bethlen 27. levele és Mikó Ferencz históriája 206. l.

⁹⁴ Szövege az Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 553. l.

rohant s ott felesége ajtajára tört, Bethlenre pedig kardot rántott. Ezt a fegyelmezetlen fejedelem immár harmadizben cselekedte meg vele, mert előbb már a havassalföldi hadjárat, aztán Rádul vajda betörése miatt akarta megöletni.

Bethlen e sokszoros sérelmek mellett is túrt, bár keserves szívvel és bús elmével, remélve, hogy a fejedelem majd csak megjavul s vele a „nyomorult ország“ sorsa is jobbra fordul. A fejedelem csapodárságát, meg a részszegségében elkövetett bántalmakat, kortársai egyébként túlérzékenyen nem vették. Hiszen alig 3—4 héttel váradi gyalázata után, 1612 januárius közepén Bethlen Báthoryval együtt ment ki Ecsedre, a hol meg Prépostváry Zsigmonddal veszett össze, szintén felesége miatt.⁹⁵ Az ilyen sérelmek különben napirenden voltak s bármily megbotránkozást keltettek, megismérlésüktől nem riasztották vissza a fejedelmet. Pedig mikor 1610 nyarán hire jött IV. Henrik francia király megöletésének, Thurzó nádor azt a jellemző nyilatkozatot tette, hogy ha olyan hatalmas király meg nem menekedhetett, gondolkodhatnék az erdélyi vajda is, hogy ő neki is végét érheti a latorság.⁹⁶ Ámde az intelem nem használt és reménykedése hiábavalóságáról Bethlen is hamar meggyőződött, mert Báthory egyéb dolgokban is csak a régi maradt: úgy török-ellenes politikájában, melyhez csökönyösen ragaszkodott, mint Bethlen elleni magatartásában, melyet a hatalmas főúr gonosz akarói szítottak.

Báthory május közepén Szebenbe ment s ott három hónapnál tovább időzött, a szászok nagy bosszúságára. Állami ügyekben itt Bethlen is többször felkereste a fejedelmet s midőn az egy izben ebéden volt nála, történt, hogy szállásukról jövet, egy meglazult kő kiesett a grádics felső lépcsőjéből s majdnem agyonütötte Báthoryt. Ezt — mivel kissé be is volt kaptva — a fejedelem és hizelkedő környezetének egy része Bethlen mesterkedésének tartotta, a mivel megakartta öletni, hogy ő jusson helyére. Ezért „igen becstelen és fenyegető szókkal illette,“ de magának és barátainak végre mégis sikerült a fejedelmet lecsendesítenie, miután meggyőzték arról, hogy Bethlen már előzőleg intette gazdáját a meglazult kőlépcső kijavítására, a mit az hanyagságból elmulasztott.⁹⁷ Ekkor történhetett az is, — a mit a krónikás úgy látszik szándékosan mellőzött — hogy Báthory kardot rántott Bethlenre, melyet ha Némethy Gergely meg nem fog, levágja.⁹⁸ Bethlen ezt a megaláztatását is elviselte,

⁹⁵ Bethlen 25. levele 1612 januárius 21-én Ecsedről, a honnan ugyancsak Báthoryval együtt indult vissza Erdélybe januárius 23-án.

⁹⁶ Thurzó 1610 augusztus 5-iki levelében; Thurzó levelei II. k. 270. l.

⁹⁷ Biró Sámuel, Mikó Ferencz históriája 226. l. és Strassburg Pál id. h. 279. lapján, a hol az esetet szintén elmondja.

⁹⁸ Bethlen 28. levelében.

sőt még a fejedelem is feledtetni kívánta azzal, hogy május végén Bethlennek adományozta a Kornis Boldizsár támadása miatt reá visszaszállt zarándmegyei óriási desznii uradalmat.⁹⁹ Fejedelmét Bethlen így továbbra is a régi hűséggel szolgálta, sőt maga fejétől is megtett a szomszédos török hódoltság irányában mindent, a mit az ország békéje érdekében valónak tartott. Így pl. még június 18-án megjelent Lippán s a várkapitánynak részletes útastást adott az iránt, hogy a Temesváron alól való török faluk hódoltatásával hagyjon fel, a fejedelem ellen engedetlenkedőket pedig szigoruan büntesse.¹⁰⁰ Az ország érdekeinek igazi megismerése és védelme sugárzik ki ez útastás minden szavából. Bizonyára volt rá gondja, hogy okos rendelkezéséről a török is tudomást szerezzen. De ez már nem segített a bajon, mert csakhamar hire jött, hogy a szultán megharagudott Báthoryra. Nyilván beszélték Erdélyben, hogy becsmérő szavaiért lett reá harag a portán. Intik vala például egy izben Báthoryt arra, hogy küldjön ajándékot a portának s békéljen meg vele, mire azt felelte, hogy *még csak egy viseltes papucját sem* adja. Mikor pedig levelet írtak a szultánnak a mindenkinek kijáró udvariassági *szolgálat-ajánlást* is kitöröltette a fogalmazványból.¹⁰¹ Ilyen tapintatlanságokkal mérgesíté el Báthory dolgát, a miből mindenki tudta, hogy nagy baj származhatik. Ezért a rendek kívánságára Bethlen bement a fejedelemhez és igyekezett rábeszélni, hogy béküljön meg, az égő szeneket megoltsa és csendességet teremtsen az országban. A makacs, indulatos fejedelem azonban nem akart hallgatni a jó tanácsra, sőt, a mint Bethlen kiment tőle, hangosan azzal fenyegetőzött, hogy a megöletett Kornis Boldizsár tánczára vonszsa.¹⁰²

Ezek után Bethlen vigyázni kezdett magára, mert ismerte Báthory istentelen természetét s tudta hány hivét ölette már meg hirtelen haragjában. Azt is érezte az állam jobbjával, hogy török-ellenes politikájával romba dönti az országot. Lelkiismerete azt parancsolta tehát, hogy Erdélyt ettől a bajtól megszabadítsa s így ugyanaz a Bethlen, a ki mind- eddig azt hirdette, hogy a magyarországi urak s a király ne kívánja Báthory letevését, most levelet írt a temesvári basának, hogy sietne bejönni, mert Báthory a némethez akar hajolni, a mit ők túrni nem akarnak s a mint bejön maga is hozzácsatlakozik a szászokkal és szé-

⁹⁹ Báthory Gábor Desznire vonatkozó iktató parancsa 1612 május 30-ikáról kivonatosan gróf Kemény József: *Transilvania possessionaria* 11. kötetében; az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában.

¹⁰⁰ Bethlen 26. levelében.

¹⁰¹ Nagy Szabó Ferencz feljegyzése; Erdélyi Történelmi Adatok I. k. 112. l.

¹⁰² Bethlen 28. levele nyomán.

kelységgel.¹⁰³ Ez ügyben különben személyesen is volt alkalma tárgyalnia a törökkel. Mikor ugyanis augusztus elején hire jött Mehemeth aga jövetelének, Báthory augusztus 12-én Bethlent küldte ki hozzá Prépostváry Zsigmonddal Lippáig 2000 főnyi mutatós lovassal, hogy szándékát megtudják s a Czigánynak csúfolt aga azt üzentte vissza, hogy félkezében békességet, félkezében meg fegyvert tart.¹⁰⁴ Igaz volt-e ez az üzenet s általában találkozott-e az agával Bethlen, vagy az egész híresztelés csupán a mindig rémeket látó szatmári királypártiak koholmánya, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Bethlen sűrű érintkezésben állott a szomszédos török vezérekkel s mikor előbbi fontos levele a lippai várkapitány révén Báthory kezébe jutott,¹⁰⁵ az várva-várt az alkalomra, hogy bosszuját íróján kitölthesse. Ez az alkalom szeptember 6-án következett el, a mikor Bethlen Gyulafehérvárra ment a fejedelemhez, mert asztalához marasztalván, értésére adá, hogy tud levele tartalmáról s azért neki most, mint árulónak meg kell hálnia. Báthory kardjához is csapott, de a zajra betört Bethlen két híve, kiknek segítségével szerencsésen kijutott a palotából, éjszakára pedig Dévára, míg a fejedelem Alvinczre ment hálgni. Felébredvén Báthory, meggondolta, micsoda veszedelem érheti Bethlen részéről tegnapi cselekedeteért s arra levelet írt hozzá, melyben megkövette részességében esett alkalmatlanságáért és kérte, hozzon neki 3000 forintot, a miért Szászvárost engedi át zálogul. Bethlen megadta a kívánt pénzt, de mivel 3—4 hivatól is intést kapott, hogy semmi szín alatt be ne menjen az udvarba, mert a fejedelem megakarja öletni,¹⁰⁶ rögtön levelet írt Mehemeth agának, a kivel most már formálisan megegyezett abban, hogy Báthory istentelen uralmának véget vessenek, még pedig úgy, hogy az ország feltámadjon és fejedelmét elűzze. Bethlen hajlandó volt felvenni az ország népét és vele Fejérvárhoz szállni, mivel ismerte a viszonyokat s a nép és nemesség elkeseredését; de óvatos volt s nyíltan megjelentette az agának, hogy csak is abban az esetben, ha Temesvár felől legalább 4—5 ezer török bejön. Másként az ország népe addig nem mér föltámadni, nehogy markába szakadjon a dolog és magára vonja a fejedelem bosszuját. A támadásra most lenne legalkalmasabb az idő, mert a fejedelmet — fizetlensége miatt — hada el akarja hagyni s ez különben is csak 2000 főnyi, annak is fele Brassóban van; a magyarországi uraktól sem kell félni, mivel a nádor leánya lakodalmára gyülekeznek. Ha tehát az aga is azt akarja, hogy Erdély a németé ne legyen, ne aludjanak, hanem gyülekez-

¹⁰³ Bethlen 27. levelében.

¹⁰⁴ Pernyeszi Zsigmond 1612 augusztus 16-iki levele; Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 243. l.

¹⁰⁵ Csiky püspök emlékirata id. h. 250. l.

¹⁰⁶ Biró Sámuel, Mikó Ferencz históriája 227—228. l.

zenek Temesvár alatt, a hová maga is hajlandó kimenni, hogy behozza őket az ország megszabadítására.¹⁰⁷

Bethlen meg sem várta az agának e fontos (eddig azonban ismeretlen) levelére való válaszát, hanem, ámbár magát esztendeig is megoltalmazhatta volna, ismervé a fejedelem istentelenségét, rendbehozta illyei kastélyát és kellő őrséget rakván dévai várába, válogatott 50 szolgálójával, ötödnapra reá — szeptember 13-án — kiment a törökhöz, hogy annak segítségével felállítsa a szegény haza elveszett szabadságát.¹⁰⁸

II.

Bethlen menekülésének híre már másnap eljutott a közeli Fejérvárra. A fejedelem azzal indokolta, hogy nem mert elibe jönni, a mikor levelei kezébe kerülván udvarába hívatta, hogy álnokságáról számot adjon; de hozzáteszi, hogy útjából könyörgő levelet küldött neki, melyben kegyelmet kért.¹ Ez egyáltalán nem valószínű, sőt lélektanilag képtelenség azután a nagy elhatározás után, mely Bethlent ura megtagadására és hazája elhagyására bírta. A fejedelmet főtanácsadójának nyílt elpártolása méltán bánthatta, de azt nem akarta beismerni és kimutatni. Sőt érzelmei leplezésére hangsúlyozottan kiemeli, hogy Bethlen csupán nehányadmagával ment ki Temesvárra s még két hónap múlva is fitymálva írja, hogy nem fél tőle, mert valamire való szolgálója volt, mind elhagyta s kegyelemért esedez nála.² Nem hisszük el neki ezt az üres henczeget és még azt sem, hogy nem félt, mert Báthory egészen tisztában volt Bethlen kimenekülése következményeivel és ugyanakkor, a mikor azt írta a maga megnyugtatóására s mások biztatására, hogy *nem fél*, egyre-másra küldözgette a leveleket Thurzó nádorhoz, támogatásáért. Debreczenbe akart kimenni, de semmi hada nem volt, „csupán bitang hajduság“ meg 400 török, ám az sem akart mellette maradni.³ Így festett a valóság Báthory puffogó nyilatkozataival szemben. Különben is e nevezetes esemény, Bethlen elpártolásának megítélésében nem az a lényeges, hogy Bethlent kevesen követték és egyik-másik híve talán el is pártolt, hanem az, hogy a fejedelmet első híve, legigazabb embere hagyta el, az, kinek fejedelemségét is köszönhette s a ki őt nehéz időkben, őt esztendőn át szolgálta odaadóan, annak daczára, a mit tőle szenvednie kellett! Bethlent Báthory Gábor erőszakosságával, tisztességtelen viselkedésével s az ország szabadságát veszélyeztető törvénytelenégeivel

¹⁰⁷ Bethlen 27. levelében.   ¹⁰⁸ Biró Sámuel, Mikó Ferencz históriája 228. l.

¹ Báthory Gábor 1612 szeptember 14-iki levelében; Hadtörténelmi Közlemények 1896: 432.

² Báthory Gábor 1612 november 25-iki levelében; ugyanott 434. l.

³ Thurzó nádor 1612 november 13-iki levelében: Thurzó levelei II. k. 302. l.

tette ellenségévé. Ez okozta bukását is, mert bizonyos, hogy Bethlen önvédelemből tette, a mit tett Báthory ellen és cselekvése nem csak életét, de hazáját is megmenté, ha az Báthory fejébe került is!

A „fugitivus“ Bethlent a fejedelem kívánságára a rendek a Szebenben 1612 november 20-án megnyílt országgyűlésen nótázták, mint olyat, a ki a fejedelemhez való hívsége és birodalma alól idegen nemzetség közibe futott és onnat praktikál mind a fejedelem s mind a szegény megnyomorodott haza ellen.⁴ Báthory még vérdíjat is tűzött ki fejére. Legalább közszájjal beszéltek, hogy a ki megölné és fejét elibe vinné, azt egy száz házú jobbagyaluval ajándékozza meg örökösen. Akadt is két ember, a ki álmában megfojtani akarta, de Bethlennek egy régi szolgálja idejében felfedezte az álnok tervet és megszabadítá urát a gyaláztatótól.⁵ Bethlen most már nem is időzött soká Temesvárbán, hanem miután a basát meggyőzte Báthory németes voltáról, a budai basához sietett, úgy, hogy október elején már onnan ad számot Thurzó nádornak kibújdosása okairól és ártatlanságáról, tudván mennyi gyalázatos hírt költöttek felőle az emberek. Értesíté egyuttal a szultán elhatározásáról is, hogy Báthoryt országában többé nem szenvedí, de annak törvényeit tiszteletben tartani kívánja, hogy a rendek félelem nélkül összegyűljenek fejedelem-választásra. Ezért igaz jó akaratját kívánják a nádortól, melyet ne a kegyetlen fejedelemhez, hanem a szegény hazához mutasson meg.⁶ Bethlen tisztos semlegességet vagy inkább passzív szemlélődést kért Thurzótól abban a nemes ügyben, melynek sikeres végrehajtására maga vállalkozott. E végből télire Tolnán és Eszéken át a nándorfejérvári basához ment le, a ki őt öcscsének fogadta s az erdélyi fejedelemségre is reménységet ada. Csakhogy a nagyvezér inkább békésen akarta eligazittatni a dolgot közte meg Báthory között; de Bethlen szerencséjére ez a nagyvezér csakhamar meghalt és utódja Naszuf inkább hajlott Bethlen szavára, mivel amúgy is nyughatatlan és hadakozást szerető ember volt.

Bethlennek kedvezett az a körülmény is, hogy Báthory karácsonyestéjén formasierű államiratban elismerte Mátyás király felsőbbségét — mondhatnók fenhatóságát — s a mint ez az új évben Bethlen fülébe jutott, hirtelen elhatározással a portára indult és 1613 februárius végén Drinápolyba ért.⁷ Régi ismerői itt szívesen látták, de azért, mikor a

⁴ Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 255. l.

⁵ Biró Sámuel, Mikó Ferencz historiája 234—235. l.

⁶ Bethlen 28. levelében.

⁷ Megérkezését Bethlen ama kijelentéséből állapíthatjuk meg, hogy a portán 40 napot töltött. Így hát Bethlen lehet az az „Erdélyből jött követ“, kinek érkezéséről a velencei követ 1613 februárius 25-én ír Konstantinápolyból; Óváry id. h. III. f. 461. sz. Míg viszont az a követ, a ki 1612 június havában járt a portán, nem Bethlen Gábor, miként (ugyanott 459—410. sz.) Óváry gondolja, hanem Géczy András.

nagyvezérnek kivánságát előadta, meglehetősen hűvösen fogadta, illetve azt felelte, hogy nem pártolja sem Géczy András kivánságát, sem a brassaiakét, a kik elfordultak Báthorytól, hanem azt ajánlja, hogy a budai basa közbenjárásával béküljön ki a fejedelemmel. Bethlen ez első audientiájáról búsan távozott, de volt rá gondja, hogy a nagyvezér szívét meglágyítsa, mert két nap mulva egészen megváltozott iránta a hangulat s most már szívesen beszéltek arról az ajánlatáról, hogy 10,000 főnyi szpáhival kézbe adja Erdélyt a portának.⁸ Kezére játszott a véletlen is, amennyiben egyik sétalovaglásán Ahmed szultán megvadult lova kengyelét megragadta és Bethlennek ez az „úri bátorsága“ nemcsak a császárnak tetszett, kinek ügyét röviden előszámlálhatta, hanem megszerezte neki a basák és vezérek jóindulatát is. Különösen a fővezér, meg a mufti vált jóakarójává s így még márczius havában divánba mehetett, hogy kivánságát előterjeszse. Bethlen előadása valóságos történelmi emlékirat, a melyben ügyesen csoportosítja az okokat, melyek miatt Erdély „a németes elméjű fejedelmek miatt“ évtizedek óta szenved és maga is immár kétszer vált bujdosóvá. Báthory Gábor törvénytelenégeit benne másfelől oly meggyőzően ecsetelte, hogy mivel uralma ellen írásbeli panasz is elég érkezett a portára, ezt az uralmat az ország népére terhesnek és a török birodalomra veszedelmesnek látta a diván, mire a nagyvezér Bethlent Erdély fejedelmének jelentette ki és fejedelmi méltósága jeléül kardot, buzogányt, meg egy rakás ajándékot adott neki.⁹ Egyúttal meghagyta két basának, Szkander basa kanizsai beglerbégnek és a magyar származású Magyarogli basa szilisztriai szandzsákbégnek, a tatároknak s a két oláh vajdának, hogy a mikor Bethlen kívánni fogja minden erejükkel melléje siessenek és a fejedelemségre bevigyék.¹⁰

Bethlen jó szerencsével járt a portán, a hol sok titkot megtudott hazánk állapotáról a basáktól, a kiket igyekezett a viszonyokról felvilágosítani. Egyfolytában 40 napot töltött ott és fáradozott ezúttal az ország érdekében s hazaindulva április 25-én már ismét a budai basa mellől írt a nádornak, intvén, hogy szükség vigyázni szegény hazánkra, mert attól fél, hogy belől ég a ház.¹¹ Valóban égett, de hogy egészen lángba

⁸ A portai velencei követ 1613 márczius 9-iki és 11-iki jelentése alapján; Mircse-Óváry: Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez (Budapest, 1886.) 449—450. l.

⁹ Bethlen előterjesztését teljes szövegében közli Bíró Sámuel, Mikó Ferencz históriája 235—240. l. De mivel egy helyén azt is írja benne, hogy előterjesztését Bethlen Borsos Tamás és társa jelenlétében tette, nyilvánvaló, hogy azt maga Bíró fogalmazta azok alapján, a miket róla Bethlentől, illetve Mikótól hallott, a mikor az 1613 május 22-én Konstantinápolyba érkezett és Bethlen audientiája részleteit a pasáktól megtudta; Erdélyország történetei tára II. k. 238. l.

¹⁰ Bíró Sámuel, Mikó Ferencz históriája 241. l. ¹¹ Bethlen 29. levele nyomán.

ne boruljon, arra Bethlen minden tőle telhetőt elkövetett. Tudta, hogy sikert csak úgy érhet el, ha imponáló erővel tér vissza Erdélybe és ha népeit előre biztosítja magának s annak a gondolatnak, hogy Báthoryt többé ne uralják s meg ne türjék. A szászokat könnyű volt megnyernie, mert azok igen sokat szenvedtek Báthorytól. Ezért még Drinápolyból előre küldte egyik szolgáját, Gyulai Mihályt, a ki már április 2-án Brassóba ért és bemutatta a szenátusnak ura leveleit, melyekben az a divánban történeteket közölte a szászokkal. Ezek aztán hamar megegyeztek maguk közt a tekintetben, hogy elismerik Bethlent, a ki nekik viszont városaik épségét és kiváltságaik tiszteletben tartását ígérte. A magyarokat sem volt nehéz leköteleznie hivei által, mert alig volt főrend vagy köznemes, a kinek valami sérelme ne esett volna Báthory részéről. Bethlen törekedésének fő iránya nem is ez volt, az erdélyiek fölkelése; hanem az, hogy a megígért török segílyt fel tudja hajtani és vele mielőbb Erdélybe juthasson. Ez is sikerült cséplésig, a mikor a nép a föld termését betakarította. Július közepén jutott híre, hogy a török már Ujpalánknál van és vele Bethlen is, meg a segílyére jött tatárok.¹² Nem ismerve kellően Báthory erejét, Bethlen a temesvári beglerbég 3000 főnyi seregével szerencsét próbált és Erdély felé közeledett, de csatát vesztett, sőt Báthory hajdúi egész Csanádig kergették, melyet felégettek és földig romboltak.¹³ Ez események híre nem csoda ha Báthoryt hiszékenynyé tették. Erősen hitte, hogy Bethlen mellé alig egynehány török gyűlt s azok is eloszlottak és hitte portai követeinek kecsesgető értesítését, hogy minden kívánságára jó választ kaptak. Csak így tehette július elején ezt a jellemző kijelentést: „Az mint értjük — írja Báthory — Bethlen Gábor vagy az patyolatot teszi fel, vagy az tenger vizét iszsza meg; de egyiknek meg kell lenni.”¹⁴ Meg is lett hamarosan, de a tenger vizét bizony a fejedelem itta meg; mert Bethlen közeledéséről már a hónap közepétől kezdve mind határozottabb posták érkeztek a fejevári udvarba. Aztán azok azt is meghozhatták, hogy Magyarogli már átlépte a Dunát nagy hadával, meg hogy a Temesvár felől közeledő török sereg is naponta nő¹⁵ s e hírek hatása alatt soká már Báthory sem reménykedhetett abban, hogy a töröknek adott ígéretei, a magyarországi urakkal s a királylyal folytatott tárgyalásai alapján megmaradhasson székében és ellentállhasson a mindenfelől tornyosuló veszélynek. Ezért sereggyűjtéshez látott.

¹² Fekete Péter 1613 július 25-iki leveléből; Hadtörténelmi Közlemények 1896: 438.

¹³ A Konstantinápolyba jutott hivatalos török jelentések alapján a portai velencei követ 1613 augusztus 1-én és szeptember 25-én irt tudósításából; Mircse-Óváry oklevéltára 459 és 464. l.

¹⁴ Báthory Gábor Vizaknáról, 1613 július 3-án; Történeti Lapok 1874: 804.

¹⁵ A portai velencei követ 1613 október 25-iki jelentéséből; Mircse-Óváry oklevéltára 465. l.

Ez alatt Erdélybe két oldalról is benyomultak az idegen hadak. Nyugatról Szkander bég közeledett és lépte át az ország határát a Vaskapunál, délkeletről meg Magyarogli basa jött be a bodzai szoroson szeptember 2-án; a hónap végén pedig nyomában a tatárok s a moldva-havasalföldi vajdák duló hadai lepték el az országot. Báthory közben megtudván útban levő portai követeitől,¹⁶ mik a nagyvezér kívánságai, hajlandó volt őket teljesíteni. Erről a vaskapui torokban táborozó Szkander béget is külön levélben sietett megnyugtatni, de nem vette észre, hogy eleve eljátszotta a kártyát, a mint Bethlenről, „a hatalmas császár igaz híveről“ olyan „becstelenül“ írt a rendekkel együtt; holott — a basa válasza szerint — Bethlen is örömetst benn nyugodt volna házában, ha a fejedelem miatt békében maradhatott volna, a miért most oly módot keresett a visszajövésre, hogy ezután fejét ő se féltse törvénytelenégtől.¹⁷ Azt sem ismerte fel Báthory, hogy azt a portai biztatást nem gondolták komolyan, mikor az ígért segély már benn volt Erdélyben Bethlennel, a kitől a török is többet remélhetett, mint Báthorytól, a ki annyiszor megszegte már ígéreteit. Uralma különben is akkora elégedetlenkedést szült Erdélyben, hogy azt már Sztambulból sem nézhették közönyösen. Brassó alatt meg Magyarogli basa táborozott és dulta a vidéket 15 ezer főnyi keresztényekkel vegyes hadával, melyhez még 12 ezer tatár járult, míg Báthory hadi erejét még a török is csupán 10 ezernyinek mondta. Ezt Gyulafehérvár alatt tartotta táborban a székelyekkel és brassai szász csapatokkal. De mikor Bethlen már Szászsebesig jutott, a brassaiak elpártoltak Báthorytól.¹⁸ Mindenkitől elhagyatva és tudva, hogy a közeledő ellenséges hadak az egész Oltvölgyét ellepték s így még a körülbástyázott Szebenbe se menekülhet előlük, Báthory Gábor október elején elhagyta fejevári palatáját. Keserű szívvel távozott belőle, de dicsőségére válik, hogy az utolsó perczig kitarott ügye mellett, annyira, hogy ha még egy nap késik, a török kezébe esik. Mikor azonban meggyőződött róla, hogy Kolozsvár táján sem szerezhet számbavehető hadat, kifutott az országból Várad felé, a hol végzete utólérte.

Bethlen Szkander pasával október 5-én jutott Gyulafehérvárra, tehát azon a napon, a melyen Erdélyt Báthory elhagyta. Ott találta az előző

¹⁶ Ezek egyike 1613 augusztus 27-én indult vissza Erdélybe jó válaszszal; a portai velencei követ jelentése nyomán Mircse-Óváry oklevéltára 461. l. Mily elfogadható, józan számok ezek a megrémült szász Sutoris krónikáséival szemben, a ki (a Quellen IV. k. 171. l.) a törököket 80,000 főnyinek írja.

¹⁷ Szkander basa válasza 1613 szeptember 19-ről; Török-magyarokori államokmánytár I. k. 112. l.

¹⁸ Weisz Mihály naplójának folytatója; Neue Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens 240. l. Quellen IV. k. 35. l.

nap megjött két oláh vajdát is, a kikkel együttesen tovább haladva 17-én értek szép csendesen Kolozsvárra, a hová a rendek 20-ikára hirdettek generális országgyűlést, melynek fő tárgya volt fejedelmet választani.

Ez események részleteiről meglehetősen összefüggő képet nyerünk Bethlen fenmaradt hat leveléből. Ezek mindössze tíz napról valók, jeléül annak, hogy Bethlen sokat írt ez időben, melynek jelentőségét e külső körülmény is eléggé mutatja. A levelek két elseje a portai nagyvezérnek szól s a Bethlen vezetésével immár Tordáig jutott török segélyhad dicsőséges előnyomulásáról és Bethlen jó kilátásairól számolnak be biztatóan, hálás hangon, de egyúttal körültekintően, a további segítségnek biztosítása végett is. Bizalommal teli a feleségének írt levél is. De midőn abban arra kéri, hogy menjen be a szatmári főkapitányhoz és kérje meg, hogy írjon a császárnak, meg a nádornak, hogy Erdélynek hagyjanak békét, megcsillan a csüggetegség némi érzete, hogy a túlerővel szemben esetleg nem győzhetnének. Ez azonban csak egy percze fekszi meg lelkét, mert következő mondatában már meggyőződészerűen jelenti ki, hogy ha el is foglalják Erdélyt, ha reánk küldik Báthoryt, aratáson túl meg nem tarthatják, sőt reá megy Magyarország is. Pedig a mint a nádort, meg két magyarországi főurat külön levélben biztosítá, a török azért nem fogja Magyarországot bántani, ha csak be nem akarják hozni Báthoryt, a kit uralni többé nem akarnak, ha mind elvesznek is. Ezt Báthorynak is értésére adták, a mikor 21-én búcsut vettek tőle a rendek, hogy aztán a fejedelemválasztáshoz lássanak.¹⁹ Nyilvánvaló volt, hogy ez az 1613 október 23 án végbement választás Bethlenre fog esni, mert azt az események történeti logikája parancsolta s a különböző érdekek összejátszása juttatta diadalra Erdély s a magyarság nagy szerencséjére és örök dicsőségére. A rendek akarata egyhangulag kívánta Bethlent fejedelmül, nemcsak mert igaz hazánkfianak, hanem — mint mondták — vérünk tagunknak ismervén, ezelőtt is ifjúságától és többire gyermekességétől fogva oly állapotokban forgott szegény hazánk dolgaiban, kinek sem tanácsra, sem tanításra szükségét nem ismerték.²⁰ Ez a szép dicséret az öreg Mikola ajkáról hangzott el a kolozsvári főtéri templom büszke boltozata alatt. De nincs benne egy mákszemnyi hizelgés sem, mert Bethlen élete nehéz viszonyok közt telt el, melyek korán megtanították küzdeni és szenvedni. Talán ezért van, hogy közel másfél évtizedes addigi köztevékenységének idején mindig eltalálta cselekvésének helyes útját, melyről le nem tért. Jól

¹⁹ Bethlen 30—35. levele alapján.

²⁰ Mikola János üdvözlő beszédéből; id. h. VI. k. 353. l.

ismerte Erdély sajátságos helyzetét és küzdelmes múltját, a mikor törhetetlenül ápolta a török pártfogását és azt az ország fenmaradása egyik alapkövének tekintette. Ez a pártfogás juttatta trónra is, de azért tapintatos módon biztosította a szabadválasztás elvét, miáltal az újra fellélegzett nemzet számára a függetlenség illuzióját okosan megóvta!

Bethlen Gábort nagy megtiszteltetése 33 éves korában érte sok szenvedésének és bujdosásának kárpótlásaul. Ifjúsága ezzel véget ért s új feladatok hárultak reá, melyeknek követése kívül esik ifjúsága történetének vázolósa körén, a mit magunk elé tűztünk. Elhíhetjük Bethlennek, a mit felesküdt fejedelem korában írt legelső (függelékül bemutatott) levelében mond és Isten ő szent Felségével bizonyít, hogy ezt a fejedelemséget magának sem a fényes portán, sem az országbeli rendek között nem kereste. Valóban nem kereste becstelen módon, de érezte és tudta, hogy az reá néz s így felkészült arra. Ezért nem vehetjük tőle rossz néven, hogy a mikor ama teherre és súlyos gondra célzott, a mely reá hárult e felmagasztalása után, megihlett nemesszívósággal vetette papirosra azt a kijelentést s könnyen megelégedett azokról a fádalmakról, melyeket éveken át túrt és szenvedett, hogy hatalomra juthasson és azáltal megválthassa sokat romlott hazáját, melyet annyira szeretett s a melyért súlyos viszonyok és meddő hányatatás közben maga is hazafias férfiassággal küzdött!

Bethlen ifjúkori levelei.

1.

Gyulafehérvár, 1593 augusztus 16.

Bethlen Gábor atyjafiának: neczpáli Justh Andrásnak.

Jó egészsége van. A mióta szegény atyja¹ meghala anyai nagybátyja, Lázár András a tutora és gondjaviselője, a kinek, ha írna, megengedné, hogy kimenjen hozzá, Justhoz, mert még eddigelé tanult, de most már valakihez elszereztetné magát szivesen, ha módja lenne hozzá; csakhogy a mely négyszáz ház jobbágyuk volt egyik várukhoz, azt a fejedelem² „sok hizelkedő emberek szavára elvötte“ tőlük „vagyon immár több esztendejénél“ s most ennek visszadásáért jöttek fel udvarába. Végül arra kéri, hogy el ne felejtkezzék róla, mert sem anyja, sem atyja nincs, a ki róluk gondoskodhatnék.

(Századok 1889. évf. 239—240. l.³)

¹ Bethlen Farkas.

² Báthory Zsigmond.

³ Bethlen Gábor e legelső ismert levele 1596-iki kelettel jelent itt meg és *Angyal* Dávid mutatta ki eredetijéről (a Századok 1899. évf. 547. l.), hogy az tulajdonképpen 1593-ból, tehát Bethlen 13 éves korából való.

2.

Marosillye, 1603 május 9.

Bethlen Gábor Petneházi István borosjenei főkapitánynak.

Generose Domine etc.

Non dubito quin Generosae Dominationi V^{rae} bene notus sit Suae Magnificentiae Zekel Moisis cum potentissimi imperatoris¹ exercitu in Transylvaniam adventus; nemo regnicolarum vi obstitit, verum omnes ordines bono cum animo acceptarunt, omnes quoque nationes una cum Siculis sese adiunxerunt. Scio quoque eandem intellexisse dominum Franciscum Rédei ad Suam Magnificentiam descivisse, quin etiam omnes Haidones liberi, quotquot Basta² conduxerat cum propriis eorundem vexillis penes Suam Magnificentiam venerunt.

Me recuperata Dei benefitio Alba Iulia Sua Magnificentia cum bis mille equitibus et peditibus ad has partes expedivit, ut Haidones Rasbianos, quos miseram plebem nimis vexare intellegimus, si circa Maros

reperiri potuissent persequeretur, sed dum illos circa Lippam esse intellexi nolui exercitum Suae Magnificentiae tam procul deducere, Germanos milites in Illie existentes inde in alterum mundum expedivi, praesidio enim illorum in Illie non sum delectatus. Dévam quoque profectus, ex Germanis ibidem repertis 40 vel 50 ad Deum misi, equos circiter 20 attulimus; ego propria mea manu talem coepi Germanum, qui Suae Magnificentiae 13 iam millia talerorum pro sui dimissione promisit.³

Intellexi Sua Magnificencia adversus Dominationem V^{ram} iram conceptam, propter mortem Zelestey,⁴ sed ego tanquam verus Dominationis V^{rae} amicus, iram illam iam sedavi, nec prius ex tentorio Suae Magnificentiae discessi, antequam spondit mihi se nunquam Dominationi V^{rae} irasci, si huic regno et Suae Magnificentiae fidelem sese exhibuerit, quin potius in eadem autoritate et offitio, tum in Világosvár, tum in aliis quibusvis bonis conservare velle, et non solum Dominationem V^{ram}, sed etiam dominum Michaellem Chiókási et totum ordinem militarem.

Promisit quoque Sua Magnificencia Dominationibus Vestris se omnium mensium solutionem, quotquot Germanus Dominationibus V^{ris} debet, mox et de facto in simul persolaturum. Ubi vero Dominationes V^{rae} huic regno et Suae Magnificentiae sese opposuerint certo, Dominationi V^{rae} perscribere possum imperatoris Turcarum exercitum adventurum et mox Lippam et Jenő obsessurum et occupaturum. Norunt Dominationes V^{rae} quis sit exercitus Turcarum et quid efficiat, neque cogitent Dominationes V^{rae} exercitum illum vel lenem, vel parvum esse. Adveniente exercitu, si intellexerit Germanos adhuc Lippam et Jenő tenere, certo illas arces obsidebit, nec prius desistet, donec illas occupabit; occupatis illis mox ulterius progredietur, Tokaiumque et Cassoviam simul obsidione cinget; Tartar cham vero, qui Quinqueecclesiis⁵ hibernavit, cum insigni manu Germaniam incursabit, quousque poterit. Hoc omnimodum eorum propositum.

Quare rogo Dominationem V^{ram} et hortor eandem, tanquam amicum benevolum, Dominatio V^{ra} de permansione et fidei erga hoc regnum propensione tum sui, tum aliorum cogitet, nec sese Suae Magnificentiae opponat, quin potius fidelitatem erga Suam Magnificentiam cum effectu declaret. Semper enim laudabilius est homini principi ex propria natione ele.to obtemperare, quam peregrino et alieno, a quo vel honor aliquis, vel sufficiens protectio, aut solutio haberi nequit. Si itaque Dominatio V^{ra} fidelem huius regni se praebuerit, certo sibi persuasum habeat, quod Dominatio V^{ra} non solum in propriis suis bonis inviolate conservabitur, sed et maioribus ditabitur a Sua Magnificencia, et id fide mea confirmo.

Amicitia illa, quae inter nos semper sancta fuit, me ad haec scribenda impulit, ob quam rogo denuo Dominationem V^{ram} velit, quod suae saluti et permansioni laudique et nomini conducibilis videbitur, consultare cum caeteris dominis ordinis militaris, et si videtur, electos aliquot

primariis viris ad Suam Magnificentiam Albam Iuliam in legatione mittant, medio quorum totam mentem et voluntatem earum perscribant Suae Magnificentiae; certo scio, Suam Magnificentiam eosdem legatos cum aliis nuntiis ac bona summa pecuniae remissuram.

Quod vero proprium Dominationis V^{rae} statum attinet, per eosdem nuntios requirat Dominatio V^{ra} Suam Magnificentiam de donationalibus super bonis suis universis conferendis domino Georgio Nagy in Bél hoc ipsum negotium Dominatio V^{ra} significet Suam Magnificentiam illos pagos in districtu Dezne antehoc eidem datos donaturos, saltem quoque aliquem nuntium ad Suam Magnificentiam expediat. Bene eandem valere desidero.

Datum ex arce Illie, 9. Maii 1603.

Gabriel Bethlen.

Külczime: Ad Stephanum Petneházi supremum capitaneum arcis Boros Jeneő etc.

(Egykorú fordítás. Hofkriegsarchiv, Wien. Wiener HKR. 1603 Mai 69. Expedit.)

¹ Ill. Mohamed szultán.

² Basta György generális.

³ Ioannes Elias Teck szászvárosi várparancsnok volt, a kit Bethlen Szászváros ostromában még április 15-én elfogott; Szamosközi István történeti maradványai III. k. 21. és 61. l.

⁴ Szelestei János, a kit a jenei várban 1602 augusztus 25-én öltek meg.

⁵ Eltorzított hibás olvasással írva így: quinque E ictoe.

3.

Marosillye, 1603 május 9.

Bethlen Gábor Csókási Mihály borosjenei főhadnagynak.

Edler Gestrenger etc.

Ich hab nicht underlassen können aus Befelch meines gnädigen Herrn Zekel Moyses dem Herrn zuzuschreiben und zu berichten, dass er mit des Türgkischen Kaisers und Tartar Hams Macht in Siebenbürgen khomben, nit allein Weissenburg eingenomben,¹ sondern auch das ganze Land in sein Gewalt bracht. Item, dass der Basta aus dem Land gezogen.² Mein gnädiger Herr hat mich mit 2 M. zue Ross und soviel zue Fuess daherob geschickt, die Freiheitugkhen, so allhie blündern wöllen zu vertreiben; so haben sie sich aber gegen Lippa begeben. Hab derwegen mich nicht soweit bemühen wollen, sindemal ich wol weiss, dass vom meinen gnädigen Herrn andere Fürsehung gethan werden. Und weiln, dass das ganze Land sich ihme ergeben, als hat er dem Herrn sambt seinen Undergebenen hiemit bitten und ermahnen lassen, dass ihr euch von soviel gueter Kriegsleut durchaus nicht entziehen wöllet, sondern zue Gemüet führet, dass allezeit besser und rühmlicher ist, wan

einer ein solchen der seiner Nation ist und aus Gottes Gnaden zum Landsfürsten erwählt würd, dienet, den er mehrs respectirt, geschätzt und besser bezahlt würd, den man ein frembden, von dem weder eins, noch anders zu gewarten ist, auch die Kriegsleut nicht zahlen kann, dienen soll.

Will derowegen mein gnädiger Herr, Euch zusagen und angeloben, dass wo ihr ihme wollt treu und gehorsamb sein, Er euch alle den kleinsten, sowol als den grössten, in was Stand oder Process die sein mögen, in demselben erhalten und das mehrers ist, soviel Monat als euch der Römische Kaiser schuldig, will er euch dasselb ohn allem Zweifel erstatten und zu vorfallender Gelegenheit eines jeden Stands Gebüer nach mit allem gueten erkennen. Wo ihr aber darwieder thuet und euch mein gnädigen Herrn nit ergebet, sollt ihr wissen, sobald der Vezier, welcher bereit unterwegs ist, mit seiner Macht herauskombt, würd er gewisslich beide Häuser: Lippa und Jeneö belagern und nach dessen Verrichtung würd er deliberirn, wohin er sich wieder hinwenden soll, und werden also diese Häuser weder euch, noch dem Teutschen Kaiser, noch meinen gnädigen Herrn, sondern den grossmächtigsten Kaiser zu Teil werden.

Was euch darnach draus erfolgen würd, könnnd ihr wol abnemen. Werdet derwegen den Anfang und das End wol betrachten und das thuen, was euch zu Erhaltung euers Vaterlands am füegligsten sein möcht, den Ihr Gnaden sein euch wol geneigt und ist euer gnädiger Herr allezeit gewesen; ist gueter Hoffnung, dass ihr euch im wenigsten nicht wiederetzen werdet, sondern euch in allem treu und gehorsamb erzeigen, zuvoras weiln der Rédei Ferencz, so ein frembding ist, sich aus christlicher Lieb und Treu zue der Hungarischen Nation sambt etlichen hundert Freiheitdugkhen mit ihren Fahnen zue Ihr Gnaden begeben, wieviel mehr sollt ihr, als die in dem Land geboren, andern zum Exempl Gehorsamb leisten.

Ob ihr nun diesem nachzuekhomben vermeint, werdet ihr es stragkhs Ihrer Gnaden durch etliche fürnembe Gesandte auf Weissenburg zu wissen machen. Er würd euch gewisslich den Rest, so euch der Teutsche Kaiser zuethuen ist, durch dieselben zuschicken und sie allenthalben frei und sicher durchpassirn lassen. Hiemit Gott befohlen.

Datum im Schloss Illie, 9. Mai, Anno 1603.

Gabriel Bethlen.

Külczíme: An Michel Chiokássi Obrist Leutenandt zue Jeneo.

(Egykorú fordítás. Hofkriegsarchiv, Wien. Wiener HKR. 1603 Mai 69. Expedit.)

¹ Ez épp 1603 május 7-én sikerült, három heti ellenállás után.

² Még ekkor ez hamis hír volt, mert Basta egész május 24-ig tartotta magát a Székely Mózes seregei által körülzárt Szamosujvárbán s csak akkor sikerült éjjel a várból átöltözködve elmenekülnie.

4.

Nándorfejérvár, 1603 szeptember 27.

Bethlen Gábor Czerah Mehemet vezirpasának.

Miután eddigelé megérthette, mily nagy romlott állapotba jutottak „az hatalmas császár hívsége mellett“ értesíti a lengyel vitézekről, a kik „hallván, hogy Isten az hatalmas császár jó szerencsével Székely Mojzes urunkat az országban behozta“ bejöttek mellettünk szolgálni, ám megkésve érkeztek, mert a harcra már nem jutottak el,¹ „az mikor az szerencsétlenség urunkon velünk egyetemben esött“; de azért hozzájuk csatlakoztak „s velük együtt „egynehány rendben megvítanak az ellenséggel, noha az ország az veszedelem miatt egy pénz fizetést nekik nem adhatott“ s mivel továbbra is velük akarnak maradni kéri, rendelkezéék zsoldjukról.

(Kivonata a „Magyar Történelmi Tár“ 11. kötete 165. l.)

¹ A Brassó melletti csata, melyben Székely Mózes halálosan megsebesült.

5.

[Nándorfejérvár, 1604 augusztus eleje.]

Bethlen Gábor Bocskay Istvánnak.

Mivel neki gyermeksége óta igaz jó akaratját mutatta, készséggel, szeretettel szolgálta volna, „de az sok szerencsétlen változások és sok budosási nem engedték,“ hogy neki szolgálhasson. Most azonban, hogy „Isten Nagyságodnak szívét erre felindítván, hogy hazájának és megromlott nemzetségének szolgáljon“ iránta való jó akaratja folytán tovább szötte a vezérpasával Bocskay érdekében megkezdett tárgyalás fonálát s pontokba foglalta a szultántól való kívánságait és biztosítja, hogy nemsokára hitlevelet kap tőle a fejedelemségre. A fővezér a császár derekas hadával *tizednapra ideérkezik*¹ s bizonyos lehet benne, hogy Isten segítsége velek levén Erdélynek megszabadítását ez esztendőről semmiképpen el nem halasztják. Ezért ő is „szorgalmasan viseljen gondot immár elkezdett dolgaira,“ mert mellette lévő néhány száz magyar igaz jóakarója nem hagyják abban az ügyet, a mig a török követség kíséretében be nem vihetik kezébe a hitlevelet, botot és zászlót, hogy aztán Erdélyt felmentse s „az szegény megromlott országnak ez nagy inségből az hatalmas császár segítsége által való megszabadításában szolgáljon,“ a miért az Isten is megjutalmazza.

(Századok 1885. évf. 69–70. l.)

¹ Ez a kijelentés állapítja meg pontosabban e csonkán ránkmaradt levél keltét, melyet *Szilágyi Sándor* 1604 őszén írottak gondol, a mikor „a temesvári török had megveretvén, a bujdosók levelezése a császáriak kezébe esett,“ holott tartalma s amaz alábbi kifejezése, hogy „itt az mi kevesen vagyunk, úgy mint egynehány száz magyar igaz jóakarói“ világosan arra mutat, hogy Bethlen ezt a levelét közvetlenül azelőtt írta, hogy Szendrőből megindultak Erdély felé.

6.

Szerencs, 1605 márczius 18.

Bethlen Gábor sógorának, Károlyi Mihálynak.

Mivel eljegyzett mátkáját¹ még nem hozhatta haza és vele való esküvője így hát csak a közeledő április 24-ikén lehet meg, szeretettel kéri, hogy addig úgy a lakodalomról, mint mátkája illendő kiházásításáról becsülettel gondoskodjék.

(A Gróf Károlyi-család oklevéltára IV. k. 5—7. 1.)

¹ Károlyi Zsuzsánna.

7.

Kereki, 1605 április 7.

Bethlen Gábor sógorának, Károlyi Mihálynak.

Minthogy lakodalma ügyében irt előbbi levelére válaszát nem kapta két meghitt emberét küldi s kéri, hogy viseljen oly gondot az ő atyjafia kiházásítására, hogy azért neki szeretettel szolgálhasson jövőendőben.

(Károlyi-oklevéltár IV. k. 7—8. 1.)

8.

Kereki, 1605 április 7.

Bethlen Gábor özv. Károlyi Mihályné—Perényi Zsuzsánnának.

Hivatkozva Károlyi Mihálynak irt levelére szeretettel kéri, legyen neki is gondja mátkája kiházásítására, „hogy semmiből semmi fogyatkozás ne essék,“ hogy gondosságáért szeretettel szolgálhasson neki jövőendőben s ha mivel az ő atyjafiának tartozik, azokat készíttesse el és legyen olyan marha, hogy ne kelljen majd akkor visszahányjni.¹

(Károlyi-oklevéltár IV. k. 8—9. 1.)

¹ Bethlen levelének e követelődző hangja meglepő, de valamelyes alapja volt s a dologba az vet világosságot, hogy egyik megbizottja, losonczy Bánffy Péter április 12-én ura nevében 500 magyar forintot vett át Károlyi Mihálytól a lakodalom-szerzés megváltásául, a mivel Károlyi Zsuzsánna asszonynak tartoztak.

9.

Vajdahunyad, 1605 május 10.

Bethlen Gábor sógorának, Károlyi Mihálynak.

Elnézését kéri, hogy menyegzőjének kitüzött napjára el nem mehetett, de egyfelől két egész hélig olyan beteg volt, hogy azt sem tudta néha, ha a világon van-e vagy hol? Másfelől a fejedelem egy várnak meghódolatását bizta rá, a mi még a tegnapi napig sem ért véget. De ne busuljon, ő már nem tartozik a menyegző celebráltásával s megtalálja ő mátkáját anélkül is; ő arra különben is kapott költséget a fejedelemtől is, ottlévő megbizottja Becz György pedig abkól költ, nem a magáéból.¹

(Károlyi-oklevéltár IV. k. 11—12. 1.)

¹ Károlyi Zsuzsánna a maga részéről is reversalist adott Károlyi Mihálynak a kiházásítására kapott 500 magyar forintról Szatmáron, a hol esküvőjének lennie kellett. Ebben azt is felsorolja, a mivel neki még tartoznak, de e-miatt még később is sokat kellett sürgetnie; így Vajdahunyadról 1605 október 23-án is, a mikor urának, Bethlen Gábornak a fejedelem után ki kellett mennie.

10.

Vajdahunyad, 1605 május 26.

Bethlen Gábor vadászi Rákóczy Lajos lippai főkapitánynak.

Hadi híreit köszöni s hasonlókkel viszonozza. Gyulafi¹ nagyon várja s a mint Rákóczy² választ megkapja felmegy melléje, mivel az elébbeni szégyenvallást elakarják magokról vetni.

(Erdélyi országgyűlési emlékek V. k. 383—384. l.)

¹ László.

² Lajos, hajduvezér.

11.

Vásárosnamény, 1606 januárius 18.

Bethlen Gábor sógorának, Károlyi Mihálynak.

Már Kassáról jelezte, hogy Károlyba megy, hogy ott átvegye a mi felesége holmijából még nála maradt. Azért ismételten kéri, jöjjön oda s vessenek véget ennek a dolognak, mert akár adja ki, akár nem, ő maga többé soha érette nem jön, mivel nincs reá érkezése s most is siet Erdélybe, a honnan sok ideje, hogy kijött.

(Károlyi-oklevéltár IV. k. 50—51. l.)

12.

Vajdahunyad, 1606 május 5.

Bethlen Gábor sógorának, Károlyi Mihálynak.

Miként Károlyban megbeszélték ime maga személyében küldi ki feleségét¹ és szeretettel kéri, hogy mostan immár vessen véget minden dologban és szeretettel szolgálhasson úgy neki, mint anyjának.

(Károlyi-oklevéltár IV. k. 21. l.)

¹ Károlyi Zsuzsánna nagybátyjával, Károlyi Mihályval úglátszik már Kolozs-vártt találkozott, legalább május 8-án egyezett meg vele a kolozsmostori konventben a nála őrizetben maradt és annyiszor eredménytelenül követelt ingóságai dolgában, a miről őt hivatalosan most reversalisban nyugtatja meg.

13.

Szentjob, 1606 június 15.

Bethlen Gábor sógorának, Károlyi Mihálynak.

Bosszús szavakkal tesz szemrehányást neki, hogy ámbár megállapodásuk szerint feleségét egész Kassáig felküldte, nemcsak nem adta ki részét, „sőt bosszuszókkal illette,“ a mit nem érdemeltek meg. Ezért inti, hogy ha péntekig nem küldi Piskótra a lábasmarhát és pénzt, a mivel feleségének tartozik, magának tulajdonítsa, a mi belőle következik, mert minden úton módon megkeresi azt, a mi őt illeti.

(Károlyi-oklevéltár IV. k. 24—25. l.)

14.

Nagykároly, 1606 július 26.

Bethlen Gábor sógorának, Károlyi Mihálynak.

Kijelenti, hogy a minemű lábasmarhával feleségének tartozott, azt ő neki most jó végezesükből való jó akaratja szerint megadta.

(Károlyi-oklevéltár IV. k. 28. l.)

15.

Medgyes, 1608 februárius 10.

Bethlen Gábor Rhédey Ferencz váradi főkapitánynak.

Levelére válaszolva értesíti, hogy Báthory Gábor fejedelem hívására Ecsedre kellett mennie s mikor ott minden dolgot becsülettel elvégezett, majd onnan is tudósítani fogja, mihez kellessék magukat tartani.

(Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem története 293—294. l.)

16.

Déva, 1609 április 22.

Bethlen Gábor visszaadja Kőszeghi Bálintnak elkobzott nemesi levelét.

Nos Gabriel Bethlen de Iktár etc. Serenissimi principis domini, domini Gabriélis Dei gratia principis Transsylvaniae, partium regni Hungariae domini et Siculorum comitis etc. consiliarius, aulicaeque militiae Suae Serenitatis generalis capitaneus, nec non comes comitatus Hunyadiensis etc. Damus pro memoria. Noha Déván lakozó Keőszeghi Bálintot bizonyos okokért szabadságából kivöttük és az paraszti szolgálat s jobbagyság alá vetettük volt, de mindazáltal bizonyos fő nemes uraimnak törekedésekre térvén jó akaratunkból reánk vevén, feleségünk és gyermekink, vagy atyánkfiai terheket, mind magát Keőszeghi Bálintot, feleségét és fiú s leányág maradékot személyekben és örökségekben szabadságban és igaz nemességben mind örökké megtartjuk s másokkal is, az kikkel illik, meg akarjuk tartatni és oltalmazni, ujjolan nobilitálván nemes leveleinek continentiái szerint.¹ Mely dolognak nagyobb erősségére és bizonságára adtuk ez mi tulajdon pecsétünk és kezünk írásával megerősített levelünket meghihatatlanul.²

Datum in oppido nostro Déva, vigesimasecunda die mensis Aprilis, Anno Domini Millesimo sexcentesimo nono.

Gabriel Bethlen.

Hátlapján: Anno Domini 1609 die 14. Maii in possessione Bácsii coram universitate nobilium comitatus Hunyadiensis perlectae et publicatae sunt hae praesentes litterae nullo prorsus contradictore apparente.

Stephanus Fenessy de Déva
suprafati comitatus Hunyadiensis iuratus notarius.

(Átírt, Bethlen Gábor 1618 november 1-én kelt pergamen-levelében; Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára. Czimeres levelek gyűjteménye.)

¹ Ezt a nemeslevelet Rákóczy Zsigmond fejedelemtől nyerte volt Gyulaféhérvárt, 1607 szeptember 28-ikán.

² Hogy a fejedelmen kívül más is nemesítsen, természetesen képtelenség; de megesett, hogy — kivált várurak — elvették egyik-másik híviük nemeslevelét, melyet aztán haragjuk multával a hatalmaskodó főúr vissza is adott. Ilyennek tekinthető ez az eset is.

17.

Nagyvárad, 1609 november 2.

Bethlen Gábor lesneki Dobray Péter hunyadmegyei alispánnak.¹

Mivel indulóban van kéri, hogy viseljen gondot jószágaira és házaira s a megbeszélt tatarozást, kapujavitást és egyéb munkát lehetőleg végeztesse el, a míg hazajut. A várban is a mit újíthat ne mulassza el „s az nagy palotát szépen padimentomozza ki, téglát is hozattasson Szebenből,“ a hol „két forinton adják ezerit“ s a mellett az ispánoknak is mondja meg, hogy a fejedelem „három esztendeig való immunitást adott“ neki, hogy minden jószága „immunis legyen az ő felségének való adózástól“ s így őt fizetségért ne zavarják.²

(Századok 1885. évf. 71—72. l.)

¹ Ez Bethlen intézője (bonorum praefectusa) volt.

² E levél keltét viseli Bethlen Gábornak az a nyugtája is, melyet Rhédey Ferencnek a tőle kapott 1500 forintról adott. (Eredeti. Magyar Nemzeti Múzeum Rhédey-levéltára.)

18.

Kolozsvár, 1610 április 12.

Bethlen Gábor nyugtája 150 forintról.

Anno 1610. 12. die Aprilis. Borsi István hozott pénzt flor. másfél-százat, melyet Hadnagy András uram küldött nekem.

Datum in Colosuar, 12. Aprilis 1610.

G. Bethlen mpr.

(Sajátkezű. Erdélyi Nemzeti Múzeum Henter-levéltára.)

19.

Gyulafehérvár, 1610 május 13.

Bethlen Gábor Hadnagy András csiki vicekapitánynak.

Isten minden jót adjon Kegyelmednek. Az mint itt Fejérváratt létemben is Kegyelmednek meghadtam volt, hogy Christoph János uramnak, brassai gazdámnak az szekér csináltatásért való adósságomért vasat adjon, a' mivel adósa maradtam ő Kegyelmének, Mikó Ferencz, a' mennyi forintot ir Kegyelmednek, hogy adósa maradtam a' mint a' vas jár Brassóban megvetvén hány mását teszen, annyi mása vasat küldjön mindjárt Kegyelmed Brassóban Christoph János uramnak. Ebben Kegyelmed egyebet ne cselekedjék. Isten Kegyelmedet tartsa meg.

Ex Fejérvár, 13. Maii 1610.

Benevolus

G. Bethlen mpr.

Külczime: Egregio domino Andreae Hadnagy vicecapitaneo Csiki-ensi etc. Nobis honorando.¹

(Sajátkezű. Erdélyi Nemzeti Múzeum Henter-levéltára.)

¹ Ezen és ez évből való többi levelein Bethlennek azt a pecsétjét találjuk, melyet — mint ismeretlent — kétszeres nagyításban a 312. lapon mutatunk be.

20.

Kolozsvár, 1610 július 6.

Bethlen Gábor Hadnagy András csiki vicekapitánynak.

Egregie domine nobis honorande. S[alutem] et benevolam commendationem etc.

Akarám Kegyelmednek értésére adnom, hogy Isten akaratjából mi is ő Felségével megérkeztünk, azért a' minemű adósságim nekem ott benn vadnak, mind Kászomban, Csikban, Gyirgyóban, ha mit eddig Kegyelmed abban fel nem szedett volna is, felszedje minden késedelem nélkül és nekem mindjárt bizonyos meghitt emberi által Kegyelmed kiküldje, de szakadozva az pénzt ne küldd uram, hanem mind felszedjed, és mikor felszedheted mindenestől eczersmind küldje ki Kegyelmed. Gyirgyóra jöjjenek és ott is az mi pénz leszen Nagy Mihálnál, az lovas hadnagynál, az gyalog hadnagynál mindeneket fel igazítsanak és onnet is az pénzzel bizonyos meghitt ember jöjjön kettő. Hogy pedig minden ott benn való adósságimat jobban Kegyelmed fel tudjon igazítani, a' mi eszemben jutott benne, mindeneket jedzésben küldtem Kegyelmednek.¹ Ezekre Kegyelmed viseljen szorgalmatos gondot, felette kérem Kegyelmedet. Az háornak minden állapotja felől is írjon Kegyelmed, mint és micsoda állapotban vagyon s mennyi mása vas vagyon eddig benn s mennyi fűrész deszkát nyerhetnék eddig rajta. Istenért kérem Kegyelmedet, ho[gy az] hámor vaskő és szeg miatt meg ne [fo]gyatkozzék. Nekem Kegyelmed mindekről írjon. Moldvában negyed fű tulkot min vehetnék, annak is mennyi [ára] elvégezze és írja meg és ha mostan hal-e meg Moldvában az barom, vagy nem. Isten Kegyelmedet tartsa meg.

Datum ex Colosuar, 6. die Julii 1610.

Benevolus

G. Bethlen mpr.

Az solymokat Kegyelmed mind Csikból, Gyirgyóból, Kászomból valahol mi leszen igen jó gondviselés alatt indítsa ki, egy bizonyos meghitt embert hagyjon az solymászok előtt, kinek meghagyjad uram, hogy én hozzám hozzák vagy Fejérváratt lennék, vagy Déván, meg ne hagyják éhezni őket. Jól tartsák az úton, erre Kegyelmednek mindjárt gondja első legyen.²

Külczime: Egregio domino Andreae Hadnagy vicecapitaneo Csikiensi etc. Nobis honorando.

(Sajátkezű, Erdélyi Nemzeti Múzeum Henter-levéltára.)

Memoriale.

Kászomban háromszáz forint. Ugyan ott az latroknál a' mi arany ezüst mű volt és pénz, azt is kiküldje Kegyelmed. Gyergyóban, Csikban az lovas ki ide ki volt minden lovasra három forint, gyalogra két forint. Lovas volt 80, gyalog volt 150. Kegyelmed ezeknek fizetésekre küldött flor. 176, restál ebből hátra flor. 364.

Az el irogatott székeleyek ki mit ígirt volt, azt Kegyelmed jól tudja, hadtuk Kegyelmedre azt, mennyi leszen és azt is, hogy mindjárt kiküldje Kegyelmed.

Az gyűlésre rendelt költségemet flor. 60. Kegyelmed azt is felszedvén, kiküldje.

Az ember is, ki 40 forintot ígirt némi nemű cselekedetiért, Kegyelmed azt is kiküldje.

Az négy pénzes ajándékból is, a' mi hátra vagyon, Kegyelmed kiküldje.

Barta István legény kezében adtam volt három latrot, kinek egyikét gondviseletlenségek miatt elszalasztottak, az ki nemes ember volt, én igen sokat búsultam és búsolok is miatta most is, az dija száz forintot teszen, Kegyelmed az díjat azokon felszedje, tudhatja Barta István, kikre bizta volt, ha szinte száz forintot nem adhatnának is, hatvan forinton engedje meg Kegyelmed díját nekik, de különben nem, azt pedig felszedvén mindjárt az többivel együtt kiküldje hozzám Dévára. Az pénzt pedig külön-külön csomókban, az mint ki mivel tartozik, kötözze és registom szerint írva küldje én nekem. Az törvények immár megindúlhatnak, mert Istennek hála csendességünk vagyon.

¹ E levél végén egész terjedelmében közöljük.

² Ez az érdekes üzenet ugyan külön keltezetlen czédulán fordul elő, de mivel nem történeti eseményről szól — s így bárhová talál — ideiktattuk.

21.

Görgényszentimre, 1610 augusztus 6.

Bethlen Gábor nyugtája hivatalos pénzről.

Anno 1610 die sexta Augusti. Hadnagy András uram csiki kászoni vicecapitány kászoni pénzt hozott be flor. háromszáz. Az csikiakon hadi birságpénzt flor. kétszáz. Az gyalogok hópénzében flor. száztizenkettőfelet. Az szék adta pénzt flor. hatvant. Azonkiül vám és birságpénzt flor. hatvant. Valami tolvajok pénzét flor. huszonhatot és kilencz tallért.

Ezekről én ő Kegyelmét quietálok. Négy pénzes ajándékból is flor. hatot s den. 77 hozott.

Actum in Szent-Imreh, die et anno supra notato.

G. Bethlen mpr.

(Sajátkezű. Erdélyi Nemzeti Múzeum Henter-levéltára.)

22.

Déva, 1611 július 19.

Bethlen Gábor Rhédey Ferencz váradi főkapitánynak.

Az ország állapotáról s a portáról vett hirekről értesíti, abban a fel-fogásban, hogy ő nem mindent hallhatott voltaképpen és megjelenti a fejedelemnek azt az elhatározását is, hogy ha a magyarországiak vele alkudni akarnak, hajlandó reá, de ha azt kívánák, hogy fejedelemségéről mondjon le, azt fegyverrel is mind halálig kész megoltalmazni, nemcsak pénzen szerzett haddal, hanem a török támogatásával is. Ebből nagy veszedelem származhat s azért kéri, tegyen ő is valamit ellene. „Ne veszessük el uram az hazát, mert ha ezt elvesztjük, mi mást nehezen avagy nem is találunk,

Törődött és sokat búdosott emberek vagyunk, én Törökországra soha többször nem megyek, inkább akarok meghalnom hazámban! A magyarországi urak pedig hagyjanak békét Erdélynek s ne kapdossanak rajta, mert ha I. Ferdinánd nem tudta megtartani a törökkel szemben ezek a mostaniak még kevésbé fogják. Inkább békéljenek meg az erdélyi urakkal és nyugodjanak bele, hogy Erdélynek választott fejedelme van, mert többet használnak azzal mind németre s mind törökre nézve! Ő maga egyébkint több mint kétszázadmagával várja az eseményeket s ha fel kellene vonulniok esztendőre való elesége bőven van.

(Történelmi Tár 1899. évf. 712—714. l.)

23.

Déva, 1611 július 21.

Bethlen Gábor Rhédey Ferencz váradi főkapitánynak.

Levelére válaszolva értesíti, hogy atyjafiával együtt türethető egészségben van, miután a futó harcokról nem kevés kárral hazajött. De egyébkint elég felháborodott állapotban vannak a sok ellenség közt s ha a fejedelem jó akaróját nem akarják venni a magyarországbeli urak, bizony Erdély elromol s utána Magyarország is elvesz, mert soha a török Erdélyt nem engedi senkinek: magáért, nem éröttünk. Ezért bizony jobb volna a fejedelemmel egyezkedni, de ha fejedelemségétül akarják megfosztani, bizony ő is mindent megpróbál magáért. Ha mi újabb híre lenne, kéri, közölje vele, mert se magának, sem szolgálóinak nincsenek lovai: mind elvesztek a csatában.

(Erdélyország történetei tára II. k. 186—191. l.*)

* Kiadása, olvasása pontatlan és sok helyen hibás.

24.

Nagyekemező, 1611 szeptember 13.

Bethlen Gábor Achmed basa fővezérnek.

Értesíti a brassói csatáról¹ s onnan tovább menvén a fejedelem, arról, hogy miután Szeben alól hármasságát Báthory Gábor tulajdon csak maga hadaival elűzte s azóta is kergeti erősen hiszi, hogy két-három nap alatt hálójukba keríthetik őket. Ebből a vezérbasa megláthatja az erdélyieknek a szultán iránt való hűségét, a miről másként is megfogják² nem sokára bizonyítani. De mivel a betegséget és szegénységet senki nem tagadhatja s a fenforgó zenebonás állapotok miatt való sok költsége folytán igen megszorult, kéri, méltóztassék a Hatalmas császár által neki rendelt fizetését megküldeni, mert a miye volt, azt a mostani hadakozás alkalmával a szultán szerencséje mellett elköltötte, mert noha a portán ő hatalmassággal szeme előtt nem szolgálhat, de biztosíthatja, hogy itt is minden szükséges alkalmatossággal kész szolgálója s lesz is, a mig él.²

(Hon és Külföld 1842. évf. 109—110. l. és Rozsnyay Dávid történeti maradványai 61—63. l.)

¹ Ez július 11-én volt.

² E levél helyes keltét Szilágyi Sándor állapította meg „Báthory Gabor fejedelem története“ cz. műve 156. l.

25.

Ecsed, 1612 januárius 21.

Bethlen Gábor Perényi Gábor ugocsamegyei főispánnak.

Magnifice domine frater observandissime.

Salutem et servitii mei commendatione praemissa.

Az Kegyelmed leveléből értém mit írjon Kegyelmed nekem az jószág-
nak ő Felségétől vizsaszerezése felől, melyre hogy sok szóval ne resol
valjam magamat, emlékezhetik Kegyelmed rea, hogy én ez előtt valamiben
tudtam, mind ő Felsege előtt s mind egyebött, Kegyelmednek szeretette
kedveskedtem, mely csak az ő Felsege Kegyelmednek adott két faluról is
megtetszik, holott én azokat is Kegyelmednek ő Felségétől hire nélkül
szerzettem volt, melyek mostan is tudom bizonyosan Kegyelmedé volná-
nak, sőt annál több is, ha Kegyelmed ő Felségét sok mód nélkül való
és illetlen cselekedetivel nem irritálván magához, meg nem kedvetlenítette
volna; mely dolgoknak megírásával mostan az eödeőt nem mulathatom,
occsióm sincs rea, tudom Kegyelmed azokat ekkedig is meghallhatta s
rövid nap ugyan heőszeöm meg fogja érteni ő Felsege Kegyelmedre
minemő okokból haragszik, mely ő Felsege haragja méltán is lehet bizony,
ha ugy vadnak az dolgok, az mint ő Felségének bizonyosan referálták.
Hogy penig Kegyelmednek én mostan ő Felségénél könyörgésem által
nem hogy jószágának vizsaszerezésében használhatnék, de csak arra sem
esmerem elégségemet, hogy Kegyelmeddel csak szemben lenne is, ha
Kegyelmed kívánja is, mert Kegyelmed igen mesze esett az ő Felsege
kegyelmességéből. Ha miben tudnék Kegyelmednek mostan is szeretettel
szolgálnék, de ebben ugyan nem tudok Kegyelmednek semmit szolgálnom,
sőt én erre intem Kegyelmedet, hogy ennek az ő Felsege haragjának eleit
vegye és orvosságot keressen ellene egyebek által való intercessiókkal; lám
Palatinus uram, bátyja Kegyelmednek, ha miben vétkét ismeri Kegyelmed,
én azt mondom tempestive perveniálja Kegyelmed, mert bizony meg fog
ártani. Nekem is Kegyelmed parancsoljon, örömet szolgálók Kegyelmed-
nek, ha miből illik. In reliquo M. Do. V^{ram} feliciter valere cupio.

Datum ex Eczied, die 21. Januarii. Anno 1612.

Magnificae Do. V^{rae} servitor frater benevolus

G. Bethlen.

Külczímes lapja hiányzik.

(Egykorú másolat.¹ Staatsarchiv, Wien. Hungarica.)

¹ E levél másolatát dr. Szekfü Gyula szíves barátságának köszönhetem.

26.

Lippa, 1612 június 18.

Bethlen Gábor útasítása Vajda István lippai főkapitány részére.

1. Tiltson el mindenkit a török birodalomban való faluknak hódol-
tatásától, mert a kit rajta kapnak, feje esik el érette. 2. A falvak dézmáját
a fejedelem részére szedesse fel. 3. Minden gonosz hirt idejében meg-
jelentsen, a várat pedig a városi rend éléséből megtakarja. 4. Az engedet-
leneket megfogassa és törvény szerint megbüntesse.

(Török-magyarkori állam-okmánytár I. 107.)

27.

Déva, 1612 szeptember 8.

Bethlen Gábor Mehemeth agának.

Tekintetes és Nagyságos Úr, neköm kedves atyámfia. Isten Nagyságodat éltesse és napjait sokasítván szerencsésítse.

Az Nagyságod levelét meghozá énnököm az én emböröm, melyből mindönöket bőségesen megértöttem; rövid irás által azért Nagyságodnak ezt akarám értésére adnom, hogy én valami t ezelőtt való levelemben Nagyságodnak megírtam és izenten, én mindönökben ahoz tartom magamot, várok csak Nagyságodtól, az mint megírtam az az dolog semmiképpen az hatalmas győzhetetlen császár segítsége nekiül nem löhet és véghöz nem möhet; oka ez, hogy soha az ország népe addig föl nem mer támadni magátul, azt gondolván, hogy ha ő föltámad és senki meg nem segíti, markában szakad; más oka ez, hogy ha gyüleközni kezdünk, egy-czörsmind együvé nem mehötünk, mert az ország, tudja Nagyságod, hosszú és szélös; mihelt az fejedelmnek hire leszön ebben, mindjárt azokra küld, a hol gyüleközni kezdünk, ha azokat levághatja, mindjárt megremül az többi, hanem ez dologhoz ez kívántatik, hogy mindjárt jöjjön Tömösvárhoz négy avagy öt ezör török, az kik indulhassanak ide be; mihelt azok ide jőnek, mindjárt én az ország népét fölveszöm és Fejérvárhoz szállunk; ott Isten segítségéből ez dolgot véghöz vihetjük, attül semmit félnünk nem köll, hogy az országban ellenségünk legyön. Az hajduság pedig mind el mönt Brassótul haza, könnyen jutnánk ehez az dologhoz, elhigyje Nagyságod, csak hogy igön hamar köllene, mert mostan Magyarországbán sincsen semmi had fönn. Az palatinus¹ is mostan adja egy leányát haza Erdödy Christophnak,² engöm is hivat az lakodalomban, de énnököm nagyubb gondom vagyön annál. Az budai vezér ő Nagysága³ biztatja az fejedelmöt, Magyar Ogli is biztatja, bizony nem jó, mert az ország affélétül elremül és kétségben esnék az császár kegyelmességében. Nagyságtok viseljön erre gondot és ő Nagyságának, az vezérnek írja meg, serkenjön föl, ne hidjön az szép szónak, mert bizony megcsalja az szép szó ő Nagyságát. És ha Erdély némötté leszön, lássa osztán ő Nagysága mit cselekdik. Én némötté bizony soha nem leszök, ha elkerülhetöm. Nem akarok én az hatalmas császár czipójáról elfeledköznen. Ha peniglen ebben mód nincsen, hogy Tömösvár felöl had nem jöhetne, Nagyságod írja meg igazán, ne vesszön el engömet. Az dologban én más módot is talállok, mert mostan engömet akar Brassó alá az fejedelm küldeni; ha ebben mód nincsen, hogy had innét nem jöhet, én oda megyök Brassó alá, ott leszök, az brassaiakkal szömben leszök. Nagyságod is mönjön Havasalföldében, indítsd meg az havasali, moldovai vajdákat Magyar Oglival együtt; csak akarmi kevés haddal: én is itt szép haddal várlak

uram. Az Istenért kérlek, neköm irasson igazán Nagyságod, mihöz tartsam magamat, mert ha innet söm lehet had, Brassó felől sem lehet, Nagyságod sem möhet oda, én sem megyök Brassóhoz fejemet elveszteni, hanem az mint megirtam azelőtt is, én az hatalmas császárhoz megyök. Az portára sem akar ez senkit küldeni, csak szóval tart minket is, az mint aránzom. Nagyságod énnékem mostan mindön dologról igaz választ irasson. Hagyjatok békét az bucsujárásnak, hanem fogjatok az dologhoz igazán; engömet Nagyságod szóval ne tartson. Az pasával ő Nagyságával mindönökről beszéljön Nagyságod és énnéköm hamar választ adjatok.

Szegény Némöthi Gergölt meglítték, megholt;⁴ igön siratja az fejedelöm. Géczi András is Moldovában mönt Ali pasához, hogy ha löhetne, elindítaná őket. Nagyságtok az havasali vajdának⁵ semmit ne higyjön,⁶ mert mindön hirrel ő tartja az fejedelmöt: bizony bánom, hogy az én levelemnek mását Havasalföldén által küldték Brassóban, mert az vajda, ha megérti, mindjárt értésére adja az fejedelömmnek. Arról is írjon Nagyságod énnéköm, kitül küldtétök el az levelet és kinek hadtátok, hogy kezében adják. Az vajdának adták-e értésére?

Bizonyoson irhatom Nagyságodnak, hogy valami fizetött hada vagyon az fejedelömmnek, mind el akarnak menni, összeveesküdtek, hogy⁷ ha meg nem adja soldjokat, mind el mönnek. Pénze pengig ennek nincsen, az főkomornikot tegnap én hozzám küldte vala, én tülem kéretött valami pénzt kölcsön. Szászvárust adta neköm zálogban minden tartományával: én küldtem egynehány ezör forintot neki, hogy inkább én hozzám ne kétölködjék,⁸ de azzal bizony csak fél hó pénzt sem adhat, mert ezör lovassa és ezör gyalogja vagyon fizetött; annál több hada nincs, annak is ezör embere Brassónál vagyon, két hónapi solddal tartozik pengig. Azt is hallém pengig mostan, hogy Brassóban kétszáz lovas katona ment volna be. Én nem tudom, mit alusztok? Mert bizony mostan vagyon minden dologban módunk. Én mindjárt Nagyságodtül választ várok. Az pasának ő Nagyságának semmiről nem irtam, hanem Nagyságod mindönöket ő Nagyságának adjon eleiben.

Im irtam más levelet is Nagyságodnak, arra külön tégy választ, hogy fölküldjem az fejedelömmnek. Igön jól esött, hogy most is küldtél volt, mert fölküldtem neki. Kéröm igön, hogy az portára követeket küldjön, sőt barátimat is hozzája küldtem, hogy magoktül szóljanak neki, hogy engömet küldjön. Nagyságod mostan írja meg, hogy immár tovább nem várakozol; eljártok az dologban, ha az követök el nem indulnak.

Ezt is akarám Nagyságodnak értésére adni, hogy az mi követink ez jövő keddön két hete leszön,⁹ hogy Budára jutottanak; egy levelet irnak az fejedelömmnek, melyben ezt írják, hogy senkitül ne féljön, mert sohul semmi had nincsen. Az vezér igön biztatja az fejedelmöt, hogy ő megszorzi dolgát. Ezt is írják, hogy azt hallották az szolnoki béktül, hogy

az vezér Nagyságodra igön haragszik; oka ez, Nagyságod az budai pasaságot kérte volna meg császártul; azt mondta, hogy Nagyságodat miholt Budára hihatja, mindjára megfojtatja. Nagyságodnak legyön gondja magára is: bizony bánnám, ha Mehemeth aga elesnék. Lássa az vezér, ha szép szónak hiszön, bizony megcsalják; ha pedig azt akarja ő Nagysága, hogy Erdély némötte legyön, ám lássa ő Nagysága. Nagyságtok pedig, ha én hozzám kétölködik, hogy én meg akarnálak csalni, csak legyön hadatok Tömösvárnál, miholt az tábor ott leszön, mindjára oda megyök én köz-zétök.⁸ Ha különben el nem mertök indulni, hiszöm, én velem elindulhattok bizvást. Isten tartsa meg Nagyságodat jó egészségsben.

Irtam Déván ma szombaton estvefelé szeptemberben nyolczadik napján.
Anno 1612.

Nagyságodnak szeretettel való igaz atyjafia

Bethlen Gábor.

Külczime: Az hatalmas gyözhetetlen császár kedves szolgáljának és kapucsi pasájának, az Nagyságos Mehemeth agának adassék ez levelem.

(Egykorú másolat. Staatsarchiv, Wien. Hungarica.)

¹ Thurzó György.

² Bora, Erdödy Kristófné.

³ Vezér Terjaki Haszán pasa.

⁴ A botfalvi kastély ostromában sebesült meg 1612 augusztus 23-án és miután szeptember 4-én meghalt Dersen, 12-én temették el Benedekiben. (Történelmi Tár 1880. évf. 793. I. és Segesvári Bálint krónikája, id. h. 180. I.)

⁵ Radu Serbán vajda.

⁶ Ezt a dolgot hű embere, Mikó Ferencz is megerősíti, feljegyezvén azt is, hogy 3000 forintot adott a fejedelemnek; Mikó históriája 228. I.

⁷ Vagyis augusztus 28-án.

⁸ Mivel itthon különben nem érezte magát bátorságban, e sorai írása után ötödnapra ki is ment, a miről az alábbi egykorú följegyzésünk van: Anno 1612. die 13. mensis Septembris Gabriel Bethlen ex oppido Déva cum aliquot servitoribus suis ad Turcas se contulit. (Történelmi Tár 1880. évf. 793. I.)

28.

Buda, 1612 október 13.

Bethlen Gábor Thurzó György nádornak.

Mivel úgy tudja értésére esett eddig az ő szolgált urának¹ felőle való istentelen szándéka miatt hazájából hogy ki kelle bujdosnia, szükségesnek itéli írnia az ő ártatlanságáról, tudván felőle való sok gyalázatos hír költését. Báthoryt őt esztendő forgásiban nem keveset szolgálta, noha bizonyoson értette egynéhányszor felőle való deliberatióját életének elfogyatása felől. Reá a fejedelem különben intelmei miatt nehezelt. Így elsőben mikor Szebent az százságtól hiti ellen elvevé rimánkodott neki, hogy ne tegye s megjövendőlte minden rajta megesett veszedelmét. Arra is intette szép szókkal, hogy Havasalföldre ne menne, de midőn meggyőződését a tanácsban is kinyilatkoztatta besugták neki, a miért megakarta öletni. Másodizben Szebenben akarta megöletni Radul vajda betörése miatt. Az elmúlt karácsony estin is Váradon szállására jöven részegen, felesége ajtajára

mene, rugdosván az ajtót s kardot rántott reá (Bethlenre) hogy ő nem tánczolhat.² A tavaszkor Szebenben tartott országgyűléskor is, megrésze-
gölése után minden ok nélkül belé vezett, meztelen kardot rántott reá,
melyet ha Némethy Gergely kezében meg nem fog vala levágja. Igaz
ugyan, hogy az subditus urának csak addig kötöles az hivsége, a míg
vallásában, böcsöletiben és szabadságában meg nem sérti, de ő mégis türt,
noha bizony igen keserves szívvel és bús elmével; látván az nyomorult
országnak annélkül is sok veszedelmét csendesesen türt és Istentül s az
üdüttül akart várni. De most, hogy megértették a szultánnak ellene való
nagy haragját, noha magában elvégezte volt, hogy soha semmiről immár
meg nem inti, ha felfordét is mindeneket, az egész ország kivánságára s
a rendek kérésére az közönséges jóra nézve bement eleibe és igyekezett
rábeszélni, hogy békéljen meg a szultánnal s az országban égő szeneket
megoltsa s békét teremtsen. De ő intését nemhogy jó néven nem vette,
de mihelt tőle kijött az körülötte lévő inasinak mindjárt elpanaszolta, mire
intette őt s azt mondta: *De meglátja esze lelke áruló, hogy bizony
Kornis Boldisár tánczára vonszom rövidnap;³ nem várom, hogy elárul-
jon.* Ilyen kijelentését értvén, Bethlen magára igen vigyázott s noha
életét Isten segítségéből hazájában esztendeig s tovább is megoltalmaz-
hatta volna, ismerve istentelen természetét és törvénytelenégeit jobbnak
ítélte kijönni ide a budai pasához és szegény hazánk elveszett szabad-
ságit a szultán segítségével, vezérléséből felállatni.⁴ Tudja, eleget beszélnek
felőle némely csacsogó nyelvek, de az uristen ugy segítse meg, hogy maga
állapotjának öregbitéséért ide nem jött, hanem csak abban igyekezik, hogy
az uristen ez istentelen fejedelem alól felszabadétsen és hazánkknak miatta
elrontatott szabadsági helire állattassanak. Annak okáért kéri a nádort,
szánja meg ő is szegény hazánkot s ha az immár Báthory miatt szintén
semmi leszén s ha segítséget kérne ne adjon neki, hadd menekedhessünk
meg tőle s a rendek hozzájárulásával oly jó erkölcsű keresztyén, megtért
elméjü és józan íletü urat választhassanak fejedelmül, a ki a nagy fejedel-
meknek is kedvét keresi s a szomszéd országokkal is békében él, országát
meg csendességgel gubernálja.

Miután a szultán elhatározta, hogy tovább Báthoryt az országban
nem szenvedí, az országknak régi szabadságit helin hagyta, hogy pedig az
ország félelem nélkül összegyűlhessen a fejedelemválasztásra igen szép
segítségét rendelt melléje, melylyel Isten segítségéből szintén indulni akar.

Ezeket azért írta meg neki őszintén, mert igaz jó akaratját kívánják,
semmi egyebet, melyet, hogy ne a tirannushoz, hanem az szegény hazához
mutasson, bizodalommal kéri. Ha pedig valamit nem jól irt volna meg,
ne egyébbnek, hanem az ő diáktalanságának tulajdonítsa, mert deákja igen
beteg lévén magának kellették írnia.

P. S. Erdélnak jóllehet noha előbbeni állapotjához képest sok fogyat-
kozási vannak, mindazáltal egy istenfélő keresztyén fejedelmet eltarthat,
csak lehessen tökéletes békessége. Erdélyben kik legyenek s kik ne, Nagy-
ságod jól tudja és érti; summája: az ember igen szük... Ha az uristen
jó szerencsével hazámba viszen s igyekezetünkben elől bocsát... valami
én rajtam áll benne Nagyságod én bennem meg nem fogyatkozik, mert
bizony magamnak az felső polczot nem kívántam soha, mert tudom, hogy
nem nekem való. Nagyságod felőlem semmit ne kételkedjék. Noha pedig
Forgách Zsigmond őt kárhoztatta, Isten látja szívét, hogy ő minden szóknak

igaz volt, de hogy ő Kegyelme mind magát s mind sokat az országbeli főrendek közül törbe ejtett arról nem tehetett, mert magát is az alkalmatlansághoz kellett rendelnie, mivel időnap előtt nem akart bolondul veszni.

(Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 248—251. l.)

¹ Báthory Gábor fejedelem.

² Ennek hirtelensége szétment Erdélyben és érdekes, hogy Bethlennek a fejedelemtől való elpártolása főkéül az egykoru *Sutoris* Pál brassai krónikás is ezt mondja s azt ekként adja elő: Indem fiel Bethlen Gábor vom Gábor ab, welcher sein vornehmster Rat war, dessenwegen, weil er mit seinem Weib Unzucht hatte getrieben, und wurde sein abgesagter Feind. (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó IV. k. 33. l.)

³ Ezt t. i. 1610 nyarán ölette meg Báthory Gábor.

⁴ Jellemző, hogy dévai kastélya s a vár védelmét Bethlen távozásával felesége, Károlyi Zsuzsánna váltotta magára, a miről *Károlyból*, 1612 december 24-én Károlyi Mihály Dóczi András szatmári kapitányt következőképpen értesíté: Dévát az nyavalyás Bethlenne hugom igen erősen tartja. Most akar Brassó alá három ezer gyalogost bocsátani, de azzal véghez nem viheti, mert Havasalföldéből igen hordják az élest belé, és erősen tartják magokat. (Eredeti. Kriegsarchiv, Wien. Wiener HKR. 1612 Dec. 29.)

29.

Buda, 1613 április 25.

Bethlen Gábor Thurzó György nádornak.

Mikor az elmúlt ősszel ide Budára jött bőven megírta elbudosásának okait. Bizonyára értesült az ő portára való menéséről is, de most készséggel megírhatja, hogy ott 40 napig mulatott és igyekezett az ország dolga érdekében.¹ Sok titkot is megtudott ott a főemberektől, kivált Szken-der pasától, hazánk állapotáról is igyekezett őket felvilágosítani; de ezeket írásra nem meri bizni, csak inti, szükség vigyázni szegény hazánkra, mert bizony fél attól, hogy belől ég a ház.

Kibujdosásának főoka Báthory Gábor volt, a kihez a fővezér most követet küldött, hogy vele megbékéljen s minden elvett várát visszaadja. Neki azonban ő (Bethlen) nem hisz semmit, ha egy asztalnyi hitlevelet küldene is, hanem szívesen a nádor oltalma alá adná magát s készséggel szolgálná, mert a míg Báthory erdéli fejedelem leszen addig Erdélbe be nem megyen. Ha tehát szívesen veszi szolgálatát csak küldjön neki ide assecuratoriát arról, hogy senkitől semmi bántása nem leszen és Báthorynak kezébe nem adja s a míg ez elhatározását meghozzák, addig maga Pécsen leszen a magyarok közt, a hol azt megvárja.

(Történelmi Tár 1885. évf. 209—212. l. és Szilágyi: Bethlen levelezése 1—3. l.)

¹ Bethlen Gábor Drinápolyban tárgyalt a török vezérekkel s onnan küldte haza előre Gyulai Mihály nevű szolgáját, a ki április 2-án érkezett Brassóba s adta át ura leveleit, melyek sajnos ma már nincsenek meg a város levéltárában. (Quellen V. k. 454. l.)

30.

Keresztesmező, 1613 október 12.

Bethlen Gábor Naszuf basa nagyvezérnek.

Skander basával együtt azért nem irhattak előbb a fényes portára Erdély állapotáról, mert az elindított császári csauszt Báthory katonái útközben megölték.¹ Így most arról értesíti, hogy Báthory ezer hajdu lovassal kifutott Erdélyből² a hegyeken át Várad felé, de a vár kapitánya nem

engedte be, mire embereit a hajduk szállásain osztatta szét, hogy eleséget szerezzenek, a mig őket hivatja. Skander basa, Ali basa,³ meg Aligerai szultán⁴ erre tanácsot tartván, lovasokat küldtek Várad felé Báthory üldözésére, nehogy sereget gyűjthessen, mivel a rendek már elfordultak tőle és 20-ikára gyűlést hirdettek Kolozsvárra, hogy azon más fejedelmet választanak maguknak. Skander basa a tordai kastély alatt táborozik, de arra a gyűlésre személyesen be akar menni. A nagyvezír irasson azonban barátságos leveleket a római császárnak,⁵ a lengyel királynak⁶ és Thurzó György nádornak, hogy ne küldjenek hadakat Báthory segélyére vagy ha azok már útban lennének, hívassák őket vissza és tartsák fenn a barátságot, jó szomszédságot és békét, nehogy nagyobb bajok származzanak belőle. A mellett parancsolja meg Ali basának s a havasalföldi vajdának, hogy az alattvalókat ne rabolják és égessék s bocsássák szabadon a rabokat, kiknek száma már 20.000, mert ha azok kihurczolását meg nem akadályozzák, nem marad még egy annyi lakója az országnak.⁷ Végül kéri, rendelje el, hogy Ali basa 2000 embere, 1000 tatár, 2000 moldvai lovas és 1000 gyalogos Erdélyben telessen, nehogy Báthory véletlenül betörjön az országba.⁸

Date dal Campo presso Torda, 12 Ottobre 1613.

(Mircse-Óváry: Oklevéltár Bethlen diplomáciai összeköttetései történetéhez 467-468. l.)

¹ Ezzel szemben Báthory azzal menté magát, hogy a csasznt a tatárok és oláhok ölték meg; Mircse-Óváry oklevéltára 466. l.

² Nem valószínű, hogy csak ennyi katonája lett volna, hiszen váradi táborában csupán kozák hada 4000 főnyi volt Báthorynak; legalább ennyiről ír az erdélyi rendeknek 1613 október 16-án, kintartásra biztatván őket; Mircse-Óváry oklevéltára 468. l.

³ Ez a magyar származású Magyarogli basa, szilisztriai szandsákbég, a kit nagyrabecsültek a törökök azért a vitézségeért, melyet Moldovában tanusított, mikor a lengyeleket a moldvai vajda serege Magyarogli vitézsége és ügyessége folytán megverte; a portai velencei követ 1613 május 30-iki jelentéséből; Mircse-Óváry oklevéltára 454. l.

⁴ A tatár kán.

⁵ II. Mátyás magyar király.

⁶ III. Zsigmond lengyel király.

⁷ Jóakarató nagyítás, a mellyel Bethlen a nagyvezér lelkére akart hatni, mivel Magyar Ogli basa 1613 október 25-én Konstantinápolyba jutott követének hivatalos jelentése szerint a rabságba ejtettek száma csak a háromezeret haladta meg (Mircse-Óváry oklevéltára 465. l.) s azt még a szász Sutoris is (a Quellen IV. k. 171. l.) csupán 10,000 főnyinek írja.

⁸ Ez a levél egykoru olasz kivonatban maradt fenn s azt most ugyancsak kivonatosan közöltük.

31.

Keresztesmező, 1613 október 15.

Bethlen Gábor Naszuf pasának, a szultán főgondviselőjének.

Gyulafejérvárról, „az fejedelmek régi székeshelyekből“ irt volt neki,¹ de mivel nem tudja, megkapta-e levelét ime ujra ír s megnyugtatta, hogy „Istennek legyen hála, az egész nemesség, székelység, százság hatalmas

császárnak fejet hajtottak és az Nagyságod parancsolatja szerént ez jövő héten fejedelmet választanak Kolosvárbán“ s habár Fogaras és Szeben még a Váradra kiszaladt Báthory kezén vannak, azokra is gondunk leszen. Az országbeli nemesség közül is talán tíz sem ment vele, mind elmaradt s a szultán hivei fejenként; az ország eddig is csak azt kívánta, hogy Báthory alól megszabadulhasson a szultán segítsége által. Ezért arra kéri, hogy a míg dolgukat el nem végezik a török sereg haza ne menjen és az dolgot véghez vivén legalább hatezer főnyi had itt benn maradjon s itt is teleljen, mert különben Báthory ismét bejő haddal. Irasson parancsot a magyarországi pasáknak is, hogy meg ne segítsék valahogy Báthoryt s ha már netán megsegítették volna, mindjárt visszahivassák hadaikat, ha az hatalmas császárral való frigyét megakarják tartani. Parancsoljon azonban a Brassónál bejött Magyar Ogli Ali pasának is, hogy az elrablott marhákat s a husz ezer rabot, a ki a kezén van adja vissza s ne vigyék ki az országból, mert bizony annyi ember az országban nem maradt, a mennyit elrablottak, semmi lábos marhájak nem maradt. Szkender pasa különben is nehezten rá, mert ha a pasa Brassónál annyit nem hevert volna² eddig régen minden dolgot véghez vihettek volna.

(Történelmi Tár 1881. évf. 594—596. l.)

¹ Ide Bethlen Szkender pasával és 16 ezer emberével október 5-én ért be s ott találták az előző napon megjött két oláh vajdát és miután 7-én felkerekedtek 17-én jutottak Kolozsvár alá. (Quellen IV. k. 474—475. l.)

² Magyar Ogli pasa csakugyan szeptember 2-ika óta zaklatta a brassóiakat, a mikor Havasalföldéből átjött, a honnan még július közepe óta tárgyalt velük s élt rajtuk. (Quellen IV. k. 357 és 470. l.)

32.

Kolozsvár, 1613 október 17.

Bethlen Gábor Thurzó György nádornak.

Mivel sok hamis hír kering országszerre szükségesnek itéli értesíteni, arról, hogy Báthory Gábor sok istentelensége miatt az országbeli főemberek, a kik voltak, kényszerítették édes hazájukból kibujdosni s miután gonosz cselekedeteit a szultán sem tűrhette tovább seregeit beküldte Brassó felől az ország megmaradására. Ennek hírére Báthory kifuta országából, ellenségét csak meg sem meré nézni s az nyomorult országot rettenetes veszedelemben hagyá. Látván az ország miatta való pusztulását, nehogy még nagyobb veszedelemben jusson, ha továbbra is ellene állana a szultán amaz akaratának, hogy Báthory fejedelemségében többé ne legyen e hó 20-ikára Kolozsvárra generális országgyűlést rendelt. Megnyugtatója azonban, hogy a töröknek gonosz szándéka nincsen; ám ha ellene jönne onnan Magyarországból, félő, hogy akkor ez a provincia török kézen marad, a miből Magyarországnak is nagy veszedelme támadna. Illetlen

dolog lenne tehát a nádornak azt foveálni, kít azelőtt totis viribus persequált; eliheti bizonyosan ő Felsége, hogy valakit választ az uristen az fejedelemségre és én is, Isten ő szent felsége életemet megtartván, az országgal együtt azon tökéletes belső szübeli igazsággal akarunk szolgálni, a kereszténységnek, valamint régi választott fejedelmek idejében.¹

(Történelmi Tár 1885. évf. 212—214. l. Szilágyi: Bethlen levelezése 3—6. l.)

¹ E levélnek nagylucsei Dóczy András szatmári főkapitányhoz intézett szó szerint egyező másodpéldánya megjelent 1880-ban az Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 295—298. l.

33.

Kolozsvár, 1613 október 17.

Bethlen Gábor feleségének, Károlyi Zsuzsánnának.

Levelét véve örvend, hogy bátorságos helyen húzódott meg, Sennyei Pongráczné mellett.¹ Magáról azt írhatja, hogy jó egészségben van. Báthory kiment az országból, de rettenetesbb ijedtséggel való futást annál krónikákban sem olvasott. Haduk legkevesebb 40.000 ember, azzal mennek reá Báthoryra mind fejenként, merf őt többé uralni nem akarják, ha mind elvesznek is. A török nem fogja Magyarországot bántani, ha csak Báthoryt nem akarják a magyarországiak behozni. Ezért ha illik és kívántatik, menjen be ő is Sennyeinével Dóczy főkapitányhoz s kérjék meg szóval is, írna császár urunknak, hogy hagyjanak békét afféle szándékjuknak, mert bizony elvesztik vele Erdélyt s Magyarországot is.² Aztán irasson mindjárt választ: Báthorynak adnak-e hadat avagy nem; ha pedig költsége szükség, azt is írja meg, hadd küldhessen neki.³

(Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 341—343. l.)

¹ Szatmárban, de innen, ebből a királyi várból nemsokára a rosályi kastélyba vonult, a hol nagyobb biztonságban érezhette magát.

² Károlyi Zsuzsánna nem mehetett be már Dóczy Andrásához, mert urának levele Rosályban találta, a honnan szeptember 28-án írt a szatmári kapitány-nak az alábbi értelemben: Nyilván lehet elütte, hogy az én édes uramnak micsoda okokért kellett oda menni fejét az törökhöz hajtani. De nem úgy ment, hogy az kereszténységtől elszakadjon, hanem az kötelesség vitte reá s kéri törekedjék arra császár urunk ő Felségénél, hogy kegyelmeségét ne vonja meg szegény urától. (Eredeti. Kriegsarchiv, Wien. Wiener HKR. 1613 Oct. 51.)

³ Azaz feleségének.

Megjegyzés. A török segélyhad erejét (nyilván Bethlen Gábor hatása alatt) szintén 40.000 főből állónak írja Dóczy András szatmári kapitány beküldött kéme is, kinek alábbi jelentése annyival inkább érdekes, mivel benne Bethlennek is néhány olyan levelét említi, a mely nem maradt reánk: Anno Domini 1613, 12. die Octobris engem, Nagy Márton, ki az császár urunk ő Felsége vitézi között itt lakom, főkapitány uram, Dóczy András uram ő Nagysága bebocsátván Erdélyben vigyázásnak okáért, az mit láttam, hallottam, hitem szerint azokat így referálok. Skender basát, az fővezért, Magyarogli basát, az két oláh vajdákat és az tatárságot 15. Octobris hadtam Tordán tul Keresztesmezőn táborban. Itéletem, az mint

sok hadakat láttam, hogy vagynak 40 ezeren, ki közül bizonyos az vezér hatezer kopjást, törökeket, hatezer tatárt válogatott volt Várad alá, hogy Báthorit hadastul felverjék és birodalmát elrabolják, égenség; sőt akarták meglátni azt is, hogyha adott-e az római császár, az mi kegyelmes urunk ő Felsége, hadat Báthory mellé, az kik bevigyék az erdéli fejedelemségben ennyi sok pogánság ellen? De éntőlem megértvén Bethlen Gábor, hogy nincs erről az részről annyi had Báthory mellett, megtértek azok az tizenkétezer törökök, kiket Bethlen Gábor csendesítette le etc. Megesmervén engem Bethlen Gábor, mind palatinus uramnak, generális urunknak s mind Dóczy uramnak, főkapitányunknak ő Nagyságának, sőt az Erdélyből kiszorult uraknak is leveleket küldte tőlem Bethlen Gábor, kiket ma, 20. Octobris hoztam kapitány uram ő Nagysága kezében, Praepostvári Zsigmond uramnak is küldte egy levelet Bethlen Gábor, az Közép-Szolnok vármegye ispánjának is, melyet Hadadban küldtem. Ezt bizonyosan láttam, hogy az százság, székelység mára gyűlt be Kolosvárra, sőt az nemesség is láttam hogy igen gyűlt, hogy ma, die 20. Octobris Isten segítségéből más fejedelmet válasszanak Báthory helyében. Szamosújvárbeliek megholdoltak, Radnót azonképpen s következő fejedelem számára tartják immár. Az töröknek, tatárnak, oláhságnak Erdélyből való kimenését bizonyosan értetem az electio után; sem várat, sem falut nem kíván az török. Ezeken Bethlen Gábor erős hittel esküött. Láttam azt is, hogy az rabok váltságon igen szabadulnak, sőt hallottam, hogyha az ország megváltja, készek elbocsátani mind, minthogy az vezér nem hagyja kivinni őket, kire, ha az ország most elégtelen volna, az moldvai, havaseli vajdák készek megváltani, assecurálván őket az ország, hogy az mint kiváltják ők az rabokat, azt az ország megadja jövendőben nekik, Bethlen Gábor bizonyosan üzente, hogy mihelt az electio Kolosvárat megleszen, mindjárast főköveteket küldenek Erdélyből mind császár urunkhoz ő Felségéhez, mind palatinus, generalis és Dóczy András urainkhoz ő Nagyságokhoz. Én azokat láttam, hallottam, jó lelkiismeretem szerént referálok; etc.¹

Nagy Márton mpr.

¹ Eredeti, sajátkezű. Hofkriegsarchiv, Wien. HKR. 1613 Oct. 50.

34.

Kolossvár, 1613 október 22.

Bethlen Gábor Dóczy András szatmári főkapitánynak.

Spectabilis ac Magnifice domine mihi observandissime. Servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Ez jelen való hónap 18-ik napján expediáltam vala Kegyelmedhez leveletem, melyben az mi állapotunkról és az töröknek ez országból való kimenése felől certifikáltam. Mostan azon dolgokról és egyéb dolgok felől is országúl akarván Kegyelmedet tudósítanunk, akarám én is ez kis irásommal meglátogatnom Kegyelmedet. Valamint én elébbeli levelemben Kegyelmednek megírtam vala állapotunkat, Istennek neve dicsírtessék érette, im egész ország teszen vallást rólla, Kegyelmednek bizonyosan irhatom, hogy Báthorit az ország fejedelmének soha nem agnoscálja; tegnapi napon

valedicáltak fejedelem[ségé]nek: Inkább akarunk mind meghalni, hogy sem mint ilyen istentelen embertől gubernáltassék nyomorult hazánk. Forgách Sigmond uram nevével referálá énnekem és azután az országnak Angyalosi Mihály nevű ifjú legény, némü-nemü dolgokról való izenetét, mely dolgokról az ország mind Forgách uramnak, de Kegyelmednek is és palatinus uram ő Nagyságának is levelek által megfeleltének és postán elől elküldeni azokat az leveleket illendőnek ítültük lenni. Ezen két napon császár urunkhoz is ő Felségéhez Kegyelmed segítsége által bizonyos meghitt atyánkfiát akarjuk országul expediálni, mert az ország ő Felségének igaz szívvel akar szolgálni. Az Nagyságos szerdár is azon mi követünkkel főcsausz követét expediálja Kegyelmetekhez. Ez országból való kimenetele és az szent békességnek megtartása felől ő Nagysága is Kegyelmeteket assecurálni akarja. Én ezt igazán írom Kegyelmednek, hogy az ő Felsége birodalma senkitől innet nem infestáltatik; sőt az békesség az [két] hatalmas fejedelem közt tökéletesen megtartatik erről az részről, csak Báthorit ő Felsége és Kegyelmetek ne foveálja, Erdélnek adassék békesség; akár ki mit írjon és mondjon, de ezt bizonyosan elhiheti Kegyelmed, mert minden intentomát az fővezérnek értem. Én velem nem keveset beszéllett az fővezér az keresztyénség állapot[já]ról, melyet suo tempore nem akarok occultálni. Jobb és hasznosb is egy országnak szolgálatjára ő Felségének tekinteti, hogy sem mint egy istentelen személyre nézne minket országostól igyekezzék ő Felsége intestálni¹ és mi is országul immár el is hittük volt azt, hogy minket ő Felsége nem akar infestálni. Megértvén az Kegyelmed becsülettel való izenetit és hozzánk való jó akaratját, melyet nekem az kolosvári esküdt polgár nekem is referált, kiért mi is országul hasonlóképpen akarunk Kegyelmednek szolgálni. Én pedig az én personámban, az míg élek Kegyelmednek igaz szível akarok szolgálni. Tartsa meg Isten Kegyelmedet [sokáig] jó egészségben.

Datum in civitate Colosuar, 22. Octobris. Anno 1613.

Eiusdem Sp. M. Do. V^{rae}

servitor paratissimus

Gabriel Bethlen.

Külczime: Spectabili ac Magnifico domino Andreae Dóczy de Nagy Lucze etc.

(Egykorú másolat. Kriegsarchiv, Wien. Wiener HKR. 1613 Oct. 51.)

¹ Idáig majdnem betűszerint egyező egyidejűleg irt eredeti példánya Forgách Zsigmondhoz meg van a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában. Ebből közöljük a fenti néhány [pótlást,] míg kissé eltérő végét ide illesztjük: Nagyságod pedig énnekem ha parancsol, megmutatom azt, hogy igaz Magyar vagyok és valamibe kívánatik az fényes portán való szolgálatom, hasznosan tudok szolgálni.

35.

Kolozsvár, 1613 október 22.

Bethlen Gábor Homonnai Drugeth Bálintnak.

Régi atyafiságos barátságára számítva és elhívén magában, hogy ennek a mi nyomorult és elpusztult szegény hazánknak nem ügyekezük veszedelmére, értesíti Báthory Gábor kifutásáról és jelenti, hogy az ország mindaddig mellette volt, valamig az országból ki nem futott; mivelhogy pedig ez mi hazánk sok esztendőktől fogva az hatalmas császároktól kénszerítettett függeni, mindenfelől környül vétetvén tőlle, semmi időben nem ítéltette elégségesnek magát ellene való állására lenni, mostan annál inkább az rettenetes hadak rajta levén, illendőbbnek ítélték alázatossággal hatalmas császár parancsolatjának engedni, mivel minden szabadságában ő hatalmaságától megtartatott és oltalmaztatik azokban; azért most a rendekről bizonyosan irhatja, hogy Báthory Gábortól az tegnapi napon örök búcsút vöttek és többé fejedelmeknek nem agnoscálják, sőt készek inkább mind meghalni, hogy sem recipiálni. Mivel pedig a szultán bejött serege Magyarországot bántani nem fogja bizodalmason kéri, keresztyéni jóindulatjából a' mi szegény hazánkhoz is mutassa igaz jó akaratját és Kegyelmed is instáljon ő Felségénél levele által, azonképpen palatinus uramnál ő Nagyságánál, Báthoryt ne segítsék az hatalmas császár ellen s mi országostól ő Felségének tiszta szívbéli igazsággal akarunk szolgálni.

(Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan levelei 1—3. 1.)

Függelék.

Kolozsvár, 1613 október 27.

Bethlen Gábor fejedelem Dóczy András szatmári főkapitánynak.

Spectabilis ac Magnifice domine nobis observandissime. Servitiorum nostrorum promptam benevolamque commendationem.

Az itt való állapotunk felől akarók, hogy magunk leveléből értsen minden bizonyost Kegyelmed. Báthori Gábornak kiűzése után mind az három nemzetből ide Colosvárra generalis gyűlése levén ez országnak, mint olyan interregnumban, először az ő fejedelemségének országul renuncialván, annak utánna elbomladozott régi szabadságoknak helyire állatására 12 fő atyjatokfiait minden nemzetségből választván, ilyen állapotban sokáig bizonyos fejedelem nélkül nem lehetvén, Istennel ő szent Fölségével bizonyítjuk, hogy mű magunknak sem az fényes portán, sem itt az országbeli akarmi rendek között fejedelemséget nem keresvén, egyenlő akaratból ő Kegyelmek ezt az terhet és sulyos gondot mű reánk vetötték, mely választásokban oly szabadosok voltak az ő Kegyelmek, hogy az fő szerdár és az pasák is, nem hogy neveztenek vagy commendáltak volna valakit, de csak szömmel való intéssel sem mutattanak senkire. Ilyen nyomorult főháborodott állapotjában és ennyi aemulusi között nyilván elég sulyos és keserves tisztnek látszik ez, de az Úristennek és szegény hazánknak ez

állapatra való hivatalját semmiképpen róllunk el nem vethetvén ő szent Felségét azon kérjük éjjel-nappal, minden erőtlenségünknek terhét magára vehén, véghetetlen hatalmassága szerint tegyen elégségessé. Nem kicsin remenségünk levén ez mellett nemzetségünkbeli való sok jó akaróinkhoz, többi között Kegyelmedhez is, hogy igazsággal, szilígséggel és mindenekhez való engedelmességgel romlott hazánknak békességes megmaradására és bódog éppületire ügyeközhetünk.

Erre az állapotra ez elmúlt szerdán választatván,¹ csötörtökön az solemne iuramentumot deponáltuk,² ugyanazon nap Tordához az szerdár táborában kimenvén pénteken az hatalmas császár zászlóját, botját az fejedelemség confirmálására elvöttük, ugyanott akkor, az két oláh ország vajdáival és az tatár szultánnal mindenekről végeztünk, az pusztító hadaknak gazzát, sokaságát az két vajdával és az szultánnal országunkból kibocsátottuk, válogatott szín népet magunk oltalmára és Báthori ellen való vigyázásra 12 ezerig magunk mellett hadtunk.³ Szkender passa is Déva és Fejérvár közzé, az Sztrigy vize mellé telepedett; Váradra és Báthorira onnat vigyáz, ha az ő szömélye akadály nem volna, egy órában ezek mind kitakarodnának hazánkból és szép csendességbe jutna minden állapot. Kegyelmed, hogy írja levelében az szent békességnek császár urunk ő Felsege részéről szentül való megőrizését, annak bizony szüvünk szerént örülünk, nincsen is sem volna nagyobb örömünk annál, ha annak tiszta, makula és akadály nélkül való állapotját láthatnók, noha mi nem tudjuk mire magyarázni, hogy az Abaffi Miklóssal való hadak is Báthori mellé mentenek és hogy Váradot is innét az erdélyi birodalomtul el akarnák idegeníteni; fül hegyyel kezdettük hallani, kit mi semmiképpen nem hihetünk, holott az az ő Hatalmassága és római császár urunk között, sőt az Erdély országával szerzett confoederatiónak is ellene volna és a' mint ez mostani motusban az Báthori szömélye persequaltatik, az Erdélyhez való birodalom is bizonytal tudjuk, hogy meg nem szakadozhat, hanem ha csak afféle indulatokkal az török erejét Várad alá akarnák avval vonni és megmondhatatlan kár következhethnék belőlle. Kegyelmedet mü abból, mint igaz hazája és nemzete szerető jó akarónkat szeretettel kérjük az közönséges szép csendességnek megmaradásáért, mind császárurunknál és egyebütt is, ahol szükség, úgy vigyázzon ez dologra, hogy az Báthori szömélye se segítették és az Erdélyhez tartozó határokon se kapdossanak. Mü innét minden kétség nélkül szentül megőrizzük az szent békességet, a' mint most is ennyi hadaknak itt benn magunk országában való tartásával is cseledünk, mely dologból bizvást mindenek előtt mü felöllünk feleljen, csak az két dologból Kegyelmed által mennél hamarébb vehessünk securitást magunknak.

Ez mellett ennyi ideig való búdosásunk után, házunk népétül is kételességből távol voltunk, abból is Kegyelmedet arra az közönséges igaz-

ságra, atyafiúi szeretetre kérjük, a' mit, ha olyan állapotban volna, mit kívánna mástúl, hogy Kegyelmeddel cselekednék, legyen minden jó akarrattal és segítséggel hozzánk való béhozatásában és Sibóig, ha tovább nem is, békisírtetésében, melyet Kegyelmedtől nem veszünk, hanem minden atyafiúi háladó szeretettel megszolgálni ügyekezünk. Et bene valere S[pectabilem] ac M[agnificam] D[ominationem] V^{ram} ex animo cupientes, cum suis carissimis.

Datum in civitate nostra Colosuariensi, die 27. Octobris. Anno Domini 1613.

Eiusdem Spectabilis ac Magnifici D. V^{rae}

Servitor benevolus

Gabriel Bethlen mpr.

P. S. Ezen két nap magunk és az ország követi az szerdár ő Nagysága csauszával Kegyelmedhez és följobb is, ha kívántatik, bizonyos és állandó dolgokkal expediáltatnak.

Külczime: Spectabili ac Magnifico domino Andreae Dóczy de Nagy-Luchie, comitatum Zathmár et Barsiensis comiti, cubiculariorum regalium per Hungariam magistro, partium regni Hungariae cistybiscanarum arcisque et praesidii Zathmariensis supremo capitaneo ac S. C. Regiaeque Mis consiliario, necnon supremo cubiculario etc. Domino nobis observandissimo.⁴

(Eredeti. Staatsarchiv, Wien. Hungarica.)

¹ Vagyis október 23-ikán.

² Érdekes részleteket jegyzett fel erről a szemtanu Hegyesi András százskronikás. (Quellen V. k. 476–478. l.)

³ Ismerteti Hegyesi is id. h. 479. lapján, megemlítvén, hogy Bethlen aztán még október 26-án visszatért Kolozsvárra. De annál is bővebben ír ez eseményekről Tholdalagi Mihály, a ki naplóját épp e dolgok részletei ismertetésével kezdi. (Történelmi Tár 1881. évf. 2–3. l.)

⁴ E levelét alább eredeti nagyságban bemutatott fejedelmi pecsétjével zárta le, mely unikum s addig használt czimerétől kissé eltér.

(Kolozsvár.)

Dr. Veress Endre.

Petelei Istvánról.

Nem emlékbeszédet akarok mondani. Ha valaki oly közel állott a szívünkhöz, ha valaki oly annyira a miénk volt, mint ő; sem az ő elszállott lelkéhez, sem mi hozzánk nem illenék, egy szokásos, bármily csillogó, de hideg beszéd tartójába illeszteni azt a szerény világot, a melyet ez otthoni körben az ő emlékezetének akarunk gyujtani. Csak megakarok emlékezni róla, csak vissza akarok emlékezni rája, azokra a dolgokra, a melyek közösen érdekeltek, a melyekről együtt beszélgettünk, a mik lelkének lenyomataképen megmaradtak lelkemben. Mint a mikor a leszálló alkonyulattal elhomályosul a körülöttünk élő világ, elmosódik a tárgyak széle és a keletkező árnyakban eltűnt alakok elevenednek meg előttünk; vagy mint a mikor a hamvadó parázsba tekintve a halványuló tűz s a feketéllő holt szén váltakozása kedves ösmerős arcokat mutat, emlékeket idéz föl . . . és beszélünk a körülöttünk ülőknek, talán nem is annyira azért, hogy hallgassák, hanem beszélünk magunknak, szívünkéből a szívünknek.

Negyven esztendeje mult, hogy először találkoztam Petelei Istvánnal. Az akkor még a budai várban szerénykedő József műegyetemen iratkoztunk be. Sokan voltunk ott erdélyi fiuk. Nagyon hamar megtaláltuk egymást. Akár a kolozsvári, akár a marosvásárhelyi, akár a székelyudvarhelyi vagy bármely más különböző hitfelekezeti gimnáziumból is kerültünk ki és bármiféle pályára készültünk, olyan egyeknek éreztük magunkat. Hiába, az az unio, bármint lelkesedtünk is érte, még a második, sőt harmadik generációnak sem ment annyira vérebe át, hogy mi erdélyiekül bizonyos szorosebb együvé tartozást ne éreztünk volna. Elhunyt barátom Mentovich Elek, Mentovich Ferencz tanár fia barátkoztatott össze. A nyulank barna, ábrándos tekintetű, szelid arcú, örményfiú érdekességét előttem az növelte leginkább, hogy papnak készült, de meggyőződésből odahagyta a papi pályát. Micsoda nagy szó is volt egy tizenhét éves fiatal ember előtt a meggyőződés! Persze az egész csak Mentovich Elek tréfája volt, s a dologból annyi igaz, hogy Petelei Istvánnak megfordult eszében, hogy pap lesz, talán családja is óhajtotta volna, de mihamar, a nélkül, hogy rászánta volna magát, letett e gondolatról. De nekem jól esett azt hinnem, hogy ebben a szomorú, hallgatag fiuban olyan barátot nyertem, a kinek már van

egy kis története, s én, a ki meglehetősen képzelgő gyerek voltam, ezt a történetet szépen kiszíneztem, kibővítettem. Ez a történet rég kiment az eszemből, s az emlékét is e körülménynek csak éppen az tartotta fenn, hogy az elbeszélésemnek hőse, később hasonló kis elbeszéléseknek írója lett, művészi alkotója.

Abban az időben a mi fiaink közül igen sokan szánták magukat a természettudományi alapokra fektetett, különösképpen a technikai pályákra. A szülők is nagy előszeretettel voltak fiaiknak ily irányu pályaválasztása iránt. Az emigrációból akkor már rendre mind hazaszállingózott hazafiak beszéltek, hogy mennyire boldogultak azok külföldön, a kik némi technikai ismerettel bírtak. Ez is hatott, de volt ezen kívül valami a levegőben. A tizenkilencedik század második feleiben a természettudományok óriási lendületet vettek, addig nem is álmodott haladást tettek. Az emberi tudás nemcsak bővült, hanem beláthatatlan mezők nyíltak előtte. A tudomány gyakorlati alkalmazása pedig megváltoztatni készült az emberi társadalom képét. A mi atyáink egy új világot láttak keletkezni maguk körül. Bámulták, hódoltak ama tudományoknak, a melyek mindezeket teremték. A mi ma minket megselep, az előttük, mint egy csoda számba ment. Mi ifjak pedig az iskolában egy-egy lelkes tanító ajakáról e tudományokat nemcsak gyakorlati értékük miatt hallottuk dicsőíteni. Lelkünket nagyon is megragadta a spekulatív ész hatalmas ereje, midőn hallottuk, hogy új anyagoknak létezését, nem ismert tüneményeknek keletkezését az elméletek alapján előre megállapították, mintegy megjósolták, s mindazt a kísérletek utólagosan igazolták. És ezeket az elméleteket csalhatatlannak hittük. A képzelem erejével, a mely soha sem enged megállanunk a pozitív, való tények által kitűzött határnál, hanem jó messze tovalendít a valóságtól, láttuk az atomokat keringeni, a fényhordó aethert hullámszani, és szentül hittük, hogy az őssejtből megfejthetjük az organikus lét, az élet összes bonyolult és a titkok hét pecsétjével lezárt jelenségeit. Természettudományt tanító professzorainknak nagy része, talán kivétel nélkül mind, de La Mettrie elveinek hódolt, Buchnert és Moleschottot bámulta, s ha éppen nem is hirdették nyíltan, az éber és kíváncsi deák sok mindent kiles és megtud abból, a mit a professzor elhallgat. Ilyen volt akkor az idők szelleme. Benne voltunk egészen a materiálizmusban. Akkor még nem dobta Dubois-Reymond scalpeljét kétségbeesetten a bonczasztalra, hogy az eredetet még se fogjuk tudni soha, a csalhatatlannak hitt elméleteket még nem zavarták össze újabb csodás tünemények és jelenségek felfedezései, a melyek a megtalálni hitt czélt csak beláthatatlan távolba dobták; akkor még Brunetiére nem hirdette még a tudomány csődjét, nem lepte meg az emberiséget egy általános kétely, nem sodorta az occultismus felé, nem borult feléje az a mysthikus homály,

a mely a mult század végét jellemezte, melynek összes jelenségeit, társadalmi kihatásait a fin du siècle elnevezés alá foglaltak össze.

Tehát mi is benne voltunk az új világnézet sodrában. Legjobb pajtásunk annak a Mentovich Ferencznek volt a fia, a ki ez új világnézet legkiválóbb hirdetője volt Erdélyben. Sokat diskuráltunk erről s már nem emlékszem, hogy Petelei István minő véleménynyel volt.

A mi materiáлизmusunk meg annyiból állott, hogy tudás számba csak azt vettük, a mit természettudományi alapon bizonyítani lehetett, de bizony nagy tért engedtünk e mellett a hitnek, képzeletnek, sejtelmeknek. Megtagadni mindent nem mertünk s egy-egy merészebb kijelentésre megijedtünk magunktól. Az ideáлизmus nagyon gyakran felülkerekedett bennünk. Én verseket írtam, sőt egy színdarabot is alkottam, a mely igen tetszett, mikor fiatal társaim előtt felolvastam. Petelei Istvánban azonban nem vettük észre az írói hajlamot. Szeretett ugyan az irodalomról beszélni, de jobban szerette a zenét. Ennek úgyszólván bolondja volt. Szerette a szép dolgokat, a művészi tárgyakat. Beszélte, hogy műépítész akarna lenni. De hát az a sok mathesis, mechanika, a melyen átkellett volna tennie magát, a míg beléphetett volna a művészet álmódott országába, elriasztólag hatott rá. Habozott a pálya-választásban. Azt sem tudom beiratkozott-e tényleg a műegyetemre. Félév végén nagy beteg lett s hazajött. Sok évig nem láttam. A pesti egyetemen hallgatott azután filozófiai, történelmi előadásokat s rendesen végezve tanulmányait tanári pályára készült. A mint most halála után egyetemi végbizonyítványából látom, előszeretettel hallgatott műtörténelmi előadásokat. Lelke hajtotta a szép felé. Olyan szelid, csendes bohéme természet lappangott benne. Éppen ezért a tanári pálya után se törte magát nagyon. A hirlapirodalomhoz szegődött. Ott megtalálta azt, a mire hivatva volt, a mire lelke ösztönözte, nem ugyan a szoroson vett hirlapírás terén, a mely neki csak nyög és bántó teher volt, hanem ama művészi alkotások által rajzaiban, elbeszéléseiben, a melyek nevét egyszerre csak ismertté tették az irodalmi körök és olvasó közönség előtt.

A napisajtó teremtette meg a tárczarovatot. A tárcza annyi különféle formájában, kisebb elmélkedések, leírások, rajzok, elbeszélések alakjában tulajdonképen egy célú szolgál. A kor eszméinek, áramlatainak, politikai és társadalmi viszonyok, divatok változásainak, fejlődésnek és hanyatlásnak szépirodalmi könnyed kifejezésére a tárczarovat nyújt tért. Mulattat vagy ismerttet, ostoroz vagy dicsér, a múltat vagy jelent tárja föl, a képzelte vagy a valóságot adja elé: a cél mindig egy, a szép, a leíró művészet igényeinek szemmel tartásával egy napra szóló kerek bevégzett egészlet nyújtani az olvasó közönségnek. Nagyobb részint ephemer, egynapigélő tiszavirágok ezek, a melyek inkább az olvasó közönség értelmi színvonalát emelni, ismeretét gazdagítani, szép iránti

érzékét fejleszteni volnának hivatva. Azért nem lehet tagadni, hogy e tárczarovatok e mellett nyújtanak nagyon sok önálló és tartós becsű dolgot is. A Porzó, Ágai Adolf tárczái, a ki különben Magyarországon a tárczairodalom megteremtőjének mondható, összegyűjtve mindig kellemes és élvezetes olvasmányul szolgálnak. A tárczairodalom által maga az irodalmi műfaj is tökéletesedett, fejlődött. A szellemesség, az ötletesség, a mely egy nagyobb irodalmi műben itt-ott, mint ornamentika, mint külső dísz jelentkezhettek, egy rövid tárcza keretében önállólag is érvényesülhetett. A terjengős és hosszadalmas elbeszélések helyébe lépett a rajz, a mely sokkal tisztább és tökéletesebb forma az emberi jellemek, társadalmi viszonylatok, művészi kidomborítására. De nagy befolyása volt a tárczairodalomnak az írói tehetségek fejlesztésére is. Elmondhatjuk, hogy a közelmúltban a legtöbb irodalmi tehetségünknek fejlesztője és ápolója a napisajtó volt, s jelenleg még nagyobb mértékben az. Így volt ez Mikszáth Kálmánnal, a ma élő legelső nappírónkkal. Hallottunk panaszt, hogy ma már alig találunk úgynevezett önálló írókat, hogy a napisajtóval való összeköttetés a napról-napra való frás, ha fejleszti is a tehetséget, de vajjon kifejleszti-e, vagyis megadja az íróknak azt az önbírálatot, azt a művészi öntudatot, a mire szüksége van? Erről most ne vitatkozzunk. Annyi tény, hogy a napisajtó árnyékában fejlődnek és ki is fejlődtek igen kiváló íróink. Petelei Istvánnak elbeszélő művészete a tárczairodalom, tehát a napisajtó talaján fejlett, rügyezett és bontakozott ki, s biztató meleg áradt feléje éppen a magyar tárczairás atyamestere Ágai Adolf részéről. Hiszen maga a rajz, ezek a rövid éles és finom jellegző vonalokkal vázolt elbeszélések, a minék petelei István valódi mestere volt, éppen a tárczairodalomnak terméke.

A „Koloszvári Közlöny“-nek lett segédszerkesztője. A nyolczvanas évek elején nyaranta sokszor lerándult Marosvásárhelyre. A Kerekút-utczában volt kertje és házikója. A kert és házikó, ez annyira hozzátapadt az ő egyéniségéhez, hogy a nélkül el sem tudom képzelni. Én abban az időben kerültem ide Marosvásárhelyre. A Mentovich Gyula hegedűje hozott össze. Engem azonban a zene kevésbé érdekelt, inkább az irodalom. Én Anakreont fordítottam, abból mutattam neki egy pár dalocskát. Neki már elismert irodalmi neve volt s első kötetét, a „Keresztek“-et készült kiadni. Egyikét-másikát ismertük, a mint itt vagy ott megjelent egy-egy elbeszélése. Többször találkoztunk azután. A „Keresztek“ megjelenése után, s később egy pár év múlva, hogy az „Én utczám“ megjelent. Művei rám különösen két irányban tettek benyomást. Shakespeare szerint: „A költő tolla a légi semmit bizonyos alakokkal, lakhelylyel és névvel ruházza fel.“ De a Petelei István alakjai előttem nem légi semmik voltak. Ismerős, látott alakok, ha nem is egészben, de részletekben, ha nem is cselekvéseikben, de jellemökben.

Láttam és meg is énekeltem az ő vén kisasszonyát. Ismertem az ő szomszédját a letört Urr Jóskát, és mintha javítottam volna ruháimat az ő vézna kis szabójával. S engem, a ki bár foglalkoztam a költészettel, de egész gondolkozásom, világnézletem a természettudományokon épült fel, meglepett nála az annyira subjectiv irányú embernél ez a megfigyelő képesség, ez a tárgyiasság. És lakóhelylyel sem ő ruházta fel, mert hiszen ezek az alakok épen onnan valók, a honnan ő mondja, ki a halmos mezőségről, ki a havas aljáról, és mindenestre valamennyi a mi szűkebb bérczes hazánknak Erdélynek szülőtte. Nem partikularizmus beszél belőlem, hanem ennek a földnek, ennek a szép kis ország résznek kiváló szeretete, ha megvallom, hogy szívem nagyot dobbant akkor, a mikor Petelei Istvánban azt a magyar író-találtam, a ki ennek a földnek talajából nőtt ki, ennek a levegőnek járásában izmosodott meg, ennek az égnek sütésében virágzott ki s hozta meg gyümölcseit. Többször hallottam azt, hogy Petelei István orosz írók hatása alatt dolgozott, sőt egyik kiváló bírálója orosz utáztatásokat is említ. A kik így beszélnek, azok nem ismerik Erdélyt. Tagadhatatlan ha mi orosz írókat olvasunk, akár Turgenyevet, Solohubot, vagy mást, akadunk rokon vonásokra a mi életünk és az orosz írók által rajzolt élet között. De ezt csak mi vesszük észre, a kik erdélyiek vagyunk.

Az elbeszélés művészete Arany János szerint abban áll, midőn az író azt a csalódást idézi elő, hogy az olvasó egészen „ráfeledi magát ama jellemekre, velők érez, velők gondolkodik, remél és aggódik a nélkül, hogy az íróra eszmélne s figyelembe venné, hogy mind e gyönyört sajátkép annak köszöni.“ Ha ezt a csalódást az elbeszélő eléidézni nem tudta, ha minduntalan az ő maga egyéniségével tolakszik előtérbe, ha egyre az ő reflexióit, érzelmeit vegyíti bele, s minduntalan kizökkenti az olvasót e csalódásból, az érzelmeik minden nemessége, költői leírások, elmés ötletek, a gondolatok mélységei, az esemény érdekessége daczára, az elbeszélő művészetet kívánt hatását elérni nem tudja. Így igaz. De azért a forma és mód, a mellyel e művészetet az író érvényre kívánja juttatni, lehet nagyon különböző. Hatást nemcsak egy nagy színes tableauval, egy kisebb karczollattal vagy pastellel is előtudunk idézni. Lehet az író világnézlete, gondolkozása nagyon különböző. A világot egyik így, a másik úgy látja s a szemét megtagadni nem tudja senki. Ebből a világból mi csak annyit birunk, a mennyit a külső és belső szemünk szolgáltat belőle. Ha az elbeszélő Petelei István a maga méla borongó hangulatával sötétebben árnyal, ha sokszor sorain átrezeg valami veleszületett, valami örökletes szomorúság, ha humorában is moll accordok zendülnek meg, a tárgyiasság határát épen nem lépi át. A világítást az ő lelke adja, az ő világnézlete. És az ő világnézete az, hogy *szép az élet, de szomoruan szép.*

A mai szépirodalmunkban a hetvenes években még a romantizmus nagyban uralkodott. Hiszen Jókai Mór, daczára, hogy mindig igyekezett hódolni az újkori irányoknak, csak megmaradt annak, a minek született, romantikusnak. A magyar közönség pedig, ha magyar regényről volt szó, csak Jókaira gondolt. Az érdekes meseszövének volt ő nagy mestere. Ragyogó nyelvezetével, humorával, ötleteivel a legvalószínűtlenebb dolgokat való gyanánt tudta elhíttetni az olvasóval. Az ő hősei, alakjai mind kiválóságok, még pedig szertelen kiválóságok. Világot mozgató emberek, a kiknek minden sikerül. Akármilyen sorsból származtak, herczeg vagy egy papfiú, azokat oly kiváló tulajdonokkal látta el, hogy a leghihetlenebb életpályát is megfuthatták.

És így volt általában az elbeszélő irodalommal. Ha nem is a Jókai képzelmének súlyával, ha nem is az ő nagyságait, alakjait szerepeltették, de egy egyszerű kis elbeszélés hőségének is legalább is jó módunak, a társadalom felsőbb, miveltebb rétegéből valónak kellett lenni, a kinek az élet közönséges gondjaival nem kell törődnie, hogy így hősi elhivatásának kényelmesen megfelelhessen. Szana Tamás kritikája szerint ép Petelei István első kötetére, az oly kicsinyes tárgyak nem kötik le a figyelmet, nem érdekelnek. A romantizizmushoz való ragaszkodás viszhangja volt ez. A világ pedig akkor már a kollektívizmus csapására tért. Nemcsak a nagy kiváló egyének, vagy a szalonok hősei kezdték érdekelni. A tömegek élete is. Hogy él, érez, gondolkozik az a kis ember? a kiben a romantizmus nem lát egyebet, legfellebb csak eszközt a cselekvények tovább vitelére, egy adoma tárgyat, egy furcsa alakot, de nem olyan embert, a kiben csak épen úgy kidomborodik a jellem, a kiben a szenvedélyek csak épen úgy működnek, a gondolatok ép úgy szülemlenek, a kiket érzéseik ép úgy dobálnak. Az olvasóközönséget is kezdte érdekelni a kis ember nyomorusága, küzködése, és nem csupán Montechristó gróf vagy levetínezi Timár Mihály rendkívüli pályafutása. Nemcsak a sorsából kiemelkedett szabólegény szerencséje, vagy a világhírű énekesnővé lett szénhordó lány sorsa, hanem a maga sorsában megmaradt, sorsához hozzátapadt mesterlegény szerencsétlensége, a szénhordó lány bukása is. Ebben az időben tünt fel Petelei István, az ő szomorú kis elbeszélésével, a melyeket habár nem is az élet mélységeiből merít, mint az orosz Maxim Gorkij, nem de profundis hoz a felszínre, hanem találta úton, útfélen, hozta a víz feléje a hervadt virágokat, futta a szél lába elé a száraz lombot. Más meg se látta talán, vagy félre lökte, ő impressziót nyert belőle s művészt alkotott. Talán öntudatlanul is megérezte az új idők áramlatát. Míg a vele egy időben feltünt Mikszáth Kálmánon rajta volt még a romantizmus zománca, Petelei István egész új csapáson indult meg. Hogyan fogja föl az elbeszélő író az embert? Ma ezt kérdezzük inkább. A mese, a

cselekvény csak emberének jellemzésére szolgálnak. A fabulatorok kora lejárt, a kik valamely érdekfeszítő történetbe az alakokat csak úgy belehelyezik, mint valami bábokat. Hiszen a lírai költészetben, tehát a leg-alanyibb műfajban is az ember érdekelt ma már minket, s ezért költeményfüzetet csak úgy tudunk érdeklően olvasni, ha ismerjük a költőt, életét, jellemét. Az elbeszélőnél arra a kérdésre azonban maga a mű kell hogy feleljen. Petelei Istvánnal nehéznek tűnik föl e felelet, hiszen több különböző, apróbb elbeszélésből, rajzból kell azt összeállítanunk. Az ő emberei nagyobbbrészt vergődő lények, kalitka zárt szegény madarak, a kik véresre csapkodják, összetörik szárnyaikat a kalitka rácsán. Vagy a dermesztő hidegben lelankadt szárnyaló aláhulló galambok, s a földön azután mindenféle ragadozók martalékaivá lesznek. Jó emberek különben, s szerény sorsukban megérdemelnének egy idyllikus boldogságot, de a mit találnak, egy idyllikus boldogtalanság. Úsznak a habokon s aztán egyszer hirtelen erejüket veszítve, egy utolsó sóhajjal elmerülnek csendesesen. Nem mintha valami végzet nehezülne az emberre, a mellyel tehetetlenül áll szemben. Nem így fogja fel az emberi létet. A baj magában az emberben van. Az embernek igen sok az érzelme, igen nagy a szíve, mintsem hogy azt testileg megbirná. Hideget, meleget, testi fájdalmat megbir, az étellel megküzd, de egyszer csak felgyűl az érzelem, kicsordul a pohár, a szív, s kész a katasztrófa: elpusztul, lezuhan, elmerül. A testi fájdalmakat kiálljuk, levágatjuk kezünket, lábunkat, az összetöpörödött anyóka betegen húzza az életet, aztán jön egy bánat, egy lelki rázkódás, futunk a víznek, megragadjuk a pisztolyt, vagy összeesve élettelenül terülünk el a földön. Egy elefánt szervezétével s egy madár lelkével kellene birni az ő embereinek, hogy boldogul éljenek.

Megnősült. Kedves, szerető, mivel, őt teljesen megértő asszonya volt. Megvolt ezzel mindene, hogy boldogul éljen. Mint a Kolozsvári közlöny szerkesztője, maga körül egy irodalmi kis csapatot gyűjthetett, a mely szeretettel volt eltelve iránta. Megvolt a maga kis irodalmi köre, a minél nagyobbra nem is vágyódott. Boldognak látszott, azért melancholiája mégis megvolt, megmaradt, mint lelkének állandó vonása. Aztán a lapszerkesztés sem volt neki való. Az a lap politikai lap, politikában pedig nem szokás szeretettel dolgozni. Az igazi politikusnak gyűlölni is kell tudni, mert végső elemzésben a politika mindig hatalmi kérdés. Ő pedig a gyűlölethez egyáltalában nem értett. A tehetséget, az ént, tudást megbecsülte, bámulta, tisztelte, bármiféle politikai párthoz is tartozott az illető. Teherré vált neki a szerkesztés gondja, de megakart felelni elvállalt kötelességének. Hanem a gond, a mely egy nem kedvelt forrásból fakad ránk, méreglassan öl. Súlyos idegbaj esett rá. Nejenek gondos ápolása mentette meg, adta vissza az életnek, a mun-

kának, az irodalomnak. Egyedül és kizárólag csak az. Kiköltözött Remeteszegre, majd Vásárhelyt vett lakást, aztán megépítette az ő házikóját, megalkotta szovátai tuskulániumát. Egyszerűen, kevés változattal folyt élete. De tudott dolgozni. Három kötete jelent meg ez idő alatt. Én nem láttam visszaesést műveiben, sőt vonásait sok tekintetben határozottabbnak ítéltém. Volt valami modorosság benne azelőtt, a mit a „Fülemile“ bírálatában róla Péterffy Jenő meg is jegyzett, ez eltűnt. Azt a műfajt, a melyet megkezdett, tökéletesítette. Nagyobb munkát a „Fülemilén“ és Jettin kívül nem írt, ezek is csak terjedelmesebb elbeszélések. Megmaradt az ő rajzai mellett, a melyeket finoman és nagy gonddal dolgozott ki. A róla írt megemlékezésben Haraszti Gyula párhuzamba állítja Mikszáth Kálmánnal, a kivel egy időben tűnt fel. Mindkettejüket akkor egyenlő rangú tehetségnek ítélték. De míg Mikszáth Kálmán egy fényes írói pálya delelőjén áll, Petelei István a sírban nyugszik s a hozzáfűzött remények nem váltak be, fájdalom. Igaz mindkettő ugyanazzal a műfajjal mutatta be magát, a Jó palócok éppen úgy rajzok voltak, mint a Keresztek. Csakhogy Mikszáth már akkor is mesemondó képesség volt, s igazi tehetsége nem a rajzokban nyilvánult meg, hanem regényeiben, a melyekkel magát Jókai utódjának avatta fel s a közönség annak is ismerte el. Petelei István megmaradt a rajzoknál, mert az ő tehetsége ezekben nyilvánult, s ezt igyekezett tökéletességre vinni. Hasonlítsuk össze a németalföldi festők közül Rembrandtot és Gerard Dowt. Mindkettő egyenlő rangú tehetség volt, de a míg Rembrandt nevét mindenki ismeri, a Gerard Dow nevét csak a műtörténet lapjain őrzik, és a műbarátok ismerik, a kik előtt egy Gerard Dow-féle kis kép sokkal becsesebb, mint egy Rembrandt kép. A Rembrandt képei nagyobb szabásuak, nagyobb arányuak, jelentősebb tárgyuak, ragyogóbbak és inkább a világra szórtak, mint a Dow apró kis egyszerű tárgyú képei, a melyek azonban annyi finomsággal, akkora tökéletességgel vannak készítve, hogy a kitarító gondos művészi munkáságnak mindig örökbecsű példányai maradnak. Puskin Anyegin Eugeniének olvasásakor ma is rezgésbe jön minden ifjú lélek. Mert ez igaz, szép, gyönyörűségees költői mű, a melyet Puskin valódi geniussával alkotott. De mihelyt letért az ő tehetségének megfelelő útról, más műfajban csak cikornyás közepszerű művet alkothatott.

Petelei István nem tartozott a szapora írók közé. Lassan, gonddal, mondhatjuk nehezen dolgozott. De hát ki bír azzal a könnyedséggel az írásban, mint Jókai Mór, a ki a lelkét pihentette, mikor regényein dolgozott? Vagy az öregebb Dumas, a kinek a báránysült elkészítése Sardiniai módra nagyobb feladat volt, mint egy regény folytatás megírása? Madam Bovaryt azért ma külön regénynek tartják a Három testőrnél, pedig szerzője Gusztáv Flaubert, ugyancsak megdolgozott a

míg megírta. Beleizzadt, szobájában fel s alá futkosott, a míg három sort leírt, s egy szó miatt néha ágyából ugrott fel éjidején. Balzac, Kémény Zsigmond valóságos lelki kínokon mentek keresztül írásközben, Rousseau, meg újabban Guy de Manpassant lázba estek, betegjei voltak műveiknek. Ezek az emberek lelküket égették, szívük vérével írták alkotásaikat s életük jókora része maradt benn azokban. Ezek közé tartozott Petelei István is. Az a sajátságos, hamvasszürke zománcz, a mely minden alkotásán tapad, mintha az ő elégett lelkének ittmaradt hamva volna.

Műveiben azt a setét, borongó hangulatot legtöbben pesszimizmusnak tekintik. Pedig távol állt, a hogy én ismertem a pesszimizmustól. Volt kedélye, csendes, de épen nem keserű humora. A szelid tréfát szerette. Igaz, hogy volt a lelkében valami szomorúság, a mi vonzotta a szenvedők és sírók felé. Hamarább észrevette az élet nyomorúságait, mint örömeit, s lelkében azok hagytak nyomot. Azokat a szomorú történeteket, a melyeket leírt, nem az ő borongó képzelme alkotta, azokat ő úgy látta, a mint szomorúságra hajló lelkét azonnal megragadták. Inkább impresszionista. Nem az élet abszolút semmiségét, hiábavalóságát, nem a rosszaságát akarta feltüntetni. Azt a darab életet írta le, a melyet látott maga körül, úgy a hogy látta. Azok az alakok, a kiket lerajzol, a kiknek testi, természeti vagy mondjuk állati szervezete igen gyöngének bizonyul, hogy kiállja az érzelmek hullámcsapását, a szív erősebb lökéseit, s porba omlanak, ezek a hulló falevelek léptenyomon lábunk elé kerülnek. A ki szomorun lehajtott fővel járdalván e földi téreken, észreveszi, meglátja, vagy éppen keresi őket, s a keltett benyomásokat művészi formába foglalja, éppen nem mondható pesszimizmának. Ő nem a világot akarta elbeszéléseiben feltüntetni, nem egy általános jellemzést akart adni az emberi életről, egyszerűen azokat a tárgyakat válogatta össze, a melyek lelkében mélyebb nyomot hagytak.

Különbén az ő jellemével nem is fért össze a pesszimizmus. Másképp nem is tudnám jellemezni őt csak e szavakkal: páratlanul jó ember volt. Azt a mit rosznak tartanak, sohasem láttam benne. Örült más ember sikereinek, senki iránt haragját nem láttam, rosszat mondani valakiről sohasem hallottam. Nyílt, egyenes, becsületos, tisztességes ember volt. Szerette a szépet, úzte a szépnek kultuszát. Ha természet adománya, ha ember alkotása volt a szép, először kigyönyörködte magát benne, csak azután kritizálta. Az ilyen kedélyből sohasem fakadhat pesszimizmus. Az ő írásaiból senki azt a meggyőződést nem fogja meríteni, ha csak épen nem felületesen ítél, hogy rosz ez a világ, hogy siralomvölgy ez az élet. Azt igen, hogy sok szenvedés, sok rosz van ezen a világon, s ha az ő géniusza a szenvedőket és sírókat kereste fel, ép oly kevéssé volt pesszimizista, mint az, a ki egykor a szenvedőknek és síróknak nyitotta meg a menyországot.

Mikor útóljára találkoztam vele s érdeklődve egy és más dolgom után, szomoruan jegyezte meg, hogy ő már nem tud dolgozni: mély keserűség fogott el, úgy jött nekem, mintha előre látta volna azt a véget, a mi szomorú sejtelemképen ült lelkén annyi éven át.

És ez a vég elkövetkezett. S most mi annak a társaságnak tagjai, a mely társaságnak gondjait egykor annyi szeretettel karolta fel, ne csak azzal elégedjünk meg, hogy őt, mint kevésbbé ismert, kevésbbé méltányolt nagy tehetségű íróat az irodalomtörténet ítélőszéke elé útaljuk, hanem hívjuk fel műveire annak a közönségnek figyelmét, a melynek a lelkéből a lelkéhez írt. Mert ha valaki megtudja őt érteni, ha valakinek méltányolnia kell, az első sorban ez a körülöttünk levő kis országrész lehet, a mi drága, szeretett Erdélyünk. Áldás emlékezetén!

(Marosvásárhely.)

Dr. Bedőházy János.

Adalékok az 1849. évi erdélyi hadjárat történetéhez.

Az aradi ereklyemúzeumban őrzött ú. n. Csányi-levéltárban kutatva, az erdélyi eseményekre vonatkozó, sok érdekes eredeti okmányt találtam, melyek részint alaposabb feldolgozásra, részint szószerint való közlésre alkalmasok.

Ime néhány mutatóvány a levéltár gazdag erdélyi anyagából.

I.

Bem József levele Csányi Lászlóhoz.

Fogaras, 1849 márczius 17.

Herrn Regierungs-Kommissär Ladislaus Csány.

Ich habe meinen heutigen Marsch bis Fogaras fortgesetzt. Die kaiserlichen Truppen haben gestern Morgens in aller Eile diesen Ort verlassen. Um ihre Flucht zu maskieren, schützten sie den Bewohnern vor, dass sie sich deshalb so beeilen, um die meineidigen Szekler zu züchtigen.

Die Desorganisation in der österreichischen Armee greift immer mehr um sich, und das Vertrauen in die Führer schwindet von Stunde zu Stunde, während sich dasselbe uns zuzuwenden scheint. Die gestern gefangen gemachten Walachen an 150 nahmen nicht nur alle ungarische Kriegsdienste, sondern sie bathen sogar flehentlichst darum und begrüßten mich mit *Éljen*. In Voila kam mir eine Deputation aus Vajda und Teleki-Récse entgegen, welche sich der ungarischen Regierung unterwarf. Seit Hermannstadt haben wir . . . schon 1000 Gefangene gemacht, die sämtlich froh sind in unsere Hände gerathen zu sein. 5000 Gewehre sind bereits abgeliefert.¹

Übermorgen am 19. werde ich Kronstadt einnehmen, wovon ich auch die Szekler benachrichtigt habe. Karlsburg wird sich wahrscheinlich über meine vom Rothenthurm aus an die Besatzung gemachte Aufforderung ergeben und somit die militärischen Operationen in Siebenbürgen so ziemlich ihr Ende erreicht haben.

Hauptquartier Fogaras, am 17. März 1849.

Bem mpr.

(Eredeti. Csányi-levéltár 3417. sz.)

Mint tudjuk, Bem reményei Brassó elfoglalását illetőleg, csak egy nappal teljesültek későbbben, mint számította. Gyulafehérvár ostroma azonban mindvégig eredménytelen maradt s — mint arra másutt már rámutattam² — az erdélyi hadsereg 3449 (utóbb 3974) emberét július 25-ig lekötötte.

¹ A papiros itt, meg feljebb kiszakadt.

² Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején. (Akadémiai Értesítő 1913. évf. 473. l.)

2.

Déva ostroma.

a) *Forró Elek ezredes jelentése. Déva, 1849 április 29.*

Bem altábornagy úr ide küldött, a helybeli vár bevételivel foglalatokodni. Folyó hó 27 én működésemet megkezdtem és Bánffy ezredes urat felváltottam.

A vár egyik oldala egészen fedezetlen vala.¹ Az ellenség minden eledelt szabadon hordhatott s e vala az oka, hogy egy nem csekély számú sereg három hetekig itt czéltalanul vesztegelt. Bem altábornagy úr innen minden csapatokat elparancsolt. A vár bevételire csak 500, öt száz embert hagyott. Én reméllem ezen csekély erővel is czélt érhetni. A várból mindig szorgalmatosan lövődöznek minket. A legénység a hegy alatt körül sánczba áll s így nem árthat, tegnapelőtt két halottunk volt. Igen nagy szükségem volna 10 fontos gránátokra. Irtam ezekért Szebenbe, de még feleletet sem kapván, azt gondolom, hogy nem igen veszik számba a dolgot; ha a kért gránátokat megkapom én a dévai vár sorsát rövid idő alatt eldöntöm, mely igen sürgetős, mert itt szántani se tudnak és a vár mián minden közlekedés megszűnt. Ennyit katonai állásunkról.

(Eredeti. Csányi-levéltár 1720. sz.)

A jelentés többi része nem az ostromra vonatkozik.

Miután nincs okunk és jogunk Forró szavainak igazságában kételkedni, ez az írás megdönti hadtörténelíróinknak azt az állítását, hogy Déva ostroma *állandóan* 11 századot² vagy éppen 2000 embert³ kötött volna le. Az ostromló csapat már május havában megszorodott ugyan, de száma a 2000 főtől akkor is messzire járt.

Forró jelentéséből az is kiténik, hogy ő a várat főképpen 10 fontos tarackokkal⁴ akarta volna lövetni, de szándékát a lövészer hiánya meg-hiusította. Vagyis — kisebb mértékben — itt is ugyanaz a kalamitás állott be, mint Gyulafehérvár ostrománál, hogy t. i. kellő időben elegendő lövészerről nem gondoskodtak. Így történt azután, hogy abból a rövid időből, a melyen belül Forró feladatát megoldhatni vélte, teljes négy hét lőn, mert Déva vára csak május 27-én kapitulált, még pedig a következő feltételek alapján:

b) *Kapitulation des Schlosses zu Déva.*

Artikel 1. Der freie Abzug ohne Waffen wird zugestanden. Alle Waffen und sonstige Kriegsgeräthe müssen ausgeliefert werden.

Wird angenommen.

Artikel 2. Den Offizieren wird der Besitz ihrer Habseeligkeiten gesichert.

Wird angenommen.

Artikel 3. Die zurückgelassenen Kranken werden gepflegt, und wenn sie es wünschen nach der Genesung nachgesendet werden.

Wird angenommen.

Artikel 4. Minen die angelegt und geladen seyn sollen, müssen angezeigt werden.

Sind keine vorhanden.

Artikel 6. Wegen Gesinnungen die er ehemals geäußert, soll niemand beunruhigt werden.

Wird angenommen.

Artikel 7. Die Übergabe des Schlosses soll heute bis zwölf Uhr geschehen.

Wird angenommen.

Déva, den 27. Mai 1849.

Kudlič m. p.

Forró m. p.

Oberlieutenant.

Oberst der ungarischen Armee.

Schlosskommandant.

(Eredeti. Csányi-levéltár 2356. sz.)

A vár átadása a kikötött időben csakugyan megtörtént. Az őrség 2 tiszteje és 116 legénye kivonult, 41 beteget hagyván a várban.⁵ A honvédek birtokába ez alkalommal 200 használható, 2—300 javításra szoruló puska, 2 bronzágyú, 1 vaságyú, továbbá 500 gyutacsos és 8000 kováspuskához való töltés került.⁶

¹ Értsd: nem volt körülfárva.

² Ramming: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen, im Sommer des Jahres 1849 489. l.

³ Gelich: Magyarország függetlenségi harca III. k. 93. l. és Breit: Magyarország függetlenségi harczának katonai története III. k. 25. l.

⁴ Az erdélyi hadsereg ágyúi 1, 3, 6 és 18 fontosak, tarackjai pedig 7 és 10 fontosak voltak. (Id. értekezésem: Akadémiai Értesítő 1913. évf. 465—466. l.)

⁵ Csányi-levéltár 2413. sz. Téves tehát Gelich és Breit állítása (id. m. III. k. 93, illetve III. k. 25.) hogy az egész várőrség csak 60 főből állott volna.

⁶ Csányi-levéltár 2413. sz.

3.

Szentiványi kormánybiztos jelentése Kossuthhoz.

Kolozsvár, 1849 június 5.

Közelebbről volt szerencsém gyulafehérvári ostromseregünknek a támadó oláh csordán múlt hó 30-án¹ vett győzedelmét felemlíteni. Megkapva mint Stein, mint Czetz uraknak errőli tudósításait, kötelességemnek tartom azokból a következő részletességeket kiemelni.

Reggel 4—5 óra között ugyanaz időben támadták meg az oláhok a Maros-Portus, Borbánd és tövisi őrseregünket, mint mondatik Enyedet is, a derekas erejük 7—8000 főre mehetett egy Munzáth nevű osztrák tiszt vezénylete alatt — mondják Jánk is ott volt; mieink 1500—1800 voltak mostohán ruházva és hijánosan fegyverkezve s a nagyszámú elleniséget, mely állomásánál fogva is kedvezően védve volt, mindenütt megverték; a nap érdeme a mindig vitéz székelyeké lőn, kik Endes 81. zászlóalji őrnagy és Antos 32. zászlóalji százados vezénylete alatt csudát tőnek. Leginkább kiténtették magukat még Baló 81. zászlóalji s Triebisz tüzér századosok, ez említett 4 tiszt lelkiismeretire írja Stein úr, kiténtetést érdemelnek.

Dicseüleg említetnek: Varga 16. huszár ezredi, Somlyai 2. zászlóalji,² Kakucsi 32. zászlóalji századosok, Esztergalis 32. zászlóalji hadnagy, ki fölkérés nélkül az előőrségre vezénylett mennyiség felét a messzefekvő megtámadott előőrségi pont segélyére küldé.

Részünkről 3 halott, 11 sebesült van. Az ellenség közül sok veretett agyon, holtjai a hegyek és bokrok közt hevernek, csak 2 fogoly maradt élve, egyik magyar, ki hadi törvény elibe állíttatik; 2 ló, néhány ökör, sok juh lettek a Zalathnáig üldöző székelyek martalékjai, a vár csendes volt minek okát nem érthetem. E csata nevezetes volt azért, mivel a mieink száma véghetlen csekély volt az ellenség nagy számához képest.

Tudósítását azzal végzi ezredes úr:³ Csak az, hogy Magyar sereget vezényltem, tette lehetővé az ostrom folytatását, más bár mily sereggel ez alkalommal föl kellett volna hadnom a vár ostromlásával.

Kormányzó úr magos feladatához tartozandónak vélem mind Stein, mind a sereget jelesen a székelyeket a haza nevében megdicsérni.

Országos teljhatalmú kormánybiztos.

(Fogalmazvány. Csányi-levéltár 2620. sz.)

Ezt az írást a szabadságharc alatt fölös számmal termett felületes és értelmetlen tudósítások jellemző példajaként közlöm. Mert bárha Czetz és Stein jelentései alapján készült, pontosabb idő és helymeghatározásnak, a csapatok felállításának nyoma sincs benne, sőt Szentiványi még a dátumot is hibásan írta ki Stein jelentéséből. Az ütközet részleteit meg sem említi, jóllehet csapataink állítólag „csudát tőnek“, a mit, ha csakugyan megtörtént, érdemes lett volna egy kissé behatóbban méltatni.

A harcban résztvett magyar csapatok⁴ létszáma helyesen van meghatározva, az oláhok azonban nem lehettek 7—8 ezeren, mert akkor az ötszörte gyöngébb, hiányosan fegyverzett honvédek, nem tudták volna őket 1 0/0-ra sem rugó veszteség árán megszalasztani. Bármennyien voltak is az oláhok, a mieink csekély vesztesége bizonyítja, hogy

szívósabb ellenállást nem fejtettek ki s így valami nagy vitézségről sem az egyik, sem a másik részen nem eshetik szó.⁵ Vagyis a jelentés jócskán túloz. A nyilvánosságnak szánt híradásokban még félig-meddig megengedhető az efféle mesterséges hangulatkeltés, de ott, a hol a vezető körök tárgyilagosan lettek volna informálandók, határozottan káros volt.

Mindenféle csetepaténak rikító kiszínezése csak arra volt alkalmas, hogy az anélkül is optimista, katonai dolgokhoz nem értő Kosuthban és környezetében, a honvédsereg alkalmazhatóságát illetőleg túlzott reményeket ébresszen. Annál keservesebb volt a nehány hét múlva bekövetkezett általános kijózanodás.

¹ Helyesen: 31-én.

² Helyesen: 2. vadászrezdbeli, mert a 2. honvédszászlóalj sohasem tartozott az erdélyi hadsereghöz. ³ Stein.

⁴ A 32. és 81. zászlóalj, továbbá a 2. vadász-, és 16. huszárezred 1—1 százada és némi tüzérség.

⁵ A támadást intéző Munzath cs. k. főhadnagy jelentése szerint az oláhok száma 3000 volt. Ugyancsak ő jelenti, hogy Vladutiu prefektus és Russu tribun 1500 főnyi hada, már az itközvet elején, „egyötől egyig a bokrokba szökött.” (1848/49. Történelmi Lapok 1896. évf. 111. l.)

4.

Báró Kemény Farkas ezredes jelentése a kormánybiztoshoz.

Boicza, 1849 június 6.

Sajnosan kell jelentenem, hogy itten az élelmezés nem megyen rendesen. Katonáim két nap óta nem kaptak kenyeret, italról szó sincsen, a szolgálat terhes, minden bokor ellenségünk. Ezredes Forró úr egy bokorból karján sebet kapott; mostan következő helyek vagynak elfoglalva: Brád, Boicza, Nagyág, Hondol, Solymos, Illye, Halmágy, Zalathna el volt foglalva, de onnan elhuzódott őrnagy Kovács¹ Sárdra; tüstént el küldöttem innét ezredes Bekét, hogy azon zászlóaljat, a melyet Kolozsvárnak indítottam volt,² Tövisről és Enyedről vigye segítségül. Zalathnát minden áron foglalja el,³ mert Jank a mint értésemre esett, a fehérvári ostromot hátulról a hegyek felől meg akarja támadni, én őtet innen oldalba fogom nyomni. Ezen expeditio itten nagyon terhesen fog menni, egyfelől a bajos élelmezésért, mivel minden el van pusztítva, másfelől a roppantott hegyekért s a kizöldült erdőkért, s ha az expeditio lassan megyen, nem kell el csüggedni, mivel nagyon vigyázólag kell elő lépni.

Kemény mpr.

Pénze a Tábornak, a mely 6000 főből áll nincsen, kérek Dévára küldeni, a honnat megkapom.

(Eredeti. Csányi-levéltár 2857. sz.)

Az oláh felkelés elfojtása végett megindított hadműveletek, melyekre ez a jelentés vonatkozik, fiascoval végződtek.

A benne résztvevett s Kemény Farkas ezredes parancsnoksága alá rendelt csapatok, a támadás kezdetén hat különálló csoportot⁴ alkottak, a melyeknek hadműveleteit azonban kellőképpen senki sem irányította. A főcsoportnak, melynél Kemény tartózkodott, a Brád—Abrudbánya—topánfalvai vonalon kellett volna előnyomulnia. Ámde a megfelelően elő nem készített támadás, a csapatok elégtelenségén, a vezetés lanyhaságán, valamint az élelmezés alig sejtett nehézségein már az első napokban megfeneklett és Kemény, miután nagy ügyel-bajjal Abrudbányáig eljutott, június 16-án Zalatnára, onnan pedig Magyarígenbe volt kénytelen hátrálni.

(Lugos.)

Gyalokay Jenő.

¹ A 82. zászlóalj négy századával. (Gyalokay-levéltár 1848/49. 36. és 38. sz.)

² Az 50. zászlóalj tartaléka (684 ember) Gyapay százados parancsnoksága alatt. (Csányi-levéltár 3191. sz. és Gyalokay-levéltár 1848/49 — 39. és 93. sz.)

³ Simon őrnagy, Stein ezredes parancsára, a 80. zászlóalj 3 századával június 8-án megszállotta Ompoly-Preszákát, június 11-én pedig Zalatnát is. Később a 82. zászlóalj négy százada is odavonuult. (Csányi-levéltár 2816. és 3108. sz. Gyalokay-levéltár 1848/49 — 38. sz. és Munzath főhadnagy jelentése: 1848/49. Történelmi Lapok 1897. évf. 72. l.)

⁴ Nagyhalmagy, Brád és környéke, Zalatna, Torda, Gyalu és Bánffyhunjad.

Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez. Kiadja vargyasi id. Daniel Gábor nyug. főispán, tisz. unitárius főgondnok. Szerkesztette *Kelemen* Lajos. Kolozsvár. Nyomatott Ajtai K. Albert könyvnyomdájában 1913. 8-rétű XI és 426 lap. Ára 7 korona.

E tartalmas kötet kiadója az erdélyi főuraknak abból a fajtájából való, a mely családja multjának él, belőle valóságos kultuszt csinál és e mult megelevenítésére áldoz is. Olyan világban nőtt fel, a mely megbecsült minden fancsika írást, a mi valamelyik ősről fenmaradt s a mely előszedegette a megsárgult régi iratokat a leveles ládából avagy archívumból s azok tartalmát a család mindentudó seniora előszeretettel magyarázhatta az ifjabbaknak. Ismerjük ezt a nemzeti multjában gyökerező erős fajt, bár tagjai nagyon megfogyatkoztak, melynek folyékony elbeszéléséből egész nemzedékrendi táblázatokat lehet kiigazítani. Egyike a keveseknek az immár 90 éves báró *Daniel* Gábor is, kinek családja a lefolyt századok során számtalan szállal fűződött a köztörténethez. Fél századdal ezelőtt kezdte családi iratai közreadását, midőn azokból 1862-ben *Thaly* Kálmán szerkesztésében egy kötetnyit kiadott. Mostani kiadványa előszavában árulja el a nemes báró, hogy azt a kötetet akkor Eszéken nyomatta, nem Pesten, miként azt a nehéz időben megjelent könyv címlapjáról eddigelé tudtuk. Ezt az elsőt aztán még más négy kötet követte. Egy élet szorgalmas gyűjtése alapján 1894-ben a családi oklevéltár 1421-ig felmenő kötete, 1896-ban — mintegy a milleniumi évforduló emlékére — a családtörténeti adatok feldolgozása; majd 1908-ban egy újabb adatokat nyújtó három íves füzet s végre ez a testes kötet, melylyel báró *Daniel* Gábor családját s a történettudományt megajándékozta.

E kötetben az 1500—1840 közti időből 205 akta és levél válik ismét közkinccsé. Ezeket persze mind Danielek írták vagy kapták, avagy olyanok, a melyek másoktól valók, de valamit tartalmaznak a Danielekről is. Ám bőven akad köztük köztörténeti érdekű adat is, melyek eddigi ismereteinket bővítik és színezik. Ez iratok közül a XVI. századra 4, a XVI. századra 53 s a XIX-ikre 3 esik, míg a többi XVIII. századi s leginkább magyar levél. Ez a század él és lüktet legjobban a kötetben s igaza van kiadójának, Kelemennek, mikor azt állítja, hogy „a XVIII. század erdélyi társadalmi életének történetére együtt, egy kötetben, sehöl sem jelent meg [egyszerre olyan erdélyi forrás-anyag“ a melyet ez a munka nyújt.

Kötete anyagát *Kelemen* Lajos a báró Daniel, a báró Wesselényi és a gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltáraiból szedte össze s az Erdélyi Nemzeti Múzeumban örökletétől őrzött 11 más levéltárból, meg az Országos levéltárból s a M. Nemzeti Múzeum különböző gyűjteményéből egészítette ki. Az összehordott levél-anyag kiválogatása nagy figyelmet kívánt, mert elsősorban azokat a leveleket kellett belőle kiválasztani, a melyeknek „vagy a család, vagy egyes családtagok története és közszereplésére az eddig kiadott adatok mellett házagpótló jelentősége, jellemző vonása, vagy különösebb történeti becse volt“ s e tekintetben a kiválogatás jól sikerült és valóban sajnáljuk, miért nem közölhetett a kiadó többet is.

Az összehordott és sajtó alá rendezett levél-anyag kiadása jó, mert Kelemen tiszta, gondos szöveget adott. A levelek (az 1546-ikit kivéve) az általánosan elfogadott kiadások elvek szerinti köntösben jelentek meg vagyis nem betűhiven, hanem átírva, de megtartva mindenütt a tulajdonnevek eredeti alakját s az összes hangtani sajátságokat. Apró ingadozások, elírások vagy következetlenségek és sajtóhibák maradtak a kötetben, de ilyesmiktől sehol semmi oklevél-publicatio nem mentes és előfordulásuk mit sem von le a kötet belső, tartalmi értékéből, használhatóságából és önálló becséből.

A legújabb Daniel-kötetet mi úgy vesszük, mint valami szép régi krónikát, melynek lapjairól megelevenedik a XVIII. századi Erdély társadalmi rajza, melynek alakjait felismerjük benne, sőt most kedvesebben szólnak hozzánk, hogy jobban megismerhettük őket, a mellett, hogy épten-nyomon új adatokkal gyarapít, melyeknek olvasása úgy hat, mint valami színes jó korrajz.

A kötet első 30 írata leginkább birtokügyi. Azontúl belépünk Apafi fejedelem korába, melynek anyaga már sokkal változatosabb s ebben főleg a nyolczvanas évekből van számos jó adat, a mikor már német katonaság lepi el Erdélyt s az ellene való védekezés ad gondot az embereknek. Találunk azonban egy 1675-iki címerlevelet is, Vargyasi Györke Péterét s kuriozumként egy *clavist* vagyis titkos írás-kulcsot, a minek közlése egyáltalán nem felesleges, sőt összegyűjtésük és önálló kiadásuk jó szolgálatot tenne kutatóknak, levéltárosnak egyaránt. Ezzel belépünk a XVIII. századba, melyben a Daniel-fiúk leginkább kiténtek. Ebben legelőbb négy szép leltár ragadja meg figyelmünket, melyekben egy rakás ingó arany-ezüstmarha sorakozik mindenféle ruhanemű, edény, szőnyeg, házi portéka, butor és szerszám mellett. De érdekes, hogy míg az 1710-ikiben még igen sok a lengyelországi vászon és portai árú, addig harmincz esztendővel odább már gyakori a bécsi holmi s vele jött be a maig is díszesen virágzó *Aufszaccz*, ha a *Sráptis* kifejezés azóta el is magyarosodott. Hogy mi minden volt egy Mária

Terézia-korabeli erdélyi köznemesi udvarházban, arról jól tájékozódhatunk *Daniel* István vargyasi házi portékáinak 1746-iki jegyzékéből. E leltárak anyagát kiegészítik a végrendeletek, míg a „temetésre hívó“, meg lakodalomra „invitáló“ levelek egyúttal a nemesek vagyoni állapotáról is jó fogalmat nyújtanak. E tekintetben majdnem páratlan az a jegyzék, melyben gróf *Teleki* Sándor felsorolja 1730 végén azokat, a kiket leányának, Juditnak *Daniel* Istvánnal tartott lakodalmára meghívott. Majdnem az egész erdélyi nemesség benne van, mert a meghívottak száma 207, de külön vannak feljegyezve benne a felszolgáló és gazdáskodó személyek, a fő- és vicegazdák, a pohárra vigyázó gazdák, a pohárnokok, borhordók, a főgyümölcsmesterek, főkonyhamesterek, borsolók, tálnakok és főgazdasszonyok, a kiket mind nemes emberekből válogattak ki, mert külön vannak a mesteremberek: a sütők, mészárosok, élésmesterek, pinczemesterek, szállástosztó, strásáltató, szénaosztó, mécsre, gyertyára, lámpásra vigyázó gazdák s a fenyőfiatalokat felverő gazdák. Ezt a gernyeszegi lakodalmat sokáig megemlegették az erdélyiek s hogy az mennyire különleges és szokatlanul gazdag volt még az egykorúaknál is, mutatja az, hogy *Kemény* László 1732-ben férjhez adott leánya lakodalmi meghívójában ismételten mentegetőzik avval, hogy bükkösi háza kicsiny és szoros, konyhája is hasonló, nagy frequentiát nem gyűjthet, különben is költségtelen s így leányát minden ceremonia nélkül igen gyenge készület mellett kell megadnia; nem férjhezadni, a hogy akkor még nem mondták. Egyébkint mátkáját a vőlegény is *kisasszonynak* írta és szólította, ipát pedig mindig a megillető címen, még a legbizalmasabb levélben is. Ezidőben jött különben divatba a *Nagysád* szó is, melyet gyakran így irtak: Natsád!

A költségtelenségről mások is sokat panaszkodnak. S ha a *Teleki*-lány lakodalmi jegyzékéből azt látjuk, hogy a mi evésre-ivásra kellett, az jól kitelt a nagy uradalmak gazdaságából, másfelől számos példáját találjuk a kötetben annak, hogy a pénz szűkin volt s ennek következtében az élet nagyon olcsó. Midőn pl. *Daniel* Lajos urfit 1727-ben a marosvásárhelyi kollégiumba adták, szállásadója, *Szathmári* Mihály tanár alig mert atyjától 50 forintot kérni félesztendei ellátására, holott inasát is tartotta s mindkettőre mosatott is. Ez a nagy fizetség ritkaságszámba ment, mert a nagyenyedi kollégiumban tanuló három *Daniel*-fiuért, azok tanítójáért és két inasáért még 1744-ben is esztendeig való ellátásuk fejében gazdájuk mindössze 180 forintot kapott a naturálékon, vagyis száraz főzeléken, köleskásán, boron és fán kívül. De a conventioban még az is ki volt kötve, hogy néha friss halat és szárnyas majorságot kapjanak a gyerekek, hetenként vajas- és fánkneműt, ebédenként és vacsoránként négy illendő tál ételt, a classisbeli tanítókat pedig hónapoként egyszer illendő becsülettel lássa magánál ebéden vagy vacsorán;

ha meg a gyerekek iskolából-jövet ebéd előtt kenyerecskét kívánnának, abban is őket meg ne fogyatkoztassa!

A fiúk apja, *Daniel* István körülményesen megírta a conventio szövegét, mert maga is sokat volt idegenben, a hol tanulását is szerezte. Tanultságát mutatják 1744-ből való latin emlékirata Erdély belső bajairól és azok orvoslásáról, meg magyar nyelvű intelmei fiához 1752-ből, melyekben a legrégebb magyar intelmekre, Szent-Istvánéira is hivatkozik. Nem csoda, mert könyvtárának 1758-ból megmaradt jegyzékében 66 jó könyvet találunk, melyeket nyilván többször átolvasott. Hanem a *Daniel*-családban a lányok is sokat tanultak és jeleskedtek. Igen kiváló nő pl. a bőbeszédű *Daniel* Zsófia, gr. Haller János gubernator felesége, a ki az életet s kortársait nagyon jól ismerte és fiainak, unokáinak okos, szép tanácsokat ad leveleiben és végrendeleteiben, melyeket ma is gyönyörűséggel és tanusággal olvashatunk.

Szép leveleket írt, de inkább házi dolgokról és gondokról *Daniel* Polyxena, báró Wesselényi István felesége, míg *Daniel* Mária olyan büszke nemesasszony volt, hogy midőn saját berkében egyik szomszédja 1728 őszén egy szelid öreg szarvasát meglötte, a gubernatorig folyamodott e „szomorú, hallatlan és példa nélkül való törvénytelen dolog miatt“, a melylyel árva házát, nemesi szabadságát a földig tapodták s a nemes haza szép törvényeit is romlásba s fenekestől való felfordulásba juttatták! Nem tudjuk mi lett a nevezetes (!) perből, de *Kornis* Zsigmond gubernátor tényleg elrendelte, hogy a szarvas dolga eligazíttassék s az özvegy gróf Keresztes Mártonné bizonyára kapott valamelyes elégtételt a szokatlan hatalmaskodásért.

A hol ilyen asszonyok teremnek, ott a beházasodottak is kiválóak vagy azokká válnak a környezet hatása alatt. Ilyen pl. báró *Daniel* István felesége, gróf *Pekri* Polyxena, a ki Bécsben szolgáló fiához intézett leveleivel, meg bécsi útjának naplójával szerepel. Amazokban sok csípős megjegyzést találunk kortársairól, emez pedig az egyszerű falusi asszony nagyvárosi tapasztalatainak naiv rajza, tele örömmel és bámulattal mindazon, a mit a császárvárosban átélt és láthatott. Polyxena urával 1745 május 1-én ért fel Bécsbe, a hol ötödfél hónapot tölt s mindennap feljegyzi, mit látott, merre járt, kinél volt s kit fogadtak, mit vásárolt, kinél ebédeltek s merre sétáltak, pontosan felírva még azt is, hogy mennyi kapupénzt kell fizetni nappal és naplemente után, a ki kimegy Bécs falain kívül s hogy adták, a mit vett vagy megkérdezett. Három hétre, hogy felérkezett, a királynéhoz is bejuthatott „kezeinek csókolására“ és elragadtatással írja, mily leereszkedőleg szólt hozzá kétszer is. Minden meglepi, minden kedves és szép neki, a mit lát s kiérzik frásából, hogy jól érezte s feltalálta magát a nagyvárosban és azokban a főúri körökben, a melyekbe ura révén bejutott. A

vidéki élethez és kicsinyes viszonyokhoz szokott grófné jól beleélte magát a birodalmi székváros zajosabb környezetébe. Hanem azért őszinte marad mindvégig, a ki mindenben csodálkozik, a mit addig még nem látott, de midőn a porcellángyárban végignézi a gyönyörű edényeket, még a legolcsóbbra is, — a mely 12 személyre 400 frt volt — minden álszenteskedés nélkül megmondja, hogy az nem erdélyi embernek való! Igazi kulturkép, a mit Polyxena ez érdekes naplójában nyerrünk, olyan, melyet még bécsi íróember sem nélkülözhet, ha Bécs Mária Terézia-korabeli hű képét akarja megrajzolni, mert bizonyára talál benne olyan vonatkozásokat, melyeket másutt hiába keresne. Bécsi levegő áramlik ki e keresetlen feljegyzésekből még a tekintetben is, hogy a hely- és tulajdonneveket magyar fonétikával írja le, úgy, a mint fülét megütötték. Hamisítatlan bécsi tájszóval írja Polyxena, hogy a Proterben, Lépolstadban járt, Senprunban sétált, az Aoba rándult ki fiával, vagy Closternájburgba, a papok világi dicsőségét látni, aztán az új „perotslin“ Todnbak nevű faluba, a hogy ezeket a helyeket ma is nevezi a bécsi nép. Így van megörökítve azoknak a főuraknak és asszonyoknak a neve is, a kikkel megismerkedtek s minden, a mit keresetlen írásában feljegyez. Ősz lett, mire ura jó reménységgel elvégezhetette dolgát a kancellárián és a királynál s hazaindulhattak hajón Budáig, onnan meg forsponton kilencz napig leányához, a Szilágyba Zsibóig, a hol a napló megszakad.

Nincs reá terünk, hogy e napló részleteire s általában a kötet számtalan egyéb kortörténeti érdekű adalékára kiterjeszkedjünk. De a mily élvezettel olvashatja bármely érdeklődő, épp oly haszonnal lapozhatja tudós kutató és elismeréssel tartozunk kiadásáért nemcsak Daniel bárónak, hanem Kelemen Lajosnak is, a ki sajtó alá adásával fáradozott.

(Kolozsvár.)

Dr. Veress Endre.

Dr. Walentinyi Dezső: *Ferenczy István levelei.* Rimaszombat, 1912. 8-r. 522 lap. Képekkel és hasonmásokkal.

A magyar művészi képfaragásnak úttörője, az oly tragikus végzetű Ferenczy István emlékét nemcsak itt-ott elszórva, — most már végre összegyűjtve — fennmaradt művei őrzik immár. Mióta 1903 tavaszán özv. Jánosdeák Andrásné, a művész első unokahuga, az államnak ajándékozta Ferenczy egész művészi hagyatékát, új érdeklődés támadt az úttörő iránt. Az érdeklődés valóban megokolt is volt. Az *Országos Szépművészeti Múzeum*-ban berendezett Ferenczy-szoba a felületes látogatót is meggyőzi, hogy egy nagytehetségű művészünk élt Ferenczyben, csak a körülmények, — egyéniek és országosak egyaránt — gátolták tehetsége igazi virágba bomlását. *Beöthy* Zsolt fejtegetései és *Meller* Simon monográfiája¹ teljessé

¹ Ferenczy István élete és művei; Budapest, 1906.

tették Ferenczyről való tudásunkat és megállapították értékelésének helyes alapjait.

Szülővárosa, Rimaszombat, úgy érezte mégis, hogy többel tartozik nagy fiának: összegyűjtette és kiadta tehát Ferenczy leveleit és a vaskos kötetet kedves ajándékkul megküldte az összes magyar kulturális intézményeknek, iskoláknak, könyvtáraknak, meg azoknak, akiről tudta, hogy tisztelői a művészeknek.

A gyűjteményben 196 levél van. A legtöbbet szülőihez és öccséhez írta Ferenczy. Egyszerű, közvetlen hangú levelek ezek a művész küzdelmes életének minden korszakából. Új adatokat nem igen találunk bennük, hiszen e levelek tulnyomó nagy része (176) ismeretes volt már előbb is a kutatók előtt, Meller alaposan föl is használta őket munkájában. Érdekességük azonban így is megvan, mert közvetlen belátást nyitnak Ferenczy lelkébe.

A levelek kiadását Walentinyi Dezső dr. végezte. Sajnos, — maga a kiadó is fölpanaszolja — nem nyújtott teljes gyűjteményt. Sok még a lappangó Ferenczy-levél. Akadt egy rokon is, aki nem adta át közlés végett a nála levő leveleket. Amit azonban e gyűjteményben kapunk, azt megbízhatónak vehetjük, mert a könyv minden lapja a kiadó gondosságáról tanuskodik. Sőt mintha e gondosság túlzásba is vitte volna: olyan dolgokat magyaráz, a miket teljesen fölösleges és olyan aprólékos több helyt, hogy fárasztóvá lesz. Ilyen gondosság mellett mégis feltűnő, hogy midőn egy helyt „Szemere követet“ említi, a kiadó nem tudja, hogy ez Szemere Bertalan és bár sokkal jelentéktelenebb nevek viselőiről kijegyez a jegyzetekben, ha máshonnan nem, a Pallas Nagy Lexikonból mindent, itt mélységesen hallgat. Felületes, a mit (a 111—112. l. jegyzetében) az unitáriusokról mond. Teljesen helytelen jegyzetekkel kísérte a 79. levelet ugyanott igen furcsán fordít egy latin idézetet.² Általában igen rosszul hat, és majdnem izléstelen, hogy a kiadó lépten-nyomon tüntet a maga kálvinistaságával.

A levelekhez hosszadalmas előjáró beszédet ír a kiadó. Hosszadalmassága mellett még fárasztóbbá teszi olvasását sajátságos stílusa, mely a töredezett stílus kiáltó példája. „Ferenczy István a rimaszombati sírkertben jeltelen sírjába dőlt. Az elemek háborgása közben. Zuhogó záporban. Zugó viharban.“ „S most ott pihennek hamvai a csendes, izléses sírházban. A református templom oldalán. Új életre keltett legszebb szobra: az Eurydiké alatt. Tehát stilszerűen.“ — Az ilyenek után szinte felüdít Beöthy Zsolt ünnepi beszédének olvasása, melyet szintén közöl a könyv.

(Kolozsvár.)

Dr. Kiss Ernő.

² Sit senectus vostra puerilis et sit pueritia senilis stb. Legyetek fiatal öregek és öregek fiatalok stb.

Az európai konfliktus megítélése. Irta Dr. gróf *Toldalagi* Mihály. Ara I kor. Az eladásból befolyó összes jövedelem a magyar Vöröskeresztnek adatik. Nyomatott Benkő Lajos kollégiumi könyvnyomdájában Marosvásárhelyt 1914 október hó. 8-r. 53 lap.

E munkát is a háború szülte s mikor célja a háború okainak megvilágítása volt, egyúttal az annak sebei gyógyítására hivatott leghatalmasabb humanitarius egyesület, a Vöröskereszt javára íródott.

Mélyen szántó ítélőtehetséggel veszi sorra az egyes államokat, melyek harcban állanak egymással, hogy az érdekeknek mily összefonódása, vagy szembekerülése állította őket fegyverbe. Németországnak létérdeke a mi monarchiánk főnállása, mert ellenkező esetben izolálttá válnék Oroszország megerősödésével. Oroszország kénytelen volt oly szövetségeket keresni, melyek egy kitörendő háborúban tőle minél távolabb tartsák lekötve az ellenséget: Franciaországot és Angliát. Franciaország a dekonszolidálódás elleni küzdelemben önkénytelen szövetségese lett. Angliát gazdasághatalmi érdeke vitte melléje.

Utóbbi konkurencziáját akarja megmenteni Németországtól és barátja lesz Franciaországnak, mert attól már nincs mit féltenie. Németország ipara, kivitele, a mint az számadatokkal is kimutatható, már a gyarmatokban is félelmesen tért hódított magának.

De politikai szempontok is megvilágítják Anglia lépését; a németeknek nem szabad egy orosz-francia győzelemmel megerősödni, mert akkor most is hatalmas hajóhaduk a tengeri hegemoniát is veszélyeztetné. Ezt a hajóhadat tehát meg kell gyöngíteni s a felidézett háborúval e cél el is érheti Anglia, mert míg Németország nagy áldozatokat kénytelen hozni, ő maga minél kevesebbet. A negyedik hatalom, Belgium csatlakozását az ententéhez, Toldalagi politikai áldozatnak veszi, mert itt semmi vitalis életérdeket nem lát. A történelem hasardeurjének nevezi a kis királyságot, a mely mindent föltett egy kártyára. Anglia művének látja Japán szerepét is, mely az Uniótól való félelmében adja fel egy időre ázsiai érdekelttségét is, vele és Oroszországgal szemben, hogy viszont Németországot kiszorítsa a Csendes Óceán vizeiből.

A történelem egész folyamán keresztül Németországgal együtt, létünk legfontosabb pillanatait éljük e küzdelemben. A háború nem lehet rövid lefolyású; csak akkor eshetnék ez meg, ha valami járvány törne ki Európában, a mi azonban nem valószínű. Akármilyen lesz is a végződése, statusquo alapján egyik fél sem köthet békét, mert az csak félmunka lenne.

A kellő erők és azok felhasználása adják meg az eredményt. A kettős szövetség föladata, hogy a két harctéren ne egyszerre vívassanak meg a döntő küzdelmek. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha az egyik oldalon

defenzívában állunk, míg a másik részen támadólag lépünk fel. Mérlegeli, hogy miért kellett előbb a nyugati szintérre helyezni a súlypontot, ennek okát a francziák militáris helyzetében látja s ugyanez magyarázza meg a francia offenzívát. Ezzel szemben a német jobbszárny döntése nemcsak Párist veszélyezteti, hanem az angol segítséget is megnehezíti és a francziák teljes leveretését hozza magával. Anglia pedig, a másik nyugati ellenfél, épen hadserege miatt, mely nem néphadsereg, nem fog tudni számbavehető erőket felvonultatni.

Oroszország leverése mindenesetre könnyebbé válik a nyugati döntő küzdelem megvívása után. De ha ez nem is történhet meg, itt a defenzíva ép oly eredményes lehet, mint az offenzív módszer. Előbbit a földrajzi alakulások tehetik nagyobb erővel szemben is lehetővé. A támadással viszont a szintér Orosz-Lengyelországra tolódván át, a galicziai küzdelmek mellékesekké válnak. Vizsgálja Oroszország hadseregét és a kiképzésben, felszerelésben, fegyvernemekben nem találja meg a kellő egyensúlyt a mi és a németek hadseregével szemben.

Míndez a szárazföldi mérkőzésekre vonatkozott, de foglalkozik a tengeri erővel is és a mi és szövetségesünk eddigi, partvédelmi taktikája mellett úgy az Adria, mint az Északi- és Keleti tengeren, e tekintetben sem látja kedvezőtlennek a helyzetet. A fegyveres küzdelem mellett, itt óriási gazdasági háborúról van szó és Anglia törekvése nemcsak a német szárazföldi, tengeri és gyarmati hegemonia megtörése, hanem gazdasági erejének is meggyöngítése.

A semleges államok: Olasz, Török, Görögország, Románia, Bulgária magatartása szintén foglalkoztatja. Bár sorai megírásakor még nem volt szó török akcióról, kimondja, hogy Törökország helye szükségszerűen csak mellettünk lehet. Legrészletesebben fejtegeti Románia helyzetét. Politikája: egész jövője megalapozása, csak a legokosabb érdek politika lehet. De e részről sem fél kedvezőtlen alakulástól. Végső soraiban utal két orosz ábrándkép szétfoslására e háború által. Az egyik szláv a szolidaritás és orthodoxia, a másik a magyarországi nemzetiségek magatartásába vetett reménység.

A dolgozat elolvasása után, a háború eseményei által okozott izgatottságunk helyett, a tiszta, logikus okoskodással leszűrt igazságok bizonyos megnyugvással töltenek el. Toldalagi, az ő erős publicisztikai vénájának gyümölcsötzetésével sok hasonló értékes szolgálatot tehet még; nemcsak a háborúnak, hanem majd a béke idejének is.

(Marosvásárhely.)

Dr. Dékány Kálmán.

Bethlen Gábor emlékezete. Az 1913 november 15-én tartott emlékünnepen elmondotta *Dr. Kristóf György* ref. Kún-kollégiumi tanár. Szászváros, 1914. Szászvárosi könyvnyomda r.-t. (A kollégium 1913—14-iki Értesítője 12—20. lapján.)

Leginkább Bethlen kulturális érzékével foglalkozik. Legnagyobb alkotásának a gyulafehérvári iskola alapítását tartja, részint mert sokáig egyedüli főiskola volt Erdélyben, részint mert Bethlen példája ösztönzött másokat hasonló alkotásokra. A szerző maga is a később Nagyenyedre áthelyezett Bethlen-kollégium növendéke lévén, hálás érzéssel tekint Bethlenre, kinek annyi sok ezerrel együtt kiképzését köszöni. Bethlent, mint vallásának hű fiát mutatja be és felsorolja alkotásait s a tanulóifjúságot is Bethlen példájára hivatkozva ez eszményeknek való élésre buzdítja.

(Kolozsvár.)

B. V.

Felhívás.

Mivel az E. M. E. a folyó világháború legkisebb szereplőjének emléket is megkívánja őrizni, könyv-, kézirat- és levéltárában a háború leveles emlékeiből gyűjteményt létesít. Ennek alapja közel ezer tábori lappal, levéllel és gyászjelentéssel már együtt is van.

A legegyszerűbb, 1—2 soros tábori levelezőlaptól kezdve mindenféle és minden nyelvű emléket gyűjtünk, a mi a háborúra vonatkozik, az abban résztvevő katonáktól ered, vagy azokhoz, illetve azokról szól. Hasonlóan gyűjtjük a sebesültek és hozzátartozóik levelezését is. Az összegyűlt emlékekből külön gyűjteményt szándékozunk állítani s az ajándékozók nevét is megőrizzük.

Tisztelettel kérjük Tagtársainkat s a művelt közönséget, hogy minket nemes szándékunkban támogatni s a gyűjtött anyagot részünkre beküldeni kegyeskedjenek.

A kevesebb anyagot egyszerű levélborítékban kérjük beküldeni, ha pedig több gyűl, akkor bérmentetlen csomagban czélszerű az *Erdélyi Múzeum Egyesület titkári hivatala* (Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár) címére és terhére küldeni.

Kolozsvár, 1913 december hó 25-én.

Az E. M. E. titkári hivatala.

MUTATÓ

az Erdélyi Múzeum XXXI. kötetéhez. (Új folyam. IX. 1914.)

Készítette: Szabó György.

Abaffi Miklós (1613) --- --- 337	Asztalos Ferencz (1687) --- --- 115
Abszolutizmus (<i>Balogh Arthur</i>) 106	Avarok (<i>Makkai Ernő</i>) --- --- 6, 7
Achmed basa fővezér (1611)--- 324	Baba Relea (<i>Moldován Gergely</i>) --- --- 134, 217
Adalékok az 1849. évi hadjárat történetéhez. <i>Gyalokai Jenő.</i> 349	Babona (<i>Moldován Gergely</i>)--- 133
Adattár a vargyasi Daniel család történetéhez. Kiadta vargyasi id. b. <i>Daniel Gábor.</i> Szerk. <i>Kelemen Lajos.</i> Ism. <i>Veress Endre</i> --- --- 355—359	Bacsoni István (1687) --- --- 115
Ákos --- --- 227	Badeni Lajos (1690—4) --- --- 46
Algye Sára (1710) --- --- 118	Balacian Konstantin (1690—4) 47
Ali basa (1612) --- 327, 331, 332	Balázsfalva --- --- 274, 275
Államélet (<i>Balogh Arthur</i>) --- 94	Baló százados (1849) --- --- 352
Államhatalom (<i>Balogh Arthur</i>) 100	<i>Balogh Arthur.</i> Szabadság és egyenlőség. (Abszolutizmus 106, Államélet 94, Államhatalom 100, Általános választójog 102, Anarchizmus 96, 98 Demokrácia 99, 100, Egyenlőség 101—103, „Ember és polgári jogai“ 94, 95, Kollektivismus 97, Kommunizmus 103, Köztársaság 99, Népképviselőlet 95, Rabszolgaság 94, 100) --- --- 92—107
<i>Amlacher Albert:</i> Rumes. Ism. <i>Veress Endre</i> --- --- 64	Bánát --- --- 223
Álmási --- --- 121—122, 222	Bántfy ezredes (1849) 350, Dénes (1671) 273, György 46, 116
Általános választójog (<i>Balogh Arthur</i>) --- --- 102	Barcsay Ábrahám halálának napjáról. <i>Ferenczi Sándor</i> --- 57—60
Alvinczi tábor (1616) --- --- 149	Barkóczi Sándorné (1671) --- 273
Anarchizmus (<i>Balogh Arthur</i>) 96, 98	<i>Baróti Lajos.</i> Péterfy Jenő: Petőfi Sándorról. Ism. <i>Borbély István</i> --- --- 130
Angyal és a remete (<i>Erdélyi Lajos</i>) --- --- 168	<i>Bartók Béla.</i> Cântece poporale românești din comitatul Bihor. Ism. <i>Seprődi János</i> --- 229—232
Angyal Dávid --- --- 286	Bartos György (1687)--- --- 115
Angyalosi Mihály (1613) --- --- 335	Basta György generális (1603) 313
Anna Gyula Noailles hge--- --- 45	
Antos százados (1849) --- --- 352	
Apafi Mihály (II.) naplójának eredetije. <i>Biró Venczel</i> --- 42—47	
Aranytojás (<i>Moldován Gergely</i>) 215	
Arăpușcă (<i>Moldován Gergely</i>) 144	
<i>Arday Pál.</i> Rákóczy Zsigmond fejedelem választásához 127—128	
Árvavára --- --- 259, 260, 262, 266	
Astarté (<i>Elek Oszkár</i>) --- --- 170	

- Báthory Gábor fejedelem 320,
324, 328—337, Zsigmond fe-
jedelem — — — — — 313
- „Batthyány Boldizsár“-féle mise-
könyv (*Erdélyi Lajos*) — — — 211
- Bayer József*. Szigeti József drá-
mái. Ism. *Kristóf György* 176
- Bécs — — — — — 121, 125, 222
- Bécsi béke (1624) 80, 90, dip-
lomácia 65, krónika — — — 205
- Becz György (1605) — — — 318
- Bedőházy János*. Petelei István-
ról — — — — — 339—348
- Beke József ezredes (1849) 225, 353
- Bem (Böm) József tábornok
(1849) — — — — — 349—350
- Besenyők (*Makkai Ernő*) — — 8, 9
- Besztercebányai országgyűlés
(1620) — — — — — 75
- Bethlen Ádám (1709) 117, Dru-
zianna (1671) 274, Farkas
(1593) 112, 313, Gábor feje-
delem emlékezete. *Makkai
Ernő*. Ism. *B. V.* 284, emlé-
kezete. *Kristóf György*. Ism.
B. V. 362, ifjúkori levelei (*Ve-
ress Endre*) 313—338, ifjú-
sága *Veress Endre*. 285—338,
levélfirása. *Kristóf György*.
233—241, országalkotó poli-
tikája. *Makkai Ernő*. 1—20,
65—91, 145—167, viszonya
Pázmánynyal. *Biró Venczel*.
181—194, János (1671) 274,
József (1709) 117, Mihály
(1709) 117, Miklós (1709) 117,
Miklósné (1708) 116—118,
Zsuzsánna (1806) — — — 59
- Biharmegyei oláh népénekekről.
Bartók Béla. Ism. *Seprődi
János* — — — — — 229
- Bila Juon (1710) — — — — — 118
- Biró Venczel*. II. Apafi Mihály
naplójának eredetije 42—47,
Bethlen viszonya Pázmány-
nyal 181—194, A római ka-
tholikusok helyzete Erdélyben
(1579—1588). Ism. *B. V.* — 283
- Bocskay István (1604)— — — 317
- Bod Péter és kiválóbb egyházi
munkái. *Pruzsinszky Pál*. Ism.
R. I. — — — — — 130—131
- Boér István (1681) 114, József
(1712) — — — — — 120
- Bogdan Ioan*: Documentele lui
Ștefan cel Mare (1457—1503)
Ism. *Veress Endre* — — — 279—282
- Boicza — — — — — 353
- Bojti (Veres) Gáspár* Bethlenről
irt művének kritikája (*Veress
Endre*) — — — — — 289
- Bonyhai György (1708) 116, 120
- Borbánd — — — — — 352
- Borbély István*. Péterfy Jenő:
Petőfi Sándorról. Ford. *Ba-
róti Lajos*. Ism. — — — — — 130
- Bornemisza Zsuzsánna (1672) 276
- Borosjenő — — — — — 314, 316
- Borsi István (1610) — — — — — 321
- Borrow György élete. *Herbert
Jenkins*. Ism. *Kristóf György* 129
- Botea*: Oul de aur (*Moldován
Gergely*) — — — — — 215
- Both Ferencz, (nyitra)bajnai
(1489) — — — — — 211
- Böm tábornok ld. Bem József
- Brankován Konstantin (1690—4) 47
- Brassó — — — — — 314, 321, 324, 226
- Brest — — — — — — — 47
- Buda — — — — — — — 327, 328
- Budai Krónika — — — — — 205
- Bulete Bukur (1710) 118, Juan
(1710) 118, Komán (1710)— 118
- Busitia Jean — — — — — 230
- B. V.* Erdélylyel foglalkozó kö-
zépiskolai Értesítők 1914-ben.
Ismertetések (*Biró Venczel*:
A római katolikusok helyzete
és hitélete Erdélyben... (1579
—1528) 283, *Haraly Béla*:
Az erdélyi püspökség vissza-
állításának kétszázéves évfor-
dulója 284, *Lénárt József*:
Emlékek a régi kollégiumi
életből 283, *Makkai Ernő*:
Bethlen Gábor emlékezete 284,
Temesváry János: Erdély vá-
lasztott püspökei 1618—1695
II. füzet 282, *Vidovszky Kál-
mán*: Kirándulás Erdélybe 284)

- 282—284, *Kristóf György*:
Bethlen Gábor emlékezete.
Ismertetés — — — — — 362
- Caprara Aeneas gróf (1690—4) 47
Castelli-ezred (1690—4) — — — 46
Catinat Miklós hadv. (1690—4) 44
Charleroy — — — — — 45
Csányi László kormánybiztos
(1849) — — — — — 349
Cseh Ignác alkirálybíró (1849) 225
Cseh forradalom (1618) — — — 89
Cseh kérdés (*Makkai Ernő*) 71—75
Csernel Pál (1671) — — — 267, 272
Csik — — — — — 322
Csizmadia Miklós (1715) — — — 121
Csomortáni — — — — — 222
Csókási Mihály főhadn. (1603) 313,
Csóra — — — — — 57, 59
Csucsi János (1671) — — — 272
Csuthi (Csuthi) (1670) 266, 268, 278
Czerah Mehemet vezirpasa
(1603) — — — — — 317
Czetz János tábornok (1849) 351
Dajka János, keserűi Bethlenről
írt művének kritikája (*Veress
Endre*) — — — — — 287
Dákok (*Makkai Ernő*) — — — 3, 4
Daniel Gábor, vargyasi id. b.
Ujabb adattár a vargyasi Dani-
el család történetéhez. Szerk.
Kelemen Lajos. Ism. *Veress
Endre* — — — — — 355—359
Dáray Majs (1360) — — — — 209
Darócz — — — — — 121
Daróczy (1712) — — — — — 122
Debreczen — — — — — 224
Decsei (1709) — — — — — 117
Dékáni Kálmán. Gróf Toldalagi
Mihály: Az európai konfliktus
megítélése. Ism. — — — 360—362
De Lorges Id. Melatt generális
Deméter — — — — — 267
Demokrácia (*Balogh Arthur*) 99
Déva 314, 320, 322—324, 326, 328,
337, 350, 351, 353
Dézi Lajos. Kőrösi Radó István
versei. (Egy nihány Uy Ene-
kők 24—41. [Ayanlo Rhyth-
musok 24—26; Aranyláncz,
azaz virtus ép szent Erkölc-
s 26—30; Catechesis echica
37—41; ... az Christus Jézus
kénszenvedésről 33—37; Ja-
kob Lajtorija 30—33; Az
Judás arulosagharól 24—37]
Rimay: Encomia virtutem 22) 21
Dimény József (1849) — — — 225
Diósi Gáspár (1687) — — — 115
Disznód — — — — — 117
Dobay Károly ezr. (1848) 220—21
Dobray Péter alispán (1609) — 321
Dóczy András főkapitány (1613)
333—336, 338
Doria-ezred — — — — — 46
Dósa György forradalma. *Király
Pál* — — — — — 242—258
Drinápoly — — — — — 112
Ebesfalva — — — — — 121
Ecsed — — — — — 320, 325
Egyenlőség (*Balogh Arthur*) 101
Elek Oszkár. A remete és az
angyal. (Astarté 170, *Garzias
Péter* lelke 171, *Le Sage*: Gil
Blas 171, *Parnell*: The Her-
mit 174, *Voltaire*: Candide
173; Le monde comme il va
170; Memnon 170, 172; Za-
dig 169, 175) — — — — 168—175
Eleonora, I. Lipót császár fele-
sége — — — — — 47
Ellenreformáció (*Makkai Ernő*) 71
Elscher Joannes frater — — — 220
„Ember és polgárjogai“ (*Balogh
Arthur*) — — — — — 94, 95
„Ember tragédiája.“ *Wallis A.
S. C. Ford*. *Erdélyi Károly*.
Ism. *Kristóf György* — 63—64
Endes őrnagy (1849) — — — 352
Ényed Id. Nagyenyed — — — —
Eperjes — — — — — 262—266
Erdély 315, 317, 320, 324, 326, 328—
330, 332, 334, 349
Erdély választott püspökei 1618
—1695. II. füzet. *Temesváry
János*. Ism. *B. V.* — 282—283
Erdélyi Károly. *Wallis A. S. C.*:
Az Ember tragédiája. Ism.
Kristóf György 63—64, *La-
jos*. Melyik nyelvtérületen ír-
hatták a Gyulafehérvári Glosz-

- szákat? 195—213, püspökség visszaállításának kétszázéves évfordulója. *Haraly Béla*. Ism. *B. V.* — — — — — 284
- Erdélylyel foglalkozó középiskolai értesítők 1914-ben. *B. V.* 282
- Erdődy Kristóf (1612) 326, Kristófné (1612) — — — — — 328
- Erneszt Ágost hannoveri választó fejed. (1690—4) — — — 47
- Esztelneki — — — — — 222
- Esztergalis hadnagy (1849) — — 352
- Falkenheim Frigyes br. (1690—4) 44
- Fehérhegyi csata — — — — — 75
- Fejérvári István — — — — — 275
- Fenesty István (1609) — — — 320
- Ferdinánd I. (1611) — — — — 324
- Ferencz deák (1671) — — — — 272
- Ferenczy István levelei. *Wallentinyi Dezső*. Ism. *Kiss Ernő* 360
- Ferenczi Sándor*. Barcsay Ábrahám halálának napjáról 57—60
- Fogarás 115, 117—122, 126, 232, 262, 349
- Forgách Zsigmond (1613) 329, 335
- Forró Elek ezredes (1849) 350, 351, 353, *Pál*, háportoni. Bethlenről irt művének kritikája. (*Veress Endre*) — — — — — 288
- Fráncu*: Iliana Cosintana (*Moldován Gergely*) — — — — — 217
- Frigyes III., brandenburgi választófejedelem (1690—4) — — 47
- Frik Bán (1709) — — — — — 117
- Fundescu*: Jon Buzdugan (*Moldován Gergely*) — — — — — 215
- Furanda Simon (1672) — — — 275
- Garcias Péter* lelke (*Elek Oskár*) — — — — — 171
- Gergely deák, gállalvi (1709) — 116
- Géczi András (1612) — — — — 327
- Gerend — — — — — 271
- Gergely Samú*. Gróf Thököly Imre gyermek- és ifjúkori levelei — — — — — 259—278
- Germánok (*Makkai Ernő*) — — 5, 6
- Gesta Romanorum* 168, 172, 174
- Gidófalvi (1712) — — — — — 122
- Gindely Antal — — — — — 286
- Gótok (*Makkai Ernő*) — — — — 5
- Göcz Pál (1681) — — — — — 113
- Görgény — — — — — 112, 113
- Görgényszentimre — — — — — 323
- Görög György (1710) — — — 118
- Gusztáv Adolf — — — — — 82, 84, 89
- Gyalai András (1717) — — — — 126
- Gyalokay Jenő*. Adalékok az 1849. évi hadjárat történetéhez — — — — — 349—354
- Gyergyó — — — — — 322
- Gyulafehérvár 313, 315, 316, 321, 322, 326, 331, 337, 349
- Gyulafehérvári Glosszák. *Erdélyi Lajos* — — — — — 195—213
- Gyulafi László (1605) — — — — 319
- Gyulai Tamás (1681) — — — — 114
- Hadad — — — — — 334
- Hadnagy András (1610) 321—323
- Haraly Béla*: Az erdélyi püspökség visszaállításának kétszázéves évfordulója. Ism. *B. V.* 284
- Haraszi Gyula — — — — — 346
- Hainburgi békealkudozások (1621) 75
- Haller János (1709) — — — — 117
- Halotti beszéd (*Erdélyi Lajos*) 195—199, 201, 203—205, 209, 212
- Hannover — — — — — 44
- Háromszék — — — — — 219, 222
- Hatojka — — — — — 225
- Havasalföld — — — — — 326—328
- Hegedüs Gábor (1684) — — — 114
- Heisler Donát (1690—4) — — — 47
- Heltai Gáspár reformátor és kora. *Lakos Béla*. Ism. *R. I.*, *Lakos* válasza *R. I.* ismertetésére, *R. I.* felelete *Lakos* válaszára 61—63, 131—132, 179—180
- Herbert Jenkins*: The Life of George Borrow. Ism. *Kropf Lajos* — — — — — 129—130
- Hidasgyarmati béke (1625) — — — 81
- Hircsó Komsa jobbágy (1710) 118
- Homonnai Drugeth Bálint (1613) 336, György — — — — — 181—183
- Homonnai-féle lázadás 69, 73, 157
- Hondol — — — — — 353
- Hunnok (*Makkai Ernő*) — — — 6, 7
- Hunyad — — — — — 271
- Huszt — — — — — 362, 266
- Iliana Cosintana (*Moldován Gergely*) — — — — —

- gely) --- 136, 140, 216—218
- Illye Id. Marosillye
- Imecsfalva --- 225
- Inczédi (1715) --- 121
- Ispirescu*: Zina zinelor 139; Zina
munților --- 141
- István, Nagy, moldvai vajda ok-
levéltára. Kiadta *Ioan Bogdan*.
Ism. *Veress Endre*. --- 279—282
- Jancu (1849) --- 352, 353
- János György szász választó-
fejedelem --- 47
- Jánosi Béla*: Szerdahelyi György
Aesthetikája. Ism. *Kiss Ernő* 177
- Játék és műforma. *Pitroff Pál* 48—56
- Jellasics (Jellasis) József b. bán
(1849) --- 221—223
- Jókai Mór --- 346
- József Kelemen kölni érsek (1690
—1694) --- 47
- Justh András, neczpáli (1593) 313
- Karkó Id. Krakko
- Kakucsi százados (1849) --- 352
- Kapi (1671) --- 273
- Kapus Péter (1680) --- 112
- Kapusi (1709) --- 117
- Karácsonyi János --- 290
- Kápolnai unió (1437) 14, 15, 17, 65
- Károly VI. (1712) 120, holsteini
herceg (1690—4) --- 44
- Károlyi Mihály (1605) 318—319,
Mihályné özv. Perényi Zsu-
zsánna (1605) 318, Zsuzsánna
(1605) --- 318
- Kassa --- 314, 319
- Kászton --- 322
- Kátyó --- 123
- Keczer Ambrus (1666) 259, 261,
266, Menyhért --- 267—271
- Kelemen Lajos*: Ujabb adattár
a vargyasi Daniel család tör-
ténéhez. Kiadta vargyasi id.
b. Daniel Gábor. Ism. *Veress
Endre* --- 355—359
- Kelta áramlás (*Makkai Ernő*) 3, 5
- Kemény Farkas báró ezredes
(1849) --- 353
- Kereki --- 318, 319
- Keresztmező --- 330, 331, 333
- Keresztély V. dán király (1690—4) 47
- Kereszturi István --- 144
- Kerzesora --- 121
- Késmárk --- 260—262, 265
- Kézdivásárhely --- 222, 224, 225
- Khlesl Menyhért püspök (1616) 182
- Kifejezési készség (*Pitroff Pál*) 52
- Kirándulás Erdélybe. *Vidovszky
Kálmán*. Ism. *B. V.* --- 284
- Király Pál*. Dósa György for-
radalma --- 242—258
- Kiséri György --- 121, 122, 125
- Kiss Ernő*. Jánosi Béla: Szerda-
hely Aesthetikája. Ism. 179.
Walentinyi Dezső: Ferenczy
István levelei. Ism. --- 360
- Kristóf György*: Bethlen Gábor
emlékezete. Ism. *B. V.* 363,
Bethlen Gábor levélírása 233
—241, Szigeti József drámái.
Kiadja *Bayer József*. Ism.
176—177, Wallis A. S. C. Az
Ember tragédiája. Ford. *Er-
délyi Károly*. Ism. --- 63—64
- Kropf Lajos*. Herbert Jenkins:
The Life of George Borrow.
Ism. --- 129—130
- Kudlic főhadnagy (1849) --- 351
- Kunok (*Makkai Ernő*) --- 8, 9
- Kuty Dandus jobbágy (1672) 276
- Küküllővár --- 117
- Lajos Antal pfalz-neuburgi hg.
(1690) 47, Vilmos badeni ör-
gróf (1690) --- 47
- Lakos Béla*: Heltai Gáspár re-
formátor és kora. Ism. *R. I.*
61, Válasza *R. I.* ismertetésére 131
- Lázár Ambrus (1670) 266, And-
rás (1593) --- 313
- Leibnitz --- 172, 173, 175
- Lénárt József*: Emlékek a régi
kollégiumi életből. Ism. *B. V.* 283
- Le Sage*: Gil Blas (*Elek Oszkár*) 171
- Levelek Háromszék 1848—49-iki
önvédelmi harca történetéhez.
Székely Ödön --- 219—228
- Lippa --- 314—316, 325
- Luxemburg Ferencz Henrik hg.
(1690—4) --- 47
- Lüttich --- 45
- Madách Imre (Az Ember tragé-

- diája) --- --- --- --- 63—64
 Magyar Levelestár --- --- --- 207
 Magyarogli (Magyar Ogli) szilisztriai basa (1612) 326, 331—3
 Magyarok (*Makkai Ernő*) 9, 10, 14
 Magyarország 122, 324, 326, 332
 Mahomed III. szultán (1603) --- 315
Makkai Ernő. Bethlen Gábor országalkotó politikája. (Avarok 6—7, Besenyők 8—9, Dákok 3—5, Cseh kérdés 71, Csehek 71—73, 75, Ellenreformáció 71, 163, Germánok 5—6, Gótok 5, Hunnok 6—7, Kelták 3, Kunok 8—9, Magyarok 9—10, 14, 154, Oláh kérdés 14—15, Oláh vajdaság 12—14, 151, Oláhok 5, 9—11, 160—162, Szász kérdés 9, 10, 13, 14, 18, 154, 158, Székelyek 9, 10, 14, 18, 148, 154, Szkitha áramlás 3—5, Szlávok 7, Tartárjárás 12, Turániak 57), 1—20, 65—91, 145—167, Bethlen Gábor emlékezete. *Ism. B. V.* 284
 Máramaros --- --- --- --- 269
 Maros --- --- --- --- 313
 Marosillye (Illye) --- 313, 315, 353
 Maros-Portus --- --- --- --- 352
 Marosvásárhely --- --- --- 114, 121
 Martonfalva --- --- --- --- 225
 Mátyás II., magyar király (1613) 331
 Medgyes --- --- --- --- 320
 Medgyesi országgyűlés (1614) 157
 Megszokás (*Pitroff Pál*) --- --- 49
 Mehemeth aga (1612) --- --- 326
 Melatt generális (1690—4) --- 45
Mera: Impărăteasa furatá (*Moldován Gergely*) --- --- --- 137
 Mikó Ferencz (1610) --- --- 321
 Miksa Emánuel bajor választófejedelem --- --- --- --- 47
Moldován Gergely. Tündérmók a román népmesében. (Aranytojás 215, Arăpusca 144, Baba Relea 137, 217, Babona 133, *Fancu*: Iliana Cosintana 217, *Fundescu*: Jon Buzdugan 215, Podagra 134, *Pop—Reteganul*: Crăiasa zinelor 138; Nu minți 140; Zina apelor 140; Măr și Păr 142; Voinicul Parison 215, *Schott*: Fiul gonit 214; Zina apelor cea de aur 141; Zina minunată de frumoasă 139; Zina nenăscută și nevăzută 142, *Stăncescu*: Fântâna sticlisoarei 143; Irimie 217, Ursiták 215, Zina-król (tündérmók) 136, 139, 140—142) --- --- 133—144, 214—218
 Moldva --- --- --- --- 322, 326, 327
 Mongarloné (1717) --- --- --- 125
 Munka (*Pitroff Pál*) --- --- 48, 54
 Munzáth főhadnagy (1849) --- 352
 Műforma (*Pitroff Pál*) --- 48, 52
 Művészet (*Pitroff Pál*) --- 48, 52
 Nagy Dániel főhadn. (1848) 220, Ferencz, herepei (1687) 115, György (1687) 115, (1603) 315, Márton (1613) 333, 334, Mihály 322, Sámuel 222, Tamás --- --- --- --- 112
 Nagygág --- --- --- --- 353
 Nagyari József --- --- --- --- 120
 Nagyekemező --- --- --- --- 324
 Nagyenyed 265, 268—270, 272—275, 352, 353
 Nagyhalmággy --- --- --- --- 353
 Nagykároly --- --- --- --- 319
 Nagyszombati béke (1617) 69, 71
 Nagyszeben 115—118, 121, 122, 154, 261, 321, 324, 328, 329, 332
 Nagyvárad 321, 328, 330—333, 337
 Namur --- --- --- --- 47
 Nándorfejérvár --- --- --- --- 317
 Nemes László --- --- --- --- 125
 Némethy Gergely --- --- 327, 329
 Népképviselőt (*Balogh Arthur*) 95
 Népmese (*Moldován Gergely*) 133
 Neuburg --- --- --- --- 45
 Nikolsburgi béke (1622) 76—78, 90
 Norquer (1690—4) --- --- --- 44
 Norquer-ezred --- --- --- --- 46
 Nuszuf basa nagyvezér (1616) 330
 Nyago Sára jobbágy (1710) --- 118
 Nyámsz Komán jobbágy (1710) 115
Oláh kérdés 14, 15, népénekek Biharmegyéből. *Bartók Béla*. *Ism. Seprődi János* 229—232,

- vajdaság --- 12—14, 151
Oláhok (*Makkai Ernő*) 5, 9—11, 160—162
Ortelius Jeromos nagy atlasza (1592) --- 297
Ölvesi Balázs (1712) --- 120
Ördög Mihályné (1717) --- 125
Pace Károly Mária b. (1690—4) 47
Paládi György (1668) --- 112
Palmos --- 47
Panád --- 44
Pap (1848) --- 222
Parasztlázadás (1437) --- 14
Parlament (*Balogh Arthur*) --- 99
Parnell Károly: *The Hermit (Elek Oszkár)* --- 169, 174
Paskó János (1687) 115, Mihály, medgyesfalvi (1687) --- 115
Pázmány és Bethlen viszonya (*Biró Venczel*) --- 181—194
Pécs --- 314, 330
Perényi Gábor főispán (1612) 325, Zsuzsanna, özv. Károlyi Mihályné (1605) --- 318
Pest --- 222
Petelei Istvánról. *Bedőházy János* --- 339—348
Péterfy Jenő: Petőfi Sándorról. Ford. *Baróti Lajos*. Ism. *Borbély István* --- 130
Petneházi István főkapitány (1603) 313
Petőfi Sándorról. *Péterfy Jenő*. Ford. *Baróti Lajos*. Ism. *Borbély István* --- 130
Pikka (1671) --- 272
Piski --- 224
Piskolt --- 319
Pitroff Pál. Játék és műforma (Kifejezési készség 52, Megszokás 49, Munka 48, 54, Műforma 48, 52, Művészet 48, 52) --- 48—56
Podagra (*Moldován Gergely*) --- 134
Pop—Reteganul: Crăisa zinelor 138; Nu minți 140; Zina apelor 140; Măr si Păr 142; Voinicul Parison (*Moldován Gergely*) --- 215
Porta --- 18, 68, 70, 74—75, 83, 89
Pozsonyi országgyűlés (1618) 71, 73, 86
Prágai forradalom (1618) --- 71
Prépostvári Zsigmond --- 334
Protestantizmus (*Makkai Ernő*) 159
Pruzsinszky Pál: Bod Péter és kiválóbb egyházi művei. Ism. *R. I.* --- 130—131
Rabelais --- 171
Rabszolgaság (*Balogh Arthur*) 94
Rabutin ezred (1690—1694) --- 46
Raceburg --- 47
Radics --- 271, 278
Radnót --- 112, 115, 276, 278, 333
Radó István, *kőrösi* versei. (Egy néhány Uy Enekök. 24—41 [Ayánlo Rhythmusok 24—26; Aranylancz, azaz Virtus ép szent Erkölcs 26—30; Catechesis echica 37—41; ... az Christus Jézus kénszenvedéséről 33—37; Jakob Lajtorialia 30—33; Az Judás arulóságáról 34—37]) *Dézsai Lajos* --- 21
Rádu Serbán hav. vajda 327, 328
Rákóczi György II. fejedelem 21, 162, Lajos főkapitány (1605) 319, Zsigmond fejedelem választásához. *Arday Pál* 127—127
Remete és az angyal. *Elek Oszkár* --- 168—175
Rhadó István ld. Radó István
Rhédey Ferencz (1603—1611) 313, 316, 320, 323, 324
R. I. Lakos Béla: Heltai Gáspár reformátor és kora. Ism. 61—63, Felelet *Lakos Béla* válaszára 179—180. *Pruzsinszky Pál*: Bod Péter és kiválóbb egyházi munkái. Ism. --- 130—131
Rimay János: *Encomia virtutum (Dézsai Lajos)* --- 22
Richelieu --- 1, 82
Rogerius mester siralmas éneke 204
Román népmese (*Moldován Gergely*) --- 133, 214
Romosz (Rumes) --- 64
Rosas --- 47
Rosnyai Dávid naptári följegyzései (1668—1716). *Simonfi János*. 108—126, Turcicum Horologium 121, Rachel (1752) 115, 120, *Sámuel* 116—120,

- 122, 122, 123, 125, 126, Orvosságok mindenféle nyavaiaról az lovaknak 122; Egy vén leánynak panasza és Siralma 123 Sára --- 116—118
- Rozgani (1712) --- 120
- Római katolikusok helyzete és hitélete Erdélyben (1579—1588) *Biró Venczel* *Ism. B. V.* 283
- Rómaiak (*Makkai Ernő*) --- 4
- Rumes Id. Romosz.
- Rusor --- 118
- Sainte Croix (1690—4) --- 44
- Sala Mihály, trencsényi --- 58
- Sárd --- 353
- Savoya --- 44
- Schott*: Fiul gonit 214; Zina apelor cea de aur 141; Zina minunată de frumoasă 139; nenăscută și nevăziută) (*Moldován Gergely*) --- 142
- Segesvár --- 116, 126
- Segesvári gyűlés (1505) --- 15
- Sennyei Pongráczné (1613) --- 333
- Seprődi János*. Bartók Béla: Cântece poporale românești din comitatul Bihor. *Ism.* 229—232
- Simonfi János*. Rosnyai Dávid naptári följegyzései 1668—1716. (*Rosnyai Sámuel*: Orvosságok mindenféle nyavaiaról az lovaknak 122; Egy vén Leánynak panasza és Siralma 123) --- 108—126
- Skender Id. Szkander
- Solymos --- 353
- Solymosy M. (1715) --- 121, 122
- Somlyai százados (1849) --- 352
- Sorostély --- 267, 268
- Souches (1690—4) --- 47
- Soville --- 44
- Spork Ferencz Antal (1690—4) 47
- Stăncescu*: Fântâna sticlișoarei 143; Irimie (*Moldován Gergely*) 217
- Stein ezredes (1849) --- 351
- Strassburg Pál* svéd követ Bethlen Gáborról (*Veress Endre*) 289—293
- Szabadság és egyenlőség. (*Balogh Arthur*) --- 92—107
- Szalai Pál (1680) 113, (1673) 278
- Szamosujvár --- 112—114, 334
- Szász kérdés (*Makkai Ernő*) 9, 10, 13, 14, 18, 154, 158
- Szászváros --- 327
- Szeben Id. Nagyszeben
- Szebeni gyűlés (1493) --- 147
- Székely Ádám (1715) 122 Mózes (1603), 313, 315, 317, László (1680) 112, 114, *Ödön*. Levelek Háromszék 1848—49-iki önvédelmi harca történetéhez --- 219—228
- Székelyek (*Makkai Ernő*) 9, 10, 14, 18, 148, 154
- Szelestei János (1603) --- 314, 315
- Szemere Pál --- 21
- Szentiványi kormánybiztos --- 351
- Szentjób --- 319
- Szentkatolna --- 325
- Szentpáliné (1672) --- 276
- Szent-Péter --- 272, 275
- Szentpéteri (1671) --- 270
- Szerdahely György* Aesthetikája. *János Béla*. *Ism. Kiss Ernő* 177
- Szerencs --- 318
- Szigeti (1717) --- 125
- Szigeti József* drámái. *Bayer József*. *Ism. Kristóf György* 176—177
- Szilágyi (1702) 115, Éva (1684) 114, Mihály (1715) 122, Sándor --- 286
- Szkander (Skender) bég (1613) 330, 332, 333, 337
- Szkaricza Máté --- 160
- Szkitha áralmás (*Makkai Ernő*) 3, 5,
- Szlávok (*Makkai Ernő*) --- 7
- Szocializmus (*Balogh Arthur*) 96, 98,
- Szőnyi béke (1627) --- 87
- Sztrigy --- 337
- Tarpai Mózes (1710) --- 117, 118
- Tatárjárás (*Makkai Ernő*) --- 12
- Teck Ioannes Elias (1603) --- 315
- Teleki Istók (1667) 261, László (1709) 117, Mihály (g. Thököly Imre levelei --- 259—278
- Teleki-Récse --- 349
- Temesvár --- 326
- Temesváry János*: Erdély választott püspökei 1618—1695. II. füzet. *Ism. B. V.* --- 282

- Terjaki Haszán pasa (1612) --- 328
 Thaly Kálmán --- --- --- 355
 Thököly Imre gróf gyermek- és ifjúkori levelei Teleki Mihályhoz. *Gergely Samú* 259—278
 Thurzó Bóra, Erdődy Kristófné (1612) 328, György (1612—1613) --- --- --- 328, 330, 331
 Tibodi István (1715) --- --- --- 121
 Tokaj --- --- --- --- 314
Toldalagi Mihály gróf: Az európai konfliktus megítélése. Ism. *Dékáni Kálmán* --- 361—362
 Torda --- --- --- --- 331, 337
 Tordai országgyűlés (1542) --- 17
 Toty --- --- --- --- 123
 Tourville Anna hg. (1690—4) 45
 Törökország --- --- --- --- 324
 Tövis --- --- --- --- 353
 Triebisz százados (1849) --- --- 352
 Tropheus (1680) --- --- --- 113
 Tunyoghi (1671) --- --- --- 269
 Turániak (*Makkai Ernő*) --- --- 5, 7
 Turcicum Horologium (*Rosnyai Dávid*) --- --- --- 121
 Tündér Ilona --- --- --- 216
 Tündérnök (Zina) a román népmesében. (*Moldován Gergely*) 133—144, 214—218
 Ursiták (*Moldován Gergely*) --- 215
 „Vadrózsapör“ (*Seprődi János*) 232
 Vajda István főkapitány (1612) 325, László (1684) --- --- 114
 Vajdahunyad --- --- --- 318
 Vajda-Récse --- --- --- 349
 Váradi Regestrum --- --- --- 204
 Varga százados --- --- --- 352
 Vásárosnamény --- --- --- 319
Veress Endre. Amlacher Albert: Rumes. Ism. 64, Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága (Bethlen ifjúkori levelei 313—338, kritikája *Bojti (Veres) Gáspár, keserői Dajka János háportoni Forró Pál és Strassburg Pál* Bethlenről irt műveiről) 285—388, *Bogdan Ioan*: Documentele lui Ștefan cel Mare. Ism. 279—282, *Kelemen Lajos*: Ujabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez. Kiadta vargyasi id. b. Daniel Gábor. Ism. --- --- 355—359
 Veterani Frigyes* (1690—4) 46, 47
Vidovszky Kálmán: Kirándulás Erdélybe. Ism. B. V. --- --- 284
 Világosvár --- --- --- --- 314
 Vilmos III. (1690—4) --- --- --- 47
 Vindisgrätz herczeg Id. Windischgrätz
 Voila --- --- --- --- 349
Voltaire Mária Ferencz: *Candide* 173; *Le monde comme il va* 170; *Memnon* 170, 172; *Zadig* (*Elek Oszkár*) --- --- 169—175
 Vöröstorony --- --- --- 349
Walentinyi Dezső: Ferenczy István levelei. Ism. *Kiss Ernő* 360
 Wallenstein Albert --- --- --- 85—87
Wallis A. S. C. Az Ember tragédiája. Fordította Erdélyi Károly. Ism. *Kristóf György* 63—64
 Watterville Jean Cretienne (1690—4) --- --- --- 47
 Windischgrätz Alfréd (Vindisgrätz) hg. (1848) --- --- 222
 Zágon --- --- --- --- 220
 Zalatna --- --- --- --- 352
 Zernyesti csata --- --- --- 46
 Zilahi (1709) --- --- --- 117
 Zina-król (tündérnök) (*Moldován Gergely*) 136, 139, 140—142
 Zólyomi (1671) --- --- --- 274
 Zsibó --- --- --- --- 338
 Zsigmond III. lengyel király (1613) --- --- --- --- 331

A MAGYAR
JELZÁLOG HITELBANK
KOLOZSVÁRI KÉPVISELŐSÉGE
KOLOZSVÁR, JÓKAI-U. 2. I. EM.

Földbirtokra és nagyobb városokban fekvő házakra 15 évtől 65 évig terjedhető törlesztéssel

**LEGOLCSÓBB
KÖLCSÖNÖKET**

nyújt. A jelzálogul felajánlott erdélyrészi ingatlanok értékére és a megszavazandó kölcsön összegére nézve az

Erdélyi Gazdasági Egylet

bizalmi férfiai adnak véleményt.

TELEFON 27. SZ.

A képviselőség elfogad
TAKARÉK-BETÉTEKET és előnyösen kamatoztat.

Óda

Nagyvárad—Kolozsvár

Vissza

Gyv. 510	Szv. 512	Szv. 510a	Gyv. 506	Szv. 514	Gyv. 502	Gyv. 504	Állomások	Szv. 513	Gyv. 503	Gyv. 501	Gyv. 505	Szv. 511	Gyv. 509
I. II.	I—III.	I—III.	I. II.	I—III.	I. II.	I—III.		I—III.	I—III.	I. II.	I. II.	I—III.	I. II.
12 06	4 18	12 11	7 17	2 50	2 28	4 09		ind. Nagyvárad --- -- -- érck.	10 36	12 46	2 16	8 30	10 47
12 10	4 24	12 17	7 21	2 56	—	—	érck. Nagyvárad-Velence --- -- -- (ind. érck.)	10 29	12 41	—	—	10 41	—
12 10	4 25	12 18	7 21	2 57	—	—	Mezőtelegd --- -- -- -- --	10 28	12 40	—	—	10 40	—
12 20	4 57	12 48	7 41	3 27	2 53	4 37	Élesd --- -- -- -- -- --	10 02	12 20	1 50	8 06	10 18	3 54
12 42	5 12	1 07	7 55	3 43	3 07	4 51	Rév --- -- -- -- -- --	9 46	12 07	1 37	† 7 54	10 01	3 41
1 01	5 35	1 36	8 15	4 09	3 28	5 11	Zichybarlang --- -- -- -- --	9 25	11 52	1 23	7 42	9 45	3 30
—	—	1 47	—	—	—	—	Barátka --- -- -- -- --	—	—	—	—	—	—
—	5 58	2 03	—	4 31	—	—	Jádvölgy --- -- -- -- --	9 04	—	—	—	9 27	—
—	6 05	2 11	—	4 39	—	—	Királyhágó --- -- -- -- --	8 56	—	—	—	† 9 17	—
—	6 15	2 22	8 48	4 50	4 01	—	Csucs --- -- -- -- --	8 48	—	—	—	9 09	—
1 47	6 37	2 44	9 03	5 12	4 17	5 57	Kissebes --- -- -- -- --	8 33	11 09	12 39	6 58	8 51	2 46
1 56	6 50	2 58	9 13	5 26	4 27	6 07	Sebesvár --- -- -- -- --	8 18	10 54	12 24	6 43	8 36	2 31
—	6 57	3 04	—	5 33	—	—	Malomszeg --- -- -- -- --	8 12	—	—	—	8 30	—
—	7 03	3 10	—	5 40	—	—	Bánffyhunjad --- -- -- -- --	† 8 07	—	—	—	† 8 25	—
—	7 20	3 24	9 33	5 57	4 47	6 29	Sztána --- -- -- -- --	7 56	10 36	12 06	6 28	8 15	2 16
—	7 36	3 38	† 9 46	6 14	—	6 44	Egeresi község --- -- -- -- --	7 36	—	—	6 13	7 52	2 01
—	7 49	3 49	—	6 26	—	—	Egeresi gipszgyárak --- -- -- -- --	7 18	—	—	—	7 24	—
—	7 55	3 55	10 02	6 32	5 13	7 00	Mákófalva --- -- -- -- --	7 12	10 02	11 32	5 53	7 27	—
—	—	—	—	—	—	—	Magyargorbó --- -- -- -- --	† 7 05	—	—	—	—	—
—	8 06	4 06	—	6 42	—	7 11	Magyarsárd --- -- -- -- --	6 59	—	—	—	7 12	—
—	8 14	—	—	—	—	—	Magyarnádas --- -- -- -- --	† 6 47	—	—	—	† 6 50	—
—	8 20	4 17	—	6 55	5 34	† 7 21	Szucság --- -- -- -- --	6 42	—	—	5 33	6 56	—
—	† 8 24	4 22	—	7 00	—	—	Kisbács --- -- -- -- --	† 6 35	—	—	—	6 47	—
—	—	—	—	† 7 05	—	—	ind. Kolozsvár --- -- -- -- -- ind.	6 29	—	—	—	—	—
3 16	8 34	4 33	10 32	7 13	5 47	7 35	—	6 19	9 23	10 54	5 20	6 35	1 13

† = Feltételes megállás.

Érvényes 1914 május hó 1-től.

Oda

KOLOZSVÁR—BRASSÓ

Vissza

Gyv. 602 I—III.	Szv. 512 I—III.	Szv. 510a I—III.	Gyv. 604 I—II.	Szv. 536 I—III.	Tvszsz. 542 II—III.	Szv. 514 I—III.	Gyv. 502 I. II.	Állo m á s o k	Szv. 513 I—III.	Gyv. 501 I. II.	Szv. 535 I—III.	Gyv. 601 I—II.	Szv. 511 I—III.	Gyv. 603 I—III.	Szv. 509a I—III.
	9 04	4 45		1050		8 30	6 13	ind. Kolozsvár -----	5 24	10 20	4 20		6 12		12 56
	9 22	5 14		1112		8 58	6 28	Apahida -----	5 05	†10 03	3 53		5 52		12 40
	9 34	5 25		1122		9 10		Kolozs-Kolozskara -----	4 49	9 56	3 43		5 44		12 33
	10 06	6 03		1200		9 54	7 04	Virágosvölgy -----	4 13	9 27	3 03		5 11		12 05
	10 24	6 23		1223		10 17	7 20	é r k. } Aranyosgyéres -----	3 49	9 07	2 33		4 48		11 46
	10 34	6 34		1233		10 27	7 23	ind. } -----	3 39	9 06	2 28		4 40		11 41
	10 57	7 03		101		10 57	7 43	é r k. } Székelykocsárd -----	3 10	8 42	1 56		4 13		11 20
	11 20	7 08		116		11 17	7 46	ind. } -----	2 58	8 37	1 43		3 57		11 16
	11 26	7 14		122		11 26		Marosveresmart -----	2 52		†1 36		3 51		11 10
	11 32	7 21		129		11 35		Felvincz -----	2 46		1 30		3 45		11 04
	11 53	7 42		153		12 06	8 12	Nagyenyed -----	2 26	8 15	1 03		3 27		10 46
	12 09	7 59		214		12 32	8 26	é r k. } Tövis -----	2 05	8 00	12 35		3 08		10 29
5 55	12 34	8 10	12 20		301	1 43	8 45	ind. } -----	1 42	7 49		3 00	2 25	10 23	9 55
	12 54	8 34			336	2 10		Alsókarácsonfalva -----	1 19				2 04		9 33
6 19	1 01	8 41	12 42		346	2 19	9 08	é r k. } -----	1 11	7 28		232	1 56	10 02	9 25
6 20	1 11	8 44	12 45		351	2 29	9 19	ind. } Küküllőszög -----	1 08	7 27		231	1 46	10 01	9 22
	1 16	8 50			407	2 36	9 17	Balázsfalva -----	1 03				1 41		9 17
6 35	1 29	9 06			427	2 53	9 27	Hosszuaszó -----	12 48	7 15			1 29	9 49	9 03
	1 42	9 19			445	3 07	9 39	Mikeszása -----	12 37				1 13	9 38	8 51
6 55	1 57	9 32	1 11		502	3 21	9 49	é r k. } -----	12 23	6 56		1 58	12 57	9 28	8 37
7 00	2 14	9 42	1 27		517	3 41	9 51	ind. } Kiskapus -----	12 08	6 47		1 53	12 37	9 26	8 22
7 12	2 33	10 00	1 40		543	3 59	10 03	Medgyes (Bázna-fürdő) ---	11 53	6 35		1 40	12 24	9 14	8 07
7 31	3 03	10 26	2 00		624	4 24	10 21	Erzsébetváros -----	11 22	6 15		1 16	11 57	8 54	7 41
7 55	3 35	10 59	2 24		707	4 54	10 45	é r k. } -----	10 46	5 53		12 51	11 24	8 32	7 08
8 02	3 47		2 31		750	5 09	10 50	ind. } Segesvár -----	10 25	5 41		12 42	11 11	8 27	
8 14	4 03		2 43		813	5 25	11 02	é r k. } -----	10 08	5 28		12 30	10 58	8 15	
8 14	4 06		2 43		815	5 30	11 02	ind. } Héjjasfalva -----	10 05	5 26		12 29	10 57	8 14	
10 15	7 12		4 48		1155	8 17	1 15	Földvár (Előpatlak-fürdő) ---	7 12	3 08		10 36	8 17	6 26	
10 43	7 53		5 16		1245	8 56	1 46	é r k. } Brassó -----	6 36	2 40		10 08	7 41	6 00	

† = Feltételes megállás.

Érvényes 1914 május hó 1-től.

Az E. M. E. fontosabb kiadványai.

- *Erdélyi Múzeum* 1874. és 1876—1882.
Teljes évfolyam — — — — — à 4 kor. (Tagoknak 3 kor.)
Egyes füzetek — — — — — à 50 fill. (Tagoknak 30 fill.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcsélet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának *Kiadványai* 1884—1891.
Teljes évfolyam — — — — — à 4 kor. — fill. (Tagoknak 3 kor. — fill.)
Egyes füzetek — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
- *Erdélyi Múzeum* 1892—1905.
1892—1893. (teljes) — — — — — à 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. 50 fill.)
1894. VI—X. füzetei — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
1895—1903. (teljes) — — — — — à 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. 50 fill.)
1904. I. és 1905. I. füzete — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
Egyes füzetek — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
- *Erdélyi Múzeum*. Új folyama 1906—1913.
1906—1907. és 1910. (teljes) — — à 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. — fill.)
1908. évf. 2—6 füzete — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 40 fill.)
Egyes füzetek — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 40 fill.)
- *Vass József*. Erdély a rómaiak alatt. Az Erdélyi Múzeum-Egylet által a Haynald-díjjal jutalmazott pályamunka. Kolozsvár, 1863. 8-r. XIV és 196 lap 1 melléklet. Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fillér.)
- *Emlékkönyv*. Gróf Mikó Imre emléksoborra leleplezése alkalmára 1880 június 10. Kiadta: Az Erdélyi Múzeum-Egylet. Kolozsvár, 8-r. 47 lap; 1 melléklet; Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fillér.)
- Az Altenberger-féle Codex. Kiadja Lindner Gusztáv. Kolozsvár, 1885. 8-r. XI. és 300 lap, 2 melléklet. Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fill.)
- Barakonyi *Barakonyi* Ferencz költeményei. Sajtó alá rendezte Erdélyi Pál. Kolozsvár, 1907. 8-r. 184 lap, 2 melléklet. Ára 5 kor. (Tagoknak 4 kor.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület *Évkönyve* 1906—1913. Kötetenként 1 kor. (Tagoknak 50 fill.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület I—VII. *vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Kolozsvár 1906—1910. Egyenként 2 kor. 50 fill. (Tagoknak 2 kor.)
- Az *Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelene*. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárai. Az egyesület ötven éves jubileumára összeállította: Kelemen Lajos. Kolozsvár, 1909. Ára 1 kor. (Tagoknak 50 fill.)
- *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Szerkeszti Pósta Béla. Előfizetési ára 12 kor. (Tagoknak 10 kor.)

A fenti művek megrendelhetők az „Erdélyi Múzeum“ szerkesztőségében Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár.

- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában és támogatásával 1859—1908 között megjelent művek jegyzéke. Kolozsvár, 1909. Érdeklődőknek kívánatra ingyen küldi meg az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára.

Hadtörténelmi Közlemények. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottsága. Szerkeszti *Pilch* Jenő m. k. honvédőrnagy. Megjelenik évnegyedenként összesen 50 nyomtatott ívnyi terjedelemben.

A füzetek mindegyikében hadtörténelmiünk kiváló hőseinek, hadvezéreinek hiteles arcképei, térképek, csatatervek, tereprajzok, várak, régi fegyverek és egyéb hadtörténelmi emlékek egykorú képei jelennek meg.

A folyóirat egy évfolyamának előfizetési ára 10 korona. Az előfizetési pénzek a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalába (Budapest, V. Akadémia-utca 2. sz.) küldendők.

ERDÉLYI BANK

ÉS TAKARÉKPÉNZTÁR RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Kolozsvár, Mátyás király-tér 32. Saját ház

A BANK ELFOGAD BETÉTEKET takarékpénztári könyvekre, folyószámlára, azokat visszafizeti fölmondás nélkül.

LESZÁMITOL VÁLTÓKAT, utalványokat, járadékokat, checkeket, kisorsolt értékeket stb.

KISBIRTOKOSOK JELZÁLOG OSZTÁLYA kölcsönöket nyújt és már meglévő drága kamatozású kölcsönöket konvertál előnyös feltételek mellett a kolozsvári telekkönyvi hatóság területében levő kisebb földbirtokokra.

TÖRLESZTÉSES KÖLCSÖNÖKET folyóssít előnyös feltételek mellett 10-től 40 évig terjedő időre épülő vagy kész kolozsvári házakra és erdélyi birtokokra.

KONVERTÁL már meglévő kölcsönöket kedvező feltételek mellett.

ÉRTÉKPAPIROKAT és idegen pénznemeket elad, vásárol, előleget ad folyószámlán és előre meghatározott időre.

ÉRTÉKPAPIROKAT, betéti könyvek és más értékek őrzését és kezelését (nyitott levél) díjtalanul elvállalja.

DÍJMENTESEN BEVÁLT szelvényeket és elvállalja a sorsjegyek revízióját.

KIBOCSÁT UTALVÁNYOKAT, checkeket, hitelleveleket bármily külföldi piacra.

Rendelkezésre tart a felek saját zárjai alatt tűz- és betörésmentes páncél-szekrényeket. Safe deposits.

Nagyobb ládába csomagolt és a fél pecsétjével ellátott ezüst- és aranyneműek vagy más értéktárgyak külön e cégra berendezett tűz- és betörésmentes szobában őriztetnek.

M. kir. osztálysorsjáték főelárusító helye.

Pénztári órák: délelőtt $1/2$ 9— $1/2$ 1-ig, délután 3—4-ig.

B. Bak Lajos

Alapított 1896-ban.
Telefonszám 120.

Fiai

műasztalos
gyára Kolozsvárt,
Malom-u. 28

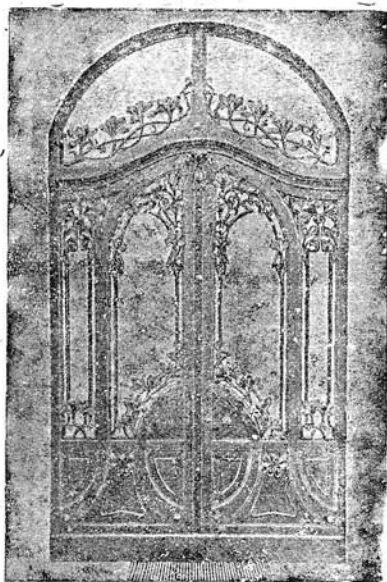
Első diszműve a kolozsvári Szent Mihály-templom főoltára, mely már 40 év óta áll hibátlanul. Ugyane cég munkája Kolozsvárt az óvári Szent Ferencz-rendi templom Szent Antal oltára. Ily művek és teljes templomi berendezések, imapadok, imaszámolyok és a többi készítésére a legkedvezőbb feltételek mellett vállalkozik.

Gőzzel szárított, jó minőségű anyagból készít ablakokat, ajtókat, parkettákat és különböző stílű kitűnő butorokat.

Pécsi országos kiállításon bronz-
éremmel a Magyar Védő-
egyesület által ezüst éremmel
és ezüst oklevéllel kitüntetve.

BAK SÁNDOR
ÉPÜLET-ÉS
MŰLAKATOS-MUNKÁK
GYÁRI ÜZLETE
KÉSZIT
ÉPÜLET-VASALÁST,
VASSZERKEZETEKET
RÁCSOKAT ÉS MŰKOVÁCS
MUNKÁKAT.
KOLOZSVÁR
MALOM-UTCA 16.
SÜRGÖNY-CZIM: BAK LAKATOS
TELEFON 508
SZAMOS KITÜNTETÉS

A SCHULTZBER-féle
ablakzárak erdélyrészi
BB képvisellete. BB

:: Van szerencsém a
helybeli és vidéki n. é.
közönséggel tudatni,
hogy fenti czim alatt
műhelyemet villamos
erőre megnagyobbít-
va, gépekkel kiegészít-
ve rendeztem be. ∞
Elvállalok minden e
szakmába vágó épület
és műlakatos munká-
kat a legszolidabb ki-
vitelben. Telefon 508.

Az E. M. E. Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának kiadványai:

I--II. füzet. Az 1909—10. évi szakosztályi előadások és felolvasások s Hammurabi törvényei. Ára 5 korona.

Tartalma. *Farkas Lajos*: A mult jelentősége. (Megnyitó). *Kmoskó Mihály*: Hammurabi és kora. *Meltzl Balambér*: Hammurabi törvénykönyve jogi szempontból. *Bochkor Mihály*: Papyrusok és jogtörténelem. *Kiss Géza*: Telekkönyv az ókorban. *Boér Elek*: A közigazgatási intézkedések jogerösségéről. *Deák Albert*: Bírói szervezetünk reformjáról. *Erődi Béla*: Visszapillantás a Szakosztály működésére.

III. füzet. Az 1910—11. évi szakosztályi előadások. Ára 5 K.

Tartalma. *Bíró Balázs*: Az új polgári perrendtartási tervezet kritikai méltatása. *Somló Bódog*: A jog alkalmazása. *Bochkor Mihály*: Gazdasági tényezők az egyházjog fejlődésében. *Kiss Géza*: Lex commissoria és ius distrahendi. *Meltzl Balambér*: A kötelezési jog Hammurabi korából. *Farkas Lajos*: Az új polgári perrendtartás és a római jog. *Bíró Balázs*: Perjogi elméletek az 1911: I. t.-cz.-re tekintettel. *Pordea Gyula*: Eljárás az első folyamodású bíróságok előtt. *Endes Miklós*: A felebbezés. *Jékey Dániel*: A felülvizsgálat. *Papp József*: Különleges eljárások az új perrendtartásban. *Bochkor Mihály*: A canoni új perrend és az új polgári perrendtartás (1911. I. t.-cz.). *Tóth György*: A közbirtokosságok mint jogi személyek.

IV. füzet. Törökország alkotmány-törvényei. Ára 1 K 20 f.

V. füzet. Az 1912—13. évi szakosztályi előadások. Ára 5 K.

Tartalma. *Farkas Lajos*: Elmélet és gyakorlat (Elnöki megnyitó). *Finkey Ferencz*: A fiatalkorúak bírósága Északamerikában és Európában. *Kiss Géza*: A papyruskutató főbb eredményei a római magánjog történelme szempontjából. *Menyhárth Gáspár*: Az atyasági keresetről az optkv.-ben. *Kenyeres Balázs*: Az orvos-természettudományok a büntetendő cselekmények nyomozásában. *Navratil Ákos*: Néhány szó a gazdasági élet és jogi rend összefüggéséről. *Kolosváry Bálint*: Huszti András erdélyi jogtanár és munkássága. *Deák Albert*: Parlamenti bíráskodás. *Somló Bódog*: A helyes jogelmétről. *Borbély Sándor*: Perköltség és közösségmegszüntetés, házasságfelbontás és holtányilváníás iránti perekben.

Az E. M. E. tagjai 5 K helyett 2 K 50 f., 3 K helyett 1 K 50 f. és 1 K 20 f. helyett 1 K árban kapják a füzeteket. A Jog- és Tt. szakosztály tagjait illetményként csak a felolvasásokat tartalmazó füzetek illetik.

Az I—V. füzet kapható **Stein** János m. kir. egyetemi könyvkereskedésében **Kolozsvár**, Deák Ferencz-utca; a **Szent-István Társulat** könyvkereskedésében **Budapest**, IV. ker. Kecskeméti-utca és a III—IV. füzet **Benkő** Gyula könyvkereskedésében **Budapest**.

Kivonat az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapszabályaiból.

1. §. Az Egyesület célja az 1841/3. évi Erdélyi Országgyűlésen elhatározott és 1859-ben Kolozsvárt megalapított Erdélyi Nemzeti Múzeum főtartása, tovább fejlesztése, gyűjteményeinek tudományos földolgozása, a tudományok művelése, a honismeretnek és általában a magyar tudományosságának előmozdítása.

3. §. Az E. M. E. tudományos eszközei: szakosztályok és gyűjtemények. A szakosztályok a következők: Történettudományi, Természettudományi, Orvostudományi, Jog- és Társadalomtudományi szakosztályok. A gyűjtemények következők: A) Könyvtár: nyomtatványok, hírlapok, kéziratok és oklevelek gyűjteménye. B) Érem- és Régiségtár: történelmi és élőnéprajzi, művészettörténeti és művészeti tárgyak gyűjteménye. C) Állattár: összehasonlító alaktani, rendszertani és az állati életet a természet háztartásában feltüntető gyűjtemények. D) Növénytár: összehasonlító alaktani, rendszertani és a növényi életet a természet háztartásában feltüntető gyűjtemények; virágtalan és virágos növények szárított gyűjteménye. E) Ásványtár: ásványtani, földtani és őslénytani gyűjtemények. A további fejlődéshez képest a felsoroltakon kívül más, önálló szakosztályok vagy tárak is alakíthatók. Az E. M. E. a mutakozó kívánalmakhoz képest vidéki fiók-egyesületeket is alakíthat, melyeknek viszonya az anyaegyesülethez alakulásukkor esetről-esetre szabályozandó.

6. §. Az egyesület: 1. szakosztályi üléseket tart; 2. a szakosztályok munkálatait folyóirataiban kiadja; 3. tárait a nagyközönség számára meghatározott módon, bizonyos napokon díjtalanul, megnyitja; 4. táraiban időnként magyarázó előadásokat tart; 5. a tárakat illető tudományszakokból népszerűsítő és szakelőadásokról gondoskodik; 6. a tárakban folyó tudományos munkásság eredményeit időhöz nem kötött kiadványokban közzéteszi; 7. vándorgyűléseket; 8. különleges, időszaki kiállításokat rendez; 9. évkönyvet ad ki; 10. arra rendelt alapítványokból pályadíjakat tűz ki.

Az Egyesület tagjai.

10. §. Az Egyesület tagja lehet minden tisztességes honpolgár, férfi és nő, a 11–18. §-okban meghatározott feltételek alatt. A főlvetelt a jelentkezés vagy ajánlás alapján a választmány határozza el.

11. §. Ugyanazon feltételek alatt az Egyesületnek tagjai lehetnek jogi személyek is, a melyek jogaikat képviselő útján gyakorolják. A képviselő személye és annak megváltoztatása bejelentendő.

12. §. Az Egyesületnek igazgató, alapító, rendes és pártoló tagjai vannak.

13. §. Igazgató tagok azok, kik az Egyesületnek legalább 1000 koronát avagy a Múzeumba felvehető ennyi értékű tárgyat adományoznak. Az igazgató tagok, mind a magán- mind a jogiszemélyek, az Egyesület választmányának tagjai és a rendes tagok összes jogait élvezik.

14. §. Alapító tagok azok, kik az Egyesületnek legalább 200 koronát vagy a Múzeumba felvehető ennyi értékű tárgyat adományoztak. Az alapító tagok a rendes tagok összes jogait élvezik.

15. §. Az igazgató és alapító tagoktól befizetett összegek, a mennyiben nem különleges célú adományok, az Egyesület alapítókéjéhez csatolandók.

16. §. Rendes tagok azok, a kik kötelezik magukat, hogy öt éven át tagsági díj fejében évenként 8 koronát fizetnek. Minden rendes tagnak választania kell a 3. §-ban felsorolt szakosztályok közül, ha valamelyik szakosztálynak működésében a 46–53. §-ban körülírt részt kívánja venni. A tagdíj az év első negyedében fizetendő; a befizetés elmulasztása a tagsági jogok (55. §.) felfüggesztését vonja maga után; a kötelezettségek azonban fennmaradnak. A rendes tag, ha kilépési szándékát az ötödik év vége előtt be nem jelenti, úgy tekintendő, mint a ki további öt évre rendes tagsági kötelezettséget vállalt.

17. §. Pártoló tagok azok, a kik kötelezik magukat, hogy három éven át évi 4 koronát fizetnek. A tagdíj az év első negyedében fizetendő; a befizetés elmulasztása a tagsági jogok (56. §.) felfüggesztését vonja maga után, a kötelezettségek azonban fennmaradnak. A pártoló tag, ha kilépési szándékát a harmadik év vége előtt be nem jelenti, úgy tekintendő, mint a ki további három évre pártoló tagsági kötelezettséget vállalt.

18. §. Évközben belépő tagok tartoznak a belépés évére eső egész tagdíjat megfizetni. Tagsági jogaik és kötelezettségeik is az év elejével kezdődnek.

A tagok jogai és köteleességei.

54. §. Az igazgató-tagok az alapító- és a rendes tagoknak összes jogait élvezik és azonfelül tagjai a választmányoknak. Az alapító- és a rendes tagok egyforma jogokat élveznek.

55. §. A rendes tagok jogai a következők: a) szavaznak a közgyűléseken; b) indítványokat tehetnek, de azok érvényes határozat hozatala előtt a választmányban tárgyalandók; c) választanak és választhatók; csupán az elnöki és két alelnöki állásra nem választható más, mint igazgató vagy alapító tag; d) díjtalanul kapják az Egyesületnek általános természetű és népszerű kiadványait; e) díjtalanul látogathatják az Erdélyi Múzeum tárait, valamint az Egyesülettől rendezett időszaki kiállításokat; f) díjtalanul vehetnek részt az Egyesület vándorgyűlésein s minden általa rendezett népszerű és tudományos előadáson; g) díjtalanul vehetnek részt a szakosztályok fölolvasó ülésein; h) résztvehetnek ama szakosztály működésében, a melybe a 16. §. szerint beléptek s annak kiadványait díjtalanul, a többi szakosztály kiadványait pedig kedvezményesen áron kapják.

56. §. A pártoló tagok jogai a következők: a) díjtalanul látogathatják az Erdélyi Múzeum tárait, valamint az Egyesülettől rendezett időszaki kiállításokat; b) díjtalanul kapják az Egyesület évkönyveit és a népszerű előadások füzeteit; c) díjtalanul vehetnek részt az Egyesület vándorgyűlésein, valamint minden általa rendezett népszerű tudományos előadáson; d) évi 2 koronával előfizethetnek egy-egy szakosztály kiadványára.

57. §. Megszűnik tagja lenni az Egyesületnek: a) a ki kilépését, ha rendes tag, a kötelező öt éves időszak, ha pártoló tag, a kötelező három éves időszak eltelte előtt bejelenti; b) a kit tagjai közül az Egyesület kizárt; c) a ki meghal.

58. §. A választmány köteles az Egyesületből kizárni azokat: a) a kiket valamely megbecstelenítő cselekedetért elítéltek; b) a kik az Egyesületnek akarva kárt okoztak. A kizárt tag a közgyűléshez fölbevezhet.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum **Könyvtára** arra törekszik, hogy lehetőleg teljes gyűjteménye legyen az *erdélyi művelődés*, történet, irodalom könyvtári emlékeinek; hogy a magyar tudomány művelői részére lehetőleg gazdag gyűjteményt biztosítson; hogy az egyes múzeumi terek céljaira szükséges tudományos eszközöket megszerezze.

Különös súlyt helyez arra, hogy Erdély könyvtári emlékeit összegyűjttesse. E végre ajándékban és letétként elfogad, készpénzen vásárol, cserél minden gyűjteményei keretébe beleillő tárgyat. Könyv, hírlap, röpirat, szinlap, gyászjelentés, proklamáció, kézirat, pecsét, könyvtábla, oklevél, peres iratok, kormányrendelet stb. birtokosait kéri, hogy mielőtt az efféléket áruba bocsátanák, a könyvtárnak ajánlják fel előbb esetleges megvételre. Ennek az a jó oldala is van, hogy *a bemutatott tárgyak értéke felől szakszerű és megbízható fölvilágosítást is kaphatnak.*

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum **Érem- és Régiségtára** hetenkint háromszor: vasárnap, kedden, csütörtökön d. e. 9—1 óráig díjtalanul, a többi napokon személyenként 50 fillérért tekinthető meg. Családjegy öt személyig 1 korona. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tagjai bármikor díjtalanul látogathatják az intézetet.

Az éremgyűjteményben képviselve van az érmészet a folyó és az emlékérmekben, az éremverés kezdetétől napjainkig; a voltaképpen régiségtár az emberi művelődésnek következő csoportjait öleli fel: egyiptomi régiségek; neolitikori (újabb kőkori), rézkori, bronzkori, hallstatti (a vaskor első szakasza), a la-Tène-kori (a vaskor második szakasza), római kori (római ház és házbereendezés emlékei, ruházati és piperetárgyak, a szobrászat emlékei); népvándorláskori régiségek, köztük Omharus gót fejedelemnek Apahidán lelt kincse. Továbbá: fegyvertári csoport, viselet- és ipartörténeti emlékek, köztük a czéhek emlékei, a majolika- és porcellánipar termékei. Mindezek a földszinten. Az alagsor folyosóján és két termében: a római vallásos, temetkezési és építészeti, a középi és újkori építészet és szobrászat emlékei. A képtár a két földszinti teremben és folyosón nyert elhelyezést.

Az összes csoportokat felölelő *Útmutató* az intézeti szolgánál 40 f. kapható.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum **Érem- és Régiségtára** gyűjtemény-csoportjainak sokféleségénél és azok gazdagságánál fogva is az első Erdélyben. Itt van tehát helye minden oly emlékeknek, melyet a szántóvető ekéje, a napszámos ásója, avagy a véletlen hoz felszínre; ezek megszerezhetése érdekében szükséges hirt venni minden ilyen emlékről, legyen az régiség, vagy érem. Bizalommal várjuk az egyes leleteket s ha megtekintésre beküldetnek, az Érem- és Régiségtár (Kolozsvár, Központi egyetem) szívesen viseli a be- és visszaküldés költségeit. A régészeti értékkel bíró tárgyakat az intézet mindig a legmúltanyosabb régészeti áron vásárolja meg. Ajándékul, letétül, cserében vagy vétel útján gyarapodó gyűjteményeink ily módon válnak a jövőben is Erdély közép-pontjában a magyar mult művészi, ipari és tudományos megismerése forrásaivá.

A könyvtári olvasóterem használatáról.

A tudomány-Egyetem s az Erdélyi Nemzeti Múzeum egyesített könyvtárainak olvasóterme nyitva van az egész egyetemi év alatt köznapokon d. e. 8—1-ig és d. u. 3—8 ig. Az olvasó terem s a könyvtár zárva van vasárnapokon, újév napján, husvét, pünkösd, karácsony két ünnepén egész napon. Karácsony szombatján s az év utolsó napján délután (38. §.) Az olvasótermet minden 16 évet beöltött, tisztességes öltözötű és magaviseletű egyén látogathatja. (2. §.)

Az olvasóterem a nagyszünet ideje alatt zárva van; azonban a könyvtári hivatal ezen idő alatt is minden hétfőn, kedden és csütörtökön d. e. 9—1 óráig nyitva tartandó a kikölcsönzők számára. Teljesen zárva csakis augusztus második felében van a könyvtár, a mely idő alatt az egész könyvkészlet kiperolandó s ha a könyvtári szolgáloményzet e célra nem elég, az egyetemi rektortól segítség kérhető. (39. §.)

Tilos a könyveknek bármiméű rongálása s a ki kárt tesz a használt könyvben, kártérítésre szántandó. A papíros, melyre az olvasó jegyzetet, nem a könyvre, hanem melléje teendő. Illusztrációknak átlátszó papírosra való lemásolá ára az igazgatótól kell engedélyt kérni és azt csak külön felügyelet alatt szabad eszközölni. (7. §.)

Ha az olvasó kijelenti, hogy az olvasott munkát aznap délután vagy másnap ismét használni kívánja, az az ő számára félretétetik s másnak csak azon esetben adatik ki, ha amaz a legközelebbi könyvtári időben meg nem jelenik. (8. §.)

Ki e szabályok ellen vét, az olvasóterem használatának jogát elveszti. A könyvtár tulajdonát tevő bármíno könyvnek vagy tárgynak engedély nélküli elvitele büntügyi följelentést von maga után. (6. §.)

A könyvtár belső helyiségeibe a személyzetet és az egyet. tanárokat kívül senknek sem szabad lépnie. (4. §.)

A könyvtár belső helyiségeibe semmiféle világítóval nem szabad bemenni, a dohányzás pedig az összes helyiségekben tilos. (44. §.)

ERDÉLYI TÖRTÉNELMI FORRÁSOK

Gyűjtötte és közrebocsátja Dr. VERESS ENDRE.

I—II. kötet: Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából.

I. kötet: 1571—1583. XVI és 326 lapnyi.

II. kötet: 1575—1588. VIII és 316 lapnyi.

III. kötet: P. Possevino Antal jezsuita „Transilvania”-ja. (1584.)

XXIV és 297 lapnyi; 47 egyk. képpel és térképpel.

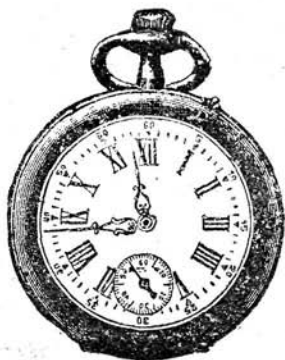
A megrendelők ingyen kapják az „Erdélyi Történelmi Értesítő” cz. folyóiratot.

Erdély- és Magyarország történetéhez nélkülözhetetlen forrásmunka, mely a hazai, továbbá a krakói és római levéltárakból több száz érdekes, kiadatlan jelentést nyújt hazánk XVI századi köztörténeti és vallási viszonyairól.

Egy-egy kötet ára 10 korona. Megrendelhetők ily czímen: **Fontes Rerum Transylvanicarum, Kolozsvár.**

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület JUBILEUMI PLAQUETTJE, a mely ifj. *Vastagh* György művészi alkotása, még kapható, tagok részére 8, másoknak 10 koronáért, az egyesület pénztárnokánál az *Erdélyi Bank*ban.

A jubileumi EMLÉKALBUM, a mely az egyesület és az Erdélyi Nemzeti Múzeum történetét, a jubileum lefolyását fogja tartalmazni, cikkeket ad az egyesület régi és jelen munkásaitól s munkásairól, *Erdélyi Pál* egyetemi és múzeumi könyvtárigazgató szerkesztésében, szép kiállításban és képekkel díszítve immár sajtó alatt van és egyesületi tagok mérsékelt áron szerezhetik meg.

Feltaláltam a legjobb és legolcsóbb bevásárlási forrást

BABITS JÓZSEF

órá- és ékszerész üzletében

KOLOZSVÁRT,

Wesselényi Miklós-utca 27. sz.

Főpostával szemben. Nagy raktár dísz-, irodai-asztali-, zseb- és ébresztő órákból, úgyszintén arany-, ezüstnemeűkből és ékszerekből. Javítások jótállással. Használt ékszerek a legmagasabb áron beváltatnak.